

БОРИС ОЛМІНІК

Криниці
моралі
та духовна
посуха

95 к.

БОРИС ОЛШНИК

Криниці моралі та духовна посуха

Статті,
виступи,
публіцистичні
роздуми,
інтерв'ю

ПЕРЕДАНО В ДАР
БІБЛІОТЕЦІ

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА
БІБЛІОТЕКА
НТУУ "КПІ"

Київ
«Радянський
письменник»
1990

ББК

83.3Ук7 + 66.017.88

О-54

До нової книжки відомого українського поета і громадського діяча, лауреата Державної премії СРСР та Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка академіка АН УРСР Бориса Олійника увійшли статті, рецензії, публіцистичні роздуми, інтерв'ю на актуальні теми літературного і суспільного життя. Проблеми національної політики, збереження мови, екологічного і духовного середовища, захисту завоювань демократії — такий тематичний діапазон книги. Сюди увійшли його виступи на ХІХ партконференції, на з'їзді народних депутатів СРСР, що одержали великий резонанс в республіці і країні.

Редактор П. Я. Дзюбенко

О 4702640204-131 БЗ.31.27.89
М223(04)-90

ISBN 5-333-00628-8

© Олійник Б. І., 1990

Публіцистика Бориса Олійника

В січні 1990 року київські письменники зібралися на відкриті партійні збори, щоб послухати своїх побратимів, обраних народними депутатами СРСР. Виступали Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Володимир Яворівський... У списку звітуючих значився і Борис Олійник. Але Борис Іллч озвався короткою телеграмою: вибачте, друзі, з незалежних від мене причин не можу прибути. Телеграфна розмова з колегами — не в стилі Бориса Олійника, який довгий час був головою комісії по освіті і культурі Верховної Ради УРСР, десять років віддає нелегкій ноші партійного ватажка, за висловом його побратимів, «комісара» київських літераторів. Тепер же його легше побачити на екрані телевізора. аніж у письменницькому середовищі.

Борис Іллч, як відомо, мав чимало відповідальних доручень. І серед них — обов'язки голови правління Українського фонду культури, голови комісії по освіті і культурі Верховної Ради Української РСР двох скликань, з 1989 р. він — заступник Голови Ради Національностей Верховної Ради СРСР.

Активна участь у громадських і державних справах — добра традиція українських письменників, які вбачають своє головне покликання в служінні інтересам народу і художнім словом, і практичними діями. Тут до речі згадати хоча б плідну роботу Павла Тичини в ролі міністра освіти УРСР або про той величезний вклад у нашу культуру, який зробив Микола Бажан як організатор і незмінний — впродовж 25 років — головний редактор Української Радянської Енциклопедії. Натхненно, з почуттям великої відповідальності спрямовує діяльність Українського республіканського комітету захисту миру Олесь Гончар: комітет вийшов на вагомій міжнародній акції, знайшов такі напрямки і форми роботи, які адекватні найнасуущішим вимогам життя, потребам трудящих України. В умовах перебудови народилися і за короткий час набули народної підтримки нові громадські об'єднання — Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка, яке очолив Дмитро Павличко, «Зелений світ», одним з організаторів і керівником якого став Юрій Щербак, «Рух», ідея якого виникла і знайшла гарячу підтримку в письменницькому середовищі і на чолі якого стали Іван Драч та Володимир Яворівський, товариство «Меморіал», одним з ініціаторів започаткування котрого був Володимир Маняк, обраний і співеголовою об'єднання... Ці громадські титули — не лаври, якими віншують найзаслуженіших. Це обов'язки, які вручають найсвідомішим, це до-

вір'я, що вчора ще вимірювалося переважно увагою правителів, а сьогодні надається народом навіть найавторитетнішим діячам як короткочасний кредит, який треба оплачувати з першої ж хвилини і сповна.

Борис Олійник увійшов у перебудову легко й незмущено. Бо важкою була його дорога крізь хащі застою. Ступивши в напроцуд світлий і такий багатообіцяючий квітень 1985 року, він, як і всі ми, мабуть, і не підозрював, що найтяжчі й фізичні, і моральні випробування — попереду. Та й хто передбачав, що заєтрашній день радянського суспільства буде народжуватися у таких тяжких, навіть кривавих муках? Що такі потужні сили застою, що неймовірним випробуванням піддається найсвятіше для нас «чуття єдиної родини». Хіба думалося, що навіть рідне слово до свого народу в умовах перебудови торуватиме стежку під таким градобоем ненавистників, через такі болючі удари шпінцрутенами у парламентських залах. Відродження, переосмислення людиною себе як особистості, яке народові дається так важко, бо відбувається у двобой з собою, з учорашніми догматами, що в'їлися глибокою іржею в свідомість мільйонів, спричинивши і корозію совісті. Й зрозуміло сьогодні як ніколи, може, що одній людині не виборсатися з учорашніх пут, які, сплітаючись, ще дужче й тугіше стягують ноги, душі — і реуться, не лише пута, а й жили. І тільки з'єднавшись, тільки ставши кожен на видноті перед усіма і всі — перед кожним, ми вийдемо на рівніший і праведніший шлях, заживемо кращим життям.

Доля поставила Бориса Олійника в епіцентр суспільних землетрусів, що супроводжують перебудову. Бо він опинився біля найболючіших ран, що кровоточать у серцях народів. Хоч, власне, всі ми в цьому котлі розломів і круглих хвиль — як співтворці, борці і жертви водночас.

У нашому суспільстві слово часто було лускою, що зблискує і сріблом, і золотом, та нічого не дає для поживи. Було воно й кулею, що одразу вбивала людину або ж вона довго конала під наглядом мучителів Слова правди і справедливості. Слово Бориса Олійника — від щирого серця, воно еквівалентне його совісті. І сьогодні. І вчора.

Пригадується 1975 рік. Пізня осінь. Борис Ілліч щойно повернувся з Генеральної Асамблеї ООН, де був у складі делегації Української РСР (багаторічна традиція: у складі делегації обов'язково й письменник). Тим часом напередодні річниці Жовтня йому присуджено Державну премію СРСР. Високе визнання таланту письменника, достойне пошанування громадянина. «Обп'ялований і обцілований, що й самому незручно», — така була його реакція на наші вітання. Тут не

було гри слів. Адже невдовзі перед тим — в листопаді 1973 року — йому не довіряли трибуни не те що ООН, а навіть Київського палацу піонерів і школярів, коли видавництву «Молодь» вручали орден «Знак пошани». Від колективу запропонували, щоб на урочистому вечорі виступив поет, лауреат Республіканської комсомольської премії імені М. Островського Борис Олійник. Тодішнього секретаря ЦК Компартії України Маланчука В. Ю. ніби собака вкусив: що ви? І тільки під рішучим натиском комсомольських лідерів змилювався: «Під вашу особисту відповідальність!» Борис Олійник стримано висловив привітання видавництву, яке не зрадило йому, підтримувало й морально, й матеріально в найтяжчі хвилини. Потім прочитав вірш «Комсомоле, доле моя». Цей вірш і буря оплесків, мабуть, хоч на мить зняли полуду з очей головного ідеолога республіки: нормальна ж людина, нормальний поет. Але те просвітлення і оплески разом з усіма були в нього тільки мить.

Бо в пам'яті — немов жало — незалежна, аж затята, позиція в керівництві Спілки письменників України при розгляді персональної справи Івана Дзюби: в глибокій, майже одинокій меншості проголосував проти виключення опального критика із Спілки, а за виключенням мав бути арешт. Громадянська мужність покликала розплату: увільнили від обов'язків секретаря правління СПУ, а видавництву «Молодь» — сувора вказівка: розсипати набір поетичної книжки, припинити видання. Протест проти свавілля можновладців та їхніх слуг теж обійшовся дорого: ледве обміняли партквиток. Подумати тільки: по-справжньому партійний поет з волі партійного апарату під заборонаю друку, переслідується за нібито непартійну (важай, не солдафонсько-партійну) поведінку. І в цьому українська література теж має свою, екстраординарну традицію: скільки письменників репресовано, відлучено, переслідувано, які духовні сили, творчі можливості було скуто, заглушено, понищено. З просвітителів і володарів духу готувався образ ворога народу, а самому народові торувався шлях бездуховності.

І сьогодні публіцистичні виступи Бориса Олійника для декого дошкульніші аніж зубний біль, але загал підтримує його розважливе, мудре, із щільним підтекстом, дотепне слово щирими оплесками. У драматичних 60-х роках оплесків не було. Хіба хто з близьких приятелів тихцем підтримав. А в офіційних колах — тільки ляпас за ляпасом. І коли був головним редактором журналу «Зміна» («Ранок»), а потім перейшов у журнал «Дніпро» заступником до Юрія Мушкетика, по виході майже кожного номера доводилось вистояти під дверима

кабінетів, куди його і Мушкетика кликано, щоб у черговий раз «проробити» важковиховуваних керівників молодіжних видань за «загравання з творчою молоддю», «патріархальне ставлення до села», «вияви націоналізму» (кольорові фото рушників або куманців, супроводжувані, скажімо, словами Шевченка)... Скільки тих «гріхів» і відповідно — «ходінь по муках». Після кожного ненависного до молоді літератури виступу Шамоти та після кожного письмового чи усного «сигналу» цнотливих ура-патріотів! А таких виступів і сигналів було та було... Борис Олійник і Юрій Мушкетик випрошували собі догани, аби не карати нижчих за чином, але рівних у побратимстві колег своїх, не хотіли розраховуватися людьми, яких вимагали звільнити як «підбурювачів спокою». Тоді не було масових бурхливих оплесків, та ще відкритих для телевізії і радіо, і записи тих промов, толерантних виступів збереглися хіба що в протоколах, на плівках у закритих архівах та в пам'яті друзів, яким вони додавали сили і в яких черпали силу і мужність самі.

Мені не забути ті величезні зусилля, ту терплячу впертість, з якою Борис Олійник «пробивав» в «інстанціях» право на видання книжок Василя Симоненка і Ліни Костенко. Скільки принизливих ходінь, скільки ловів на слові, аби врешті одержати офіційне: «гаразд, хай лишаються у планах «Молоді», тільки ж начувайтесь!» А він радів, що вдалося пробити, здавалося б, незрушну стіну, зведену псевдоідейними ревнителями і теоретиками «розвинутого соціалізму». А хіба не довелося йому вночі, піднятому, мов солдату по бойовій тривозі, спішно писати післямову до книжки Григора Тютюнника, щоб порятувати її вихід у «Молодой гвардии», бо туди «наступали» на талановитого прозаїка запопадливі землячки! Захоплювали і мужність та зятягість, з якими Борис Олійник боровся (так, боровся!) за можливість ще в черненківські часи провести достойне вшанування пам'яті Василя Симоненка з нагоди його 50-річчя. І були проведені вечори в Черкасах, Києві, Білцях, в інших містах і селах України. Він не зрадив пам'яті Володимира Підпалого та Володимира Собоновича, дбаючи про видання їхніх книжок, підставляючи себе під удар в ім'я справедливості, в ім'я культури.

Сьогодні маємо згадати, що саме з приходом Бориса Олійника у партком київських письменників, завдяки і його великим зусиллям (хоч не тільки його) пригасло, а тоді й припинилося переслідування письменників на Україні, принаймні зникли з ужитку масові кампанії боротьби «за ідейність», які так полюбили його попередники, в такий спосіб загрибаючи владу, наживаючи ордени і «зелені вулиці» та широкі

простори у видавничих планах, вже приміряючи до заплямованих мундирів еполети видатних, знаменитих і геніальних.

Борис Ілліч твердо і послідовно повів лінію на зміцнення партійних рядів справді талановитими письменниками, розуміючи, що партія може бути сильна тільки розумом, інтелектом, совістю, вбираючи в себе все найкраще, що є в народі. За його активною участю до партії були прийняті Микола Вінграновський, Євген Гуцало, Ірина Жиленко, Петро Засенко, Володимир Дрозд, Станіслав Тельнюк, Василь Осадчий, Рауль Чілачава, Олександр Васильківський, хоч на багатьох із цих письменників ставили свої чорні мітки псевдоревизителі ідеологічної цнотливості.

Споглядаючи такі процеси зсередини, будучи їх учасником і жертвою, Борис Олійник наче жартома ще в 60-х мучився й таким собі мовби й дрібним, та, як на ті часи, то й забороненим, а отже, стратегічного значення питанням: а скільки ж платні одержує секретар ЦК по ідеології?

Його цікавили не гроші, хоч ціну їм знав, особливо коли в черговий раз підпадав під удар згори чи збоку — від своїх. Його цікавили і цікавлять духовні і моральні цінності суспільства, йому болить ціна нерозсудливості і безвідповідальності «влада імущих», він докопуються до джерел моралі і досліджує причини духовної посухи в людині, в людях, у суспільстві. За книгою, що пропонується читачеві, постає письменник і громадянин — у вдячності й любові до рідної землі і вболіванні за неї, в любові до культури свого народу і в невсипущих турботах за її збереження, відродження, збагачення. Проступав людина з глибокою і надійною родовою пам'яттю, шанобливим ставленням до духовних надбань усіх народів. Читаючи цю книжку, ми спостерігаємо природне, органічне вrostання письменника в перебудову і живлення її тим запасом нелегкого досвіду, який набутий у застіяні роки, без якого, власне, і перебудова була б, мабуть, неможлива. Часом читачеві може здатися, що проблема, поставлена письменником, уже вирішена чи вирішується. Якщо мається на увазі конкретно — будівництво атомних станцій у Криму, Чигирині, риття безглузвих каналів, то так: завдяки й зусиллям Бориса Олійника, виступи якого спроможні електризувати серця, підштовхнути думку, ставити в глухий кут високих чиновників. Це тільки підтверджує дієвість його слова, його думки. Це вболівання дією, коли і слово — діло, до того ж підкріплене наполегливими вимогами, цілеспрямованою організаторською роботою, прилученням всіх і вся до проблем сьогоденних, без вирішення яких не мислиться, та й неможливий, день затрашний.

Слово Бориса Олійника, надруковане, мовлене в аудиторії, по телевізії, знаходить відгук у мільйонів слухачів і глядачів. Він пристрасний публіцист, до голосу якого дослухаються всі — і прихильники, і неапативники (а вони є). Періодко він виступав першопрохідцем. Згадаймо його виступи на Всесоюзному з'їзді письменників чи Всесоюзній партконференції, його доповідь (може, першу в історії Верховної Ради республіки — таку поетичну, неоказенену) на сесії українського парламенту щодо проекту Закону про мови в Українській РСР. Скільки гострих проблем, пекучих питань, означених предметно, мудро, дотепно! Хоч як важко йде перебудова, але багато з того, про що говорив письменник два-три роки тому, — сьогодні втілюється в реальні державні документи, в закони... У цей ряд стає і його пристрасне слово в Київському театрі опери та балету в березні 1989 року з нагоди 175-річчя з дня народження геніального сина України Т. Г. Шевченка.

Борисові Олійнику, як і багатьом його колегам-письменникам, притаманне тонке відчуття потреби суспільства в гуманізації, потреби людини глибше й предметніше знати себе і свій народ, потреби духовного і морального самоочищення і збагачення особіно кожної людини і всіх нас — народу, суспільства — разом. Чутливо вловлюваний серцем і розумом письменника запит народу, людини на Слово правди і прогресу зумовлює зміст і тональність його поетичної творчості, надаючи їй виразної моральної і політичної орієнтації. Гострота, нагальність народних потреб і довір'я, надії людей, з одного боку, а з другого — характер письменника, який не може вичікувати і чекати, який повинен включати всі засоби для збудження, мобілізації, для подолання інерції і опору антинародних, антиісторичних сил, кличуть його на трибуну, до мікрофона, на шпальти газети з відверто публіцистичним словом. Тому публіцистику Бориса Олійника вирізняє чітка спроектованість на найпекучіші проблеми сьогодення, які особливо болісно зачіпають минуле і майбутнє людини, народу, світу. Бо письменник сприймає світ і бачить його перспективу в часовій і просторовій цілісності й нероз'єднаності.

Таким письменник став не сьогодні і не вчора — він десятиліттям йшов цим шляхом, шукаючи, вдосконалюючись, уточнюючи, але не звертаючи з нього, не збиваючись на манівці. Він сьогодні на передовій лінії перебудови — як і вчора, і десятиліття, й двадцять років тому. Цієї книжки Борис Олійник спеціально не писав, навіть не замислював. Та він творив її, ішов до неї впродовж багатьох літ своєї літературної і громадської діяльності. Під публікаціями в книжці стоять різні дати, і, природно, кожен з виступів має ознаки, несе

на собі відтінки скороминущого часу. Але, переріхуючи їх, відчувавши, що актуальність, вагомість з роками не втрачається, що час не притлумлює їхнього значення. Публікації давніших років — це надійний морально-психологічний фундамент, створений у минулому, це той тил, який дає підстави сьогодні йти в наступ, розраховуючи на розуміння і підтримку людей, бо в ім'я народу живе і бореться письменник.

Широкий тематичний діапазон його виступів. Питання власної поетичної практики і проблеми сучасного літературного процесу. Місце і роль письменника в суспільному, громадському житті і проблеми освоєння духовних надбань минулого. Активне протистояння імперським наступам відомств на духовні й природні цінності українського народу і турбота про зміцнення міжнаціонального побратимства письменників. Перебудова політичних структур у країні й узаконення національної мови в її єдиному й одвічному середовищі...

Усі ці публікації об'єднують зосередженість письменника на найважливішому — духовності людини як запоруки її існування і руху в майбутнє, як гаранту буття і розвитку самого людського суспільства.

Борис Олійник знову й знову повертається до постаті українського національного генія Т. Г. Шевченка. І не тільки тому, що впродовж багатьох років очолював комітет по проведенню щорічного Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій», хоч таке доручення теж спонукав. Кожен український письменник, як до вічного джерела, звертається до творчості великого Кобзаря, вчитуючись у його поезії, вглядаючись у його очі, осмислюючи його філософію. Для української інтелігенції Шевченко — це та вершина, до якої йти і йти, не зупиняючись ні на мить для перепочинку, якщо хочеш вірою і правдою служити своєму народові, його многотрудному поступу. Тому і в Павла Тичини, Максима Рильського, Миколи Бажана, Андрія Малишка, і в Олеса Гончара та багатьох його молодших сподвижників пера виникає органічна потреба висловити своє бачення, своє прочитання Шевченка. Тому на Україні створена солідна літературно-художня Шевченкіана, хоч художня біографія нашого генія іще й не створена. Борис Олійник звертається до Кобзаря як син України — до свого батька, звіряючи себе і свій час з його баченням світу, з його мріями і думами. Почитаймо полум'яний виступ письменника на урочистостях в Театрі опери та балету в Києві з нагоди 175-річчя Шевченка — і ми переконаємося, як нашу історію, нашу долю, наш сьогоднішній і завтрашній день він мовби пропускає під рентгеном Шевченкової совісті. І переконує нас не тільки в високохудожності і мудрості тво-

рів Кобзаря, а й у всезростаючій їх актуальності, коли Шевченко потрібен нам як живе джерело, як свіже повітря, без нього ми просто були б неможливі як народ. А без народу, його історії, його духовних надбань, які глибоко й органічно увібрав Шевченко і які стали його природним вством, стали ним самим, не було б у нас великого Кобзаря. Перечитуючи статті й виступи Бориса Олійника про Тараса Шевченка, ми спостерігаємо і сам процес все глибшого проникнення нашого сучасного письменника у світ Шевченка, бачимо наростаюче відчуття обов'язку, поглиблення уроків, що їх бере народ у свого генія.

Природним видається і звертання письменника до творчості своїх сучасників.

Борис Ілліч відверто закоханий в Олесь Гончара. Він вчиття в нього совісності й мужності, послідовності й неохитності в боротьбі за правду, за чистоту й красу людини, за збереження наших національних святинь, духовне й екологічне відродження України. І ці уроки — не тільки в статтях про Олесь Гончара, вони й у тій позиції, яку разом з іншими своїми ровесниками являє нам Борис Олійник в утвердженні високих духовних і моральних критеріїв у складному сьогоденні України, Союзу і всієї планети. І яка, ця позиція, так яскраво засвідчується й у тих статтях з екологічних, духовних, моральних проблем, що ввійшли до цього збірника.

Борис Олійник має виразне індивідуальне творче обличчя. І в поезії, і в публіцистиці. Але він ще виразніший і потужніший у гармонії і єднанні зі своїми ровесниками, братами по духу й боротьбі. Його статті про тих, хто рано впав на полі бою, повертають у стрій Василя Симоненка, Григора Тютюнника, Володимира Підпалого... Дбаючи про видання і перевидання їхніх творів, про належне вшанування їхньої пам'яті, сприяючи посиленню їхньої ролі в сучасних складних процесах, Борис Олійник зміцнює позиції сьогоденної літератури, бо залишається в строю потужна рать.

Статті про Дмитра Павличка, Івана Драча, його звертання до творчості В. Маяковського, Ю. Бондарєва, С. Баруздіна, С. Вургуня, Галактіона Табідзе, А. Лупана та інших творців багатонаціональної літератури відтворюють оту атмосферу міжнаціонального братання, яка нам так потрібна, без якої ми скотимось у темін чвар і регресу, а то й у повне небуття.

Борис Олійник підносить свій голос за національне відродження і повноцінну суверенність великої Росії, над якою сля незгасна «планета Пушкіна», що випромінює красу слова, освячує гідність людини, утверджує її велич.

Це ті одвічні криниці духовності, з яких народи черпають

силу і наснагу, які, власне, виокремили людство з тваринного світу і вивищили над ним. Бачачи нестримний наступ на ці джерела технокрагічних маньяків, які, самі втративши духовні корені, деморалізувавшись у відомчій, бюрократичній відокремленості від людини і в цинічному протистоянні законам природи й екологічної безпеки, створюють і ширять пустелю бездуховності, письменник войовничо виступав проти бездумних каналів, що спотворюють Землю і загрожують екологічною катастрофою, проти індустріальної гігантоманії, що вивергається на людину газами і веде до тієї ж катастрофи, проти розміщення промвузлів поблизу національних святинь українського народу. В таких випадках його слово стосується конкретної справи, події, факту. Але сила письменника в тому, що він, з одного боку, розкриває духовні пласти народу, а з другого — ставить проблему в загальнолюдському, загальносуспільному, духовному контексті і цим самим сприяє громадянському самоусвідомленню свого слухача, читача, орієнтує на широту підходів до конкретних фактів і вчинків, прочитання їх в історичному контексті, з проникливим поглядом і в минуле, і в майбутнє. За всім цим — турбота про духовність людини, народу, цивілізованість і гуманність суспільства.

Читаючи книжку, ми помітимо, що письменник часом і вдруге, і втретє повертається до тих чи інших тем і проблем, певних аспектів суспільного буття, до тієї самої думки при розмові про різні письменницькі постаті (а бачить він кожного як виразну індивідуальну творчу особистість). Такий прийом виказує внутрішню переконаність, цільність і послідовність автора — поета і публіциста, письменника-громадянина. Привертає увагу ідейна стабільність: Борис Олійник не зраджує своїй ідеології правди і справедливості, не прагне, як це буває з деким, бути одночасно по обидва боки барикад. Його ідейна переконаність органічно не сприймає і не приймає схоластичного підходу до явищ життя і літератури, йому чужа схематична заідеологізованість. Він іде від реального життя і творить в ім'я людини, смислова тональність його статей і виступів освячена любов'ю до людини, до рідного краю, рідного слова, часто виростає з болю за долю землі і людини на ній, за долю культури і мови, долю перебудови, вона позначена і благородним гнівом до тих, хто гальмує рух, заважає красі, агресивно оберігає каламутне болото застою, розмахуючи перебудовними фразами, мов прапорцями.

Відчуваємо і звукову тональність його виступів, пригामанний лише Борисові Олійнику мовний лад, помічаємо улюблені авторські прийоми, повторювані метафори. В нього вираз-

но й послідовно проступає поетична стихія, і ми переймаємося емоційним зарядом письменника. Водночас приваблює у виступах примат думки, виваженість слова, прозорість натяку, спрямованість підтексту. Він не тоне в емоціях, не мліється словесною знахідкою. Ніби сповідуючись і радячись водночас, він вдивляється в себе і в свого читача, кличе в свої сподвижники людей, не нівелюючи їх, поважаючи як особистості. Автор не диктує істини — він переконує. З окремими його твердженнями можна не погодитись. Але не прийняти його не декларовану умову — шукати і випробовувати себе істиною — мабуть, не можна. Вслухаємось, вчитуємось у його слово, стежимо за його думкою і розуміємо, що далеко не завжди явища життя, явища літератури піддатні однозначній оцінці.

Маючи в публіцистиці, як і в поезії, виразно індивідуальне творче обличчя, Борис Олійник прочитується сповна лише в загальному контексті сучасного літературного і суспільного процесів. Нині публіцистичне слово письменників України як ніколи гостре і ваговате. Біль за долю народу пронизує виступи Олесея Гончара, Юрія Щербака, Івана Драча, Дмитра Павличка, Володимира Яворівського, Сергія Плачинди, Степана Колесника, Володимира Маняка, трьох тезок — Романів зі Львова — Лубківського, Іваничука, Федоріва... У цей ряд логічно стають Микола Жулинський, Микола Ільницький, Анаполій Погрібний, чий величезні зусилля по відродженню замовчуваної протягом багатьох десятиліть творчості замордованих, вигнаних, обстріхуваних письменників заслуговують глибокої поваги і щирої вдячності українського народу. Тільки сьогодні вдумливий читач і зболівальник може повною мірою оцінити, яку потужну творчу особистість являє Іван Дзюба, знаний, переслідуваний брежньєвсько-сусловською системою в нашому, місцевому — з участю і Шелеста, і Щербичького — виконанні. Мислитель, культуролог, літературознавець і критик в численних виступах і публікаціях підтверджує і широку освіченість, і глибоке проникнення в нашу історію і літературу, і мужню та винятково послідовну боротьбу за повноцінність нашого знання, за суспільну справедливість. А спільні зусилля Івана Дзюби, Дмитра Павличка, Юрія Мушкетика, Бориса Олійника у творенні і відстоюванні справедливого закону про мови...

Громадська, публіцистична, літературно-критична, художня, наукова діяльність кожного з названих і ще багатьох-багатьох не названих тут письменників і критиків заслуговує і доброго слова, і наукового дослідження та осмислення. Правда, нам ніколи — і кожному зокрема, і всім разом. Сьо-

годні йде битва на найвідповідальніших рубежах. У бій рується. На полі бою зішлись врукопашну з одного боку — чиновники, вожді командно-адміністративної системи, корумповані золотосяйні губителі духовних, моральних і матеріальних цінностей суспільства, ще вчора наділені необмеженою владою, професійні кримінальні злочинці, що відверто з'єднались з ними, а з другого — все чесне, що лишилося на землі, таке, на щастя, неоднорідне й неординарне і таке, на жаль, часто недосвідчене і непідготовлене до суспільних катаклізмів. У цій ситуації багатьма письменниками «на завтра» відкладаються теорчі задуми, широкі художні полотна, став неможливим творче усамітнення. Відійшли на другий план цехові з'ясування взаємин, зникли особисті чвари (а це було) — відбулась благородна консолідація письменницьких сил. Майстри пера йдуть до людей із живим полум'яним словом, звертаються до читача зі сторінок газет і журналів. Переконаливе слово запалює на практичні справи в ім'я перебудови. Практичні справи з участю письменників народжують довір'я до слова, до особистості письменника. Ще ніколи Україна не мала стільки письменників із статусом народних депутатів СРСР — адже раніше цю цифру дозувала правляча верхівка, тепер свою волю виявив народ. Під тиском письменництва, при їх лідерстві на повний голос Україна заговорила про свої минулі й нинішні бої: сталінські репресії, голод 1932—1933 років, масштаби чорнобильської трагедії. Збереження мови і відродження історії та культури, розвиток національної свідомості і консолідація української діаспори, екологічний самозахист і долання політичного застою — це той фронт, де письменники стали в перші лави борців.

Звичайно, не обійшлося без емоційних надмірностей. Бюрократія, яка ще вчора так пристрасно докоряла письменникам за аполітизм, закликаючи до обслуги своїх ідеологічних, псевдоленінських догматів і схем, сьогодні кидає звинувачення за надмірну політичну активність, заявляє обивателя тим, що письменники рвуться до влади, ніби владарювати можуть тільки ті, хто захопився давно за кермо і завів у застій. Та суспільних процесів не зупинити: демократизація політизує народ, правда про минуле і сьогодення активізує позицію щодо застрашнього дня, гласність висвітлює постаті і дає можливість людям розібратися, хто в хто. Вибір народу недовозначний: краще пристрасне вболівання, ніж холодна байдушність.

Водночас у читача виникає закономірне питання, чи не втрачає від цього велика література, яка в своїх кращих зразках завжди спрямована в майбутнє і як художній документ

епохи належить вічності? Тим паче що зовні подібною «тривогою» прикриті і гаряче бажання ревінителів адміністративно-командної системи, яким дуже хотілося б нейтралізувати громадську та публіцистичну діяльність письменників.

Пряму відповідь на це питання дає Борис Олійник («Не випадати з ріки часу»). Цікаві в цьому відношенні і роздуми талановитого і авторитетного російського письменника Сергія Залізгіна. Рятівник Західного Сибіру, якому загрожував проект затоплення, організатор боротьби проти безглуздового проекту-гіганта щодо повороту північних рік на південь, він у 72 роки став головним редактором журналу «Новый мир». «Була і громадянська, і теорча необхідність особистої участі в перебудові життя»,— підкреслив письменник. Зауваживши, що той чи інший спосіб життя вимагає свого стилю і що, на жаль, «поки що не знайдено стиль, який спроможний художніми засобами виразити наше суспільне життя», Сергій Залізгін розмірковує: «...стиль, що його сформує наш час, буде дуже публіцистичним. Життя зближує літературу в її чистому вигляді і публіцистику. Досвід участі письменника в суспільній перебудові обов'язково проявиться».

Чи підтвердиться такий прогноз, покаже час. Як і завжди. Але дорікати письменникам за громадянську і публіцистичну активність, що зумовлює нібито застій в літературному процесі, немає ніяких підстав. Нинішня українська публіцистика, і публіцистика Бориса Олійника, як її органічна частка, відображає рух літератури до свого майбутнього, віддзеркалює болісне шукання народом істини, жадання гармонії людини і суспільства, бажання бачити людину людиною, живим уособленням Розуму, Свісті, Добра.

Володимир БІЛЕНКО

*Не випадати
з ріки часу*

(Розмову веде журналіст
Анатолій Гатненко)

— Пропоную почати, Борисе Іллічу, наш діалог з категорії часу, який ви так гостро відчуваєте і який складає основу поняття «сучасність». Справді, ми живемо на крилі реактивного часу. Як вловити його кольори та барви, зрозуміти й пояснити, не вступаючи з ним в антагонізм, а навпаки, обираючи його у свої спільники й одnodумці? Як і кожен митець, ви, певно, теж замислювались над цією проблемою?

— Так, ми звикли говорити зажурено «час іде», але, як на мене, тут не повинно бути анінайменшого розпачу, бо це природна закономірність, і, отож, було б дивно, аби час не йшов. З часом міняємось і ми, та лишається в нас, мабуть, щось головне, незмінно-визначальне. Для мене, як для поета, а отже, й ідеологічного працівника, головне, щоб при зміні уподобань, нахилів, які приходять з часом, незмінними лишалися лінії, що визначають наше обличчя як радянських громадян: наше ставлення до миру, до взаємовідносин між народами, зрештою, до стратегічної мети нашого суспільства. Час в історичному плані працює на нас. Отож і літераторові негоже випадати з його річища чи зупинятися на якихось позірних успіхах.

Нині ми вийшли на межу перелому, на різке і різке прискорення у всіх сферах суспільної діяльності, де нас чекають і небачені звершення, і суворі випробування. Не так уже легко зламати перегорожі в старих цехах, аби заповнити їх новітньою технікою. Та куди важче подолати стереотипи в мисленні, в інерційності психології. Одначе доведеться вчитись і переучуватись, причому — на марші.

Треба працювати спільно з часом, а письменникові належить хоч трішки обігнати його і йти попереду читача, бо суть нашої професії — емоційна розвідка того майбутнього, до якого ми йдемо.

— Ну, в загальному плані я цілком згоден з вами. Але ж існує особистий час кожної людини, у тому

числі й письменника. Ви маєте чимало обов'язків громадських і партійних. Чи не складається у вас таке враження, що виконуєте цю роботу за рахунок власної творчості?

— Звичайно, громадська робота забирає час, іноді вибиваючи з творчого ритму. Однак як особа, як поет я ніколи не шкодував за тим. Адже це примушує цінувати час і не розкидатися ним навсібіч. До того ж принцип висиджування — «жодного дня без рядка» — у мене викликає сумнів. Я маю на увазі рядки на папері. Очевидно, рядки в серці, в мислях десь формуються постійно. Настане такий момент, коли не писати не можна, і це компенсується за один місяць гарної і творчої напруги...

— *Тобто ви свідомо ущільнюєте час...*

— Не певен, чи це мені вдається, але переконаний, що громадська робота дарує і теми, може, й не прямо, не одразу, але так чи інакше в поетичній роботі осідають кристали повсякденних вражень.

Письменник у всі часи завжди був у гущі життя і працював на тему дня. А то вже від глибини таланту і майстерності залежить, що стане неперехідним, а що залишиться одnodенкою. Якнайавторитетніше про це свідчить творча практика Пушкіна і Шевченка. «Я помню чудное мгновенье» теж написано на тему дня, бо спричинилося конкретним фактом, зустріччю з реальною А. П. Керн, а стало поезією, над якою час не владен...

— *І належить усім часам і всім народам.*

— Так. Я взяв начебто найвіддаленішу від потреб дня інтимну лірику, і все ж вона йде від детонації факту.

— *Продовжуючи тему часу, хочу запитати у вас, Борисе Іллічу, якби була можливість повернути юність, чи внесли б ви в неї — з висоти сьогоднішнього життєвого досвіду — якісь поправки?*

— Ніяких не вносив би, хіба що тільки більше цінував би час і не розтринькував його на несуттєве...

— *Борисе Іллічу, ви за фахом журналіст. Поезія і журналістика дотикаються між собою, і все ж між ними різниця відчутна, і насамперед у засобах впливу на читача. Пригадується, Пушкін в епіграмі на одного з своїх сучасників писав:*

Из журналиста, хоть и это бремя,
Поэтом быть тебе не суждено...

Ви впевнено переключили своє перо з журналістського, так би мовити, «регістру» на поетичний. Як відбувалося це переключення?

— Мені здається, що не переключався. Я професійний журналіст, я люблю цю справу. Тому і вступав на відповідний факультет, а поезія йшла паралельно. Працюючи в газеті, я був у гущі життя. І тому мені зараз, як «чистому» — беремо в лапки — поетові, легше зрозуміти ту чи іншу подію в контексті громадсько-політичного життя країни. Та й нині з радістю відгукуюся на різні події в газетних жанрах.

— Все-таки час всевладний, він формує нас, і його не обійдеш при осмисленні місця людини в житті. Думаю про це перед наступним запитанням, так би мовити, у стилі ретро.

Ваше дитинство припало на часи війни. Чи не з тих страшних часів, коли пізнавалася справжня ціна людям і речам, беруть свої вигоди ваші максималістські судження про добро і зло, про красиве і потворне, про нище і благородне?

— У дитинстві ми були ближчими до природи, до життя, ніж сьогоднішні покоління, навіть у плані екологічному, особливо сільська дітвора. Все відбувалося на наших очах, ми торкалися землі, знали, що й звідки росте. Але, крім цього, був ще й інший бік у нашого дитинства. Воно припало на оті важкі часи, коли перевірялася на міць не тільки окрема особа, а й вся наша держава, наш устрій, наша морль. Війна, звичайно, відіграла значну роль у виробленні життєвих критеріїв. На війні людина розкривається повністю, так би мовити, оголюється до своєї суті. Там нема коли хитрувати, там все розраховане — між пальцем, курком і кулею. Якщо ти ухилився від виконання обов'язку, то через тебе страждає інший. Оскільки суть нашого суспільства — загавна її, основна суть — ґрунтується на порядності, ми були нетерпимі у поцінуванні людини, без тонів і папівтонів. Але я не думаю, що це наш гандж, а навпаки — відношу на наш позитив. Бо вже коли в самій постановці питання про виконання обов'язку згадуються і пом'якшуючі обставини, на той випадок, якщо ти його обійшов, то це дає можливість тому, хто буде виконувати обов'язок, продумувати завбачно і те, як його обійти, і як вимолити

моє глибоке переконання: в творчості потрібен максимум. Там все мусить бути однозначно, бо інакше вже в першососнові закладається прощення. Цього ми не повинні культивувати. Це — висновок звідти, з дитинства. Іще одне. Все-таки гарних людей — переважна більшість, а оскільки скромність не дозволяє їм говорити, що вони гарні, то на їхньому тлі різні «жучки», як правило, дуже активні і життєздатні і добре виживають у будь-яких умовах. Інколи здається, що їх надто багато, але не треба їх боятися. Яку б посаду вони не займали, все одно прийде коза до воза, або, як казав Володимир Висоцький, «сколь, веревочка, не вейся, все равно совьєшься в кнут».

Як свідчить одна з теорій, формування людини, в принципі, закінчується в п'ять літ, а потому йде тільки корекція. Клішується майже прямо на генетику все те, що діється навколо...

А ми ж під час війни були саме в такому віці...

— *Голос покоління «дітей війни» був відчутний уже в перших ваших творах. 1962 року, того самого, коли ви дебютували в поезії збіркою «Б'ють у крицю ковалі», П. Г. Тичина занотував у своєму щоденнику: «Знайти в попередніх номерах газет Бориса Олійника вірш. Він хороший, цей вірш. Написати йому». Прокоментуйте, будь ласка, цей запис і заодно поділіться думками з приводу того, яке значення для молодого літератора має дружня увага старших колег.*

— Спочатку трохи про нас, тодішніх молодих літераторів. Ми були дещо відмінні від тих, хто сьогодні вступає в літературу. Будемо відверті, у декого з нинішніх молодих прозирає отой прагматизм, коли юнак чи юнка приходять до більш-менш відомого письменника прямо додому, приносять свій рукопис і просять «проштотхнути» його. В наші часи це було абсолютно не характерне, певно, те йшло від виховання, від максималізму і якоюсь мірою від гордості і гідності, бо виступати в ролі прохача, інколи на рівні жебрака, просто неприємно.

Я навіть не сподівався, що така величина, як Павло Григорович Тичина, помітить мене, але, мабуть, у тому і велич його, що він був батьком для нас, молодих. Він навіть нотував вірші, які виходили в найрізноманітніших районних газетах.

Якось Павло Григорович мене разом з Леонідом

Тендюком, якого знав раніше, запросив до себе додому. З яким почуттям я переступав поріг хати цього геніального поета, не буду говорити, це й так зрозуміло.

Павло Григорович одразу ж знімав дистанцію між собою і юними літераторами. Він не беріг її, берегли ми з поваги до нього.

У його хаті було затишно. Льоня читав вірші. Між ними встановилися особливо приязні стосунки. Можливо, цьому сприяло й те, що в обох, як ви, мабуть, помітили, і тембр голосу, і манера читання вельми схожі. А я тим часом наминав яблука. Це було пізньої осені, коли яблука вже ставали рідкістю, тож мені, студентові, та ще й надголодь, вони так припали до смаку. Спохопився, а вже й тарілка спорожніла. Помітивши це, Павло Григорович делікатно гукнув дружині: «Лідіє Петрівно, а дай-но нам яблука». Це було так винукано невимушено. Ту тепло-ту, сердечність завжди згадую...

Щодо запису... Про нього я дізнався через багато років, коли вже пішов Павло Григорович із життя. Глибоко вдячний долі, що удостоїла мене честі жити і дихати повітрям з одним із великих поетів сучасності. Коли ж дізнався про той запис, став ще вимогливіше ставитися до себе. Це був ніби вексель, який треба оплачувати все життя. Я просто... заздрю сам собі.

— *А який вірш конкретно мався на увазі?*

— Спочатку я думав, що то — «Б'ють у крицю ковалі». До речі, Павло Григорович і критикував його на одній з нарад за неспівзвучність тематики й темпу вірша. Він, мовляв, мені й подобається, але треба зауважити, що такий темповий наспівно-танцювальний ритм, сказати б, контрастує з тими трагічними ситуаціями, які зображує автор.

Сприймав це як науку майстра. Було це перед прийомом до Спілки. У ті часи приймали не заочно, як зараз. Перед тим проводилася нарада молодих, ми виступали з читанням віршів. На нас дивилися, нас оцінювали, прицінювалися вже перед голосуванням. Тон задавав Павло Григорович, який до кінця днів своїх очолював комісію по роботі з молодими.

Взагалі, значення уваги старшого до молодшого важко переоцінити. Довженко говорив, що він може працювати лише на позитивних імпульсах. Так от,

молодому, який весь у пошуках, який ще борсається у формі, сповнений сумнівів щодо потрібності його роботи, раптом відчуті окрилюючий позитивний імпульс від старшого — це на все життя, це може навіть змінити долю людини. Так що цю лінію варто було б вести, зробити її повсякденною практикою нашого літературного життя. Не займатися вирощуванням оранжерейних квітів, себто молодих, а давати їм можливість відчуті землю під ногами, навчитися плавати в життєвому морі. Бо ми зараз надто запопадливі перед юними — аж до того, що вони починають зловживати увагою старших. Буває, що його ледве чи не в колясці ввозять у літературу. Тому при перших же життєвих незгодах, спіткнувшись, він бурчить на всіх і шукає винних усюди, крім себе самого. Отже, наставництво, хоч мені це слово не дуже й подобається, увага, дружня увага старших — це той імпульс, своєрідна форма допомоги в утвердженні молодого «я» в літературі.

— *Ліричний герой ваших віршів і поем — людина високих ідеалів, честі і справедливості («Я йду! Мені не дозволяє совість негодю пересидіти в кущі»).* Наскільки важливо, щоб ті високі моральні категорії, які сповідує ліричний герой письменника, були притаманними самому авторові?

— Як справедливо твердить Іван Стаднюк, «люди — не ангели». Пригадуєте, в нього є роман з такою назвою? Кожна людина виростає не в стерильній атмосфері, на неї діють різні чинники, різні силові поля. Природно ж, є якісь вади в характері, звички, що можуть не подобатися іншим, але без яких людина як особа немислима. І все ж суть справжньої людини визначають її станові лінії — моральна чистота, сповідання законів побратимства, незрадливості у товаристві, одвертість, коли йдеться про принципові питання, повага до старших, до святинь наших. Треба бути самим собою в ситуаціях, коли незатишно тобі, коли можеш за принциповість і постраждати, коротше кажучи, бути людиною навіть в нелюдських умовах. Це потвердили наші батьки на полях бранних, у тих фашистських концентраційних таборах, де справді були нелюдські умови, але люди лишалися людьми, вірили в перемогу і боролися за неї... Не знаю, наскільки вдається дотримуватися цих чеснот в побуті автору максималістських

заяв і декларацій. Але треба пам'ятати, що інколи автор дає максимум не лише для свого читача, а й для себе, аби потім його виконувати. Себто він — як дзеркало, в яке дивишся і порівнюєш — чи велика щілина між декларацією і щоденною практикою. Це й для автора теж свої віхи і вершини, які треба здобувати...

— *Однією з моральних чеснот вашого ліричного героя є любов до матері. А тому хотілося б торкнутися циклу «Сиве сонце мов». Ви пишете про свою рідну матір, але ваші роздуми, ставши фактом літератури, переростають рамки особистого. В них — узагальнення витоків і джерел найміцнішого і найдревнішого людського почуття, в них одна з граней безсмертної проблеми «батьків і дітей».*

— Цей цикл я писав в особливому стані гіркоти і схвилюваності, адже йдеться про найдорожчу людину, і якась орнаментовка вірша, вишукана форма по насус до розмови з матір'ю, усе мусить іти відкритим текстом, чесно, чисто, ніби говориш із самим собою.

Звичайно, я маю на увазі і всіх наших сусідок, оскільки моя мати належить до покоління, яке випесо на своїх плечах війну, що випала на самий розквіт їхнього життя, молодості. Вони втратили чоловіків, але в найважчих умовах виховали дітей, навчили їх жити чесно. І, на жаль, рано пішли за вічну межу. Про це ще мало сказано, і, певен, тут є над чим помислити. Ця тема дає можливість виходити на найскладніші філософські вузли, адже мати — хранительниця родинного вогню, сім'ї, що, зрештою, складає основу держави. Ми маємо передати своїм дітям усе про їхніх бабусь і дідів не просто як пам'ять, а як морально-етичну категорію, аби нащадки ставилися до життя, як їхні предтечі. Себто, щоб були не просто споживачами, а творцями, брали на себе відповідальність за світ. Отак прожила моя мати, про це я й хотів сказати.

— *Ви часто буваєте, Борисе Іллічу, в різних поїздках як по нашій країні, так і за її межами. Що вам як людині, як літераторові дають ці подорожі?*

— Звичайно ж, розширюють виднокола. Кожна поїздка принаймні спонукає ознайомитися хоча б із довідковою літературою про ці країни, а водночас і з їхніми літературами. Радянський читач має доступ до

найглибших духовних скарбів усього світу. Але поїздка до якоїсь країни систематизує оці знання.

— Потім це якось відбивається у вашій творчості?

— Безперечно. Скажімо, після поїздки до Америки — через три роки — я написав вірші, які потім органічно склали цикл «Від Білої хати до Білого дому».

— У цьому циклі, зацікавлено зустрінутому читачами, вам, як на мене, вдалося ніби зупинити час і намалювати правдиву картину життя американського суспільства сімдесятих років. Та, звичайно, справжніми духовними портретами часу стали ваші епічні твори, такі, зокрема, як поеми «Доля», «Урок», «У дзеркалі слова», «Заклинання вогню», «Небо полеглого безвісти».

Відомий російський письменник Микола Грибачов, розглядаючи досягнення двох братніх літератур — російської і української, назвав три поеми: «Далина пам'яті» Єгора Ісаєва, «Двісті десять кроків» Роберта Рождественського і вашу «Заклинання вогню».

— Я тільки можу подякувати Миколі Грибачову за таку високу оцінку. Вважаю, що «Далина пам'яті» Єгора Ісаєва — це справді подія не лише в радянській поезії, а й у поезії європейській. А щодо своєї, то не мені оцінювати її.

— Кілька слів про поему, що ви хотіли нею сказати?

— Якщо коротко — то те, що кожен має відповідати не лише за себе, не лише за свою родину, село, місто, республіку, Вітчизну, а й за весь світ, в якому він живе. У цій поемі я й хотів сказати, що не тільки треба закликати, а й особистим прикладом показувати, як виконувати свої ж декларації.

— Безперечно, це одна з найблагородніших місій мистецтва. Мистецтво, його незглибимі закони, мудра таїна творчості завжди хвилювали людей. У чому сенс буття, яке місце в ньому займає мистецтво, зокрема література? Очевидно, не знайдеться жодного справжнього митця, який би не шукав відповіді на ці питання, не задумувався над своїм покликанням. Звичайно ж, не випадково у ваших творах оживають великі лицарі мистецтва: Мікеланджело і Шекспір, Скворода і Пушкін, Шевченко і Некрасов, Пабло

Неруда і Тичина... Мабуть, роздуми про смисл і покликання мистецтва вічні, як і саме мистецтво?

— Істинно сказано, що спочатку було Слово, тому література з усіх видів мистецтв завжди діяла на правому фланзі. Якщо іншим мистецтвам, може, навіть і на користь вузька спеціалізація, то природа літератури така, що їй — до всього діло. Отож сучасний письменник мусить бути широко освіченою людиною, знати всі надбання людського духу. Згадаймо слова Леніна про те, що «комуністом можна стати лише тоді, коли збагатити свою пам'ять знанням усіх тих багатств, які виробило людство». Найбезпосередніше це стосується саме професії письменника. Бо він несе не тільки біографію свою (кажуть, що письменник — це передовсім біографія), але й життєпис свого народу. Отже, він акумулятор, який має давати духовну енергію. А задля цього мусить опанувати усі сфери мистецтва і не дилетантськи, а на рівні справжнього професіонала. Має знатися і на музиці, і на живопису, і на архітектурі. Бо слово осмислює і ніби об'єднує всі види мистецтв, покликаних відтворювати складний внутрішній світ людини, вести її вперед...

— Природно, що, освоюючи надбання рідного народу і всього людства, митець стикається з категоріями національного та інтернаціонального. Яке місце у світогляді митця ви відводите цим поняттям?

— Вони нерозривні, існують в єдності, виходячи одне з одного. Немає патріотизму взагалі, скажімо, типу: «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес — Советский Союз...» Патріотизм має свої корені. А що глибше коріння в національний ґрунт, казав один мудрий чоловік, то вище крона в загальнолюдське проростає. Згадаємо того ж Сосюру:

Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш України.

Справді-бо, у цих питаннях на нашому боці — весь досвід людства, ленінське вчення про націю. Безкореневий патріотизм, його всеядність межує с космополітизмом. Є діячі, які гасають, мов перекотиполе, по всіх часах і народах і кричать, що вони люблять увесь світ. Це, звичайно, демагогія. Ми ж бо знаємо, що весь світ любити легше, ніж конкретну лю-

людину. Як тут не згадати прекрасного визначення космополітизму, даного Леонідом Леоновим: «*Ubi bene, ibi patria* — це дивіз симентальської корови, якій вітчизна там, де добре пішло і гарне стійло».

Патріотизм виростає із живого кореня любові до рідного. Якщо ти сам обрубав цей корінь, то чим же ти проростеш до інших?

— Ці питання, про які ми говорили, якнайтісніше пов'язані із темою сучасності, що є визначальною у творчості митця, її осереддям. І, як це не дивно, на цьому шляху маємо найбільше втрат, особливо у молодих літераторів. Часто замість глибокого осягнення духовних амплітуд часу, в якому живем, вихоплюється з-під пера зовнішня атрибутика, позбавлена емоційності, холодна і нудна. У чім тут справа, на вашу думку?

— Увесь духовний розвій людства свідчить, що справжня поезія завжди була на вістрі часу, першою віднаходила больові точки суспільства, точно визначала своє місце на правому фланзі борців за світле прийдешнє і завше була громадянськи мобілізованою.

Хибною є думка, пов'язана з неточним уявленням про саму особу письменника як таку собі тасмничу фігуру, що працює в піднебесній вежі з слонової кістки. І тому іноді у молодого з'являється бажання скоротити дистанцію до вічного. Отже, каже він собі, я буду писати на вічні теми, як писали, скажімо, Шевченко, Пушкін. І невтямки йому, що можна писати на потреби дня, але на такому високому художньому рівні, що вони стають вічними темами. В принципі, всі вічні теми починаються із конкретики. Вся поезія і Шевченка, і Франка, і Лесі Українки виходила з конкретики, а стала вічною.

Треба відчувати себе живою клітиною організму сьогодення, всього суспільства, боліти його болями і глибоко перейматися його проблемами. Лише в такому випадку — звичайно, при наявності таланту — можна написати твір про сучасне, яким зачитуватимуться й нащадки. Ми не перекреслюємо всі віршовані репортажі, написані прямо на коліні. Заримована інформація має право на існування, але на відповідному статусі. У художньому творі не зовнішні ознаки сучасного визначають його цінність. Головне

у ньому — людина, в ній — конденсат сучасного, його зліпок, жива матерія... Середній темп, посередність, сіра упокореність, лінива благополучність абсолютно протипоказані нам.

— *Борисе Іллічу, ваш ліричний герой для утвердження своїх світоглядних засад і моральних критеріїв найчастіше обирає екстремальні ситуації. Хіба щоденне, так би мовити, буденне життя не дає для цього можливостей?*

— Тут, мабуть, перш за все слід зауважити, що поезія, крім усього іншого, жанр умовний. Природа її — піднесена, інакше то була б проза, яка деталізує, виписує чітко потік буденного життя. Екстремальні ситуації — як їх розглядати? Ти щоденно з ними зустрічаєшся, тільки, сказати б, у розпорошеному вигляді. То страшенно незручно сказати своєму візаві, що ти про нього думаєш. І вже це в основі своєї екстремальна ситуація. То незручно критикувати старшого за посадою, коли він діє не в межах нашої моралі й етики. Але ж треба говорити, і це теж напружена ситуація — боротьба із своїм сумлінням. А у виробничих відносинах скільки зараз наша преса дає фактів! Наприклад, коли підписують колективні листи на захист якогось певного чоловіка, бо, мовляв, хтось там підказав зверху. Хіба це не екстремальні ситуації? Поезія має скоротити дистанцію до читача, бо в неї й обмеженіша площа, й засоби інші. Тому вона й обирає вершинні, сконденсовані ситуації. У мене як поета немає можливості довго досліджувати характер, я його маю поставити у ситуацію, коли водночас виявляються його і гірші, й кращі риси. Це дає можливість простежити на маленькому п'ятачку людину як таку в усій її повноті...

— *Проблеми традиції і новаторства. Як ви їх оцінюєте у проекції на власну творчість?*

— Як на мене, то це плід кабінетних умовисновків деяких наших критиків. Все те, що чесно і на високому рівні написано, завжди новаторське. Якщо ж звернутися до форми викладу, то, звичайно, вона міняється разом із життям. Але є усталені форми, так звані традиції, які не міняються, — як чорний костюм, біла сорочка і краватка, що годиться і на дипломатичний прийом, і на жалобну процесію, і в театр, і на концерт народної творчості.

— До речі, про народну творчість. Ви часто звертаєтеся до неї у своїх творах. Що ви шукаєте у фольклорі, чим він приваблює вас як літератора?

— Я вже якось говорив, що поезія — справа суб'єктивна, а отже, й суспільна, і це не ефектний парадокс, а діалектична єдність, і не нами одкрита, а дана аксіоматично самою природою мистецтва, бо витoki свої бере із поезії народної — мистецтва колективного, спільного, отже — суспільного. І скільки б поколінь асфальту не відділяло найіндустріальніші країни світу від правди землі, скільки б шарів і прошарків не лежало поміж сьогочасною професіональною поезією і точкою її відрахунку, себто поезією народною, — все ж навіть найсучасніший автор п'є з її криниці, часом і підсвідомо, оскільки вона увійшла складником в генетичний код слова. Не маю на оці тільки зовнішню атрибутику народної поезії: йдеться першочергово про дух, духовність і універсальні її закони.

Не хотілося б удаватися до красивих слів, які вже стають банальними: це, мовляв, криниця, невичерпне джерело і таке інше. І вся наша мова, яка витворювалася не в кабінетах, а в процесі праці і єднання людей, і пісня, яка кликала на бій і давала можливість і посумувати, і посміятися, — це та жива плазма, про яку ми навіть і не думаємо, хоч і користуємося нею щодня. Уявіть, що ми перейшли на мову деяких наших газет і почали б нею спілкуватися. Мабуть, на нас би подивилися з більшим подивом, аніж би ми розмовляли віршами, бо все-таки вірш — умовна форма.

Спілкуючись, ми включаємо у свою мову приказку і прислів'я, тобто все те, що робить її живою. Без фольклору, без його, сказати б, забарвлення це була б мова роботів з обмеженою кількістю слів, точно побудованою фразою, надто грамотною, але такою, що від неї хочеться позіхнути або заплакати.

Так, фольклор присутній навіть тоді, коли про це й не думаєш. А це вже чудово. Коли ж посилаєшся на нього в поемі чи вірші, то цим самим економим словесний матеріал. Адже вдаєшся до апробованого віками, скажімо, якогось пісенного звороту, і він звучить красиво, як тільки-но знайдений. У цьому й полягає смисл фольклору, що він щоденно читається як щойно відкритий, — настільки глибоко від-

пліфовані у ньому мудрість і характер народу. Це повітря, яким дихаємо.

— Ви, безперечно, маєте рацію. Так, наприклад, про заздрісну людину в народі кажуть: сусід спати не дає: добре живе.

І в художніх творах, і в публіцистиці ви нерідко повстаєте проти такої негативної риси людського характеру, як заздрість. Наскільки, на вашу думку, проблема Моцарта і Сальєрі може бути вирішена в майбутньому?

— Глибоко помиляються ті, що думають, нібито заздрість притаманна лише творчому середовищу. Якраз саме тут вона набуває смішнувато-полегшеного, карикатурного вигляду. Заздрість — така ж древня, як і сама людина. Впливає вона із некритичного, нематеріалістичного погляду на себе як на особу, коли людина вважає, що з'явилася на світ для того, аби бути тільки першою. А що можуть бути кращі од неї, вона цього навіть не припускає. У нашому суспільстві заздрість можна вичленити. Чому? Бо принцип соціалізму — це честь по труду. Він був значною мірою порушений. Наприклад, коли людина одержувала не за сподіяне, а тому, що вона добра знайома якогось великого начальника. Треба з цим боротися, виховувати в людині самоконтроль, аби вона об'єктивно оцінювала зроблене нею і не прагнула збагачуватися за рахунок інших. Цей «принцип» — дай мені, а інші мене не цікавлять — йде від атавізму, від хапального рефлексу. Ну, якщо хапальний рефлекс у собаки, то вона ж відрозніється від людини тим, що не має свободи вибору. А людина — це ж соціальна істота, вона живе у суспільстві, яке керується високими морально-етичними критеріями. Візьмемо наше, письменницьке, середовище. Буває, ніде правди діти, пише чоловік посередньо, а кричить, що йому потрібна премія. Йому кажуть, що треба зачекати, а він у крик: а тому ж, іншому, дали? І не може навіть припустити, що іншого відзначили, бо той просто краще пише.

Чи примиряться коли-небудь Моцарт і Сальєрі?

Як безнадійний оптиміст, вірю в це. Думаю, що ми все-таки приглушимо заздрість, коли будемо дотримуватися принципу: честь по труду. За це діло наше суспільство взялося, і вже є деякі зрушення, хоча діло це нелегке.

— Але ж, Борисе Іллічу, в творчому середовищі заздрість може бути як різновид, трансформація честолюбства, що необхідне творчій людині?

— Ні, механізм творчості — це змагання: я хочу зробити краще, ніж зробив ти. Але спочатку я повинен захотітися тим, що зробив ти, і спробувати в чесному двобої перегнати. Це зовсім інше. Хай не шокує деяких рафінованих поціновувачів прекрасного — спортивний принцип найчесніший. Спорт твориться на очах у всіх, і лідери визначаються за конкретними результатами.

Не просто голи, кілограми чи секунди, завойовані будь-якою ціною в ім'я купецьких особистих інтересів, а високі громадянські устремління — такими бачаться мені справжні спортсмени. Насамперед представники олімпійської гвардії — Чукарін, Пономарьова, Бондарчук, Борзов, Манкін... Зрештою, до фінішу приходять тільки надійні й справжні, а не удавані спортсмени...

— Борисе Іллічу, тепер увійдемо у вашу творчу лабораторію. Читачі знайомляться з творами, коли вони, відредаговані і самим автором, і видавцями, вже пстрапляють чи то на сторінки періодичних видань, чи то на сторінки книжок. Лише окремі згадки-імпульси в творах засвідчують їхнє нелегке народження («Вони в муках по світу Шукають слова, Хоч не кожному папороть Квіт розкрива»). Чи не могли б ви розповісти, як відбувається процес творення музики вірша?..

— Не хочу накидати містичного туману, але мені важко пояснити, як з'являється вірш. Імпульсом може послужити якась деталь, що впала в око, або подія. Пишу, коли вільний від службових обов'язків. На роботі маю справу з колегами, їхніми творами тощо, це допомагає краще оцінювати й зроблене самим собою. А головне — утримує від написання великої кількості творів...

— Колись ви писали: «Так багато записалося в поезії і так мало... поетів». Це була констатація факту на час написання вірша чи твердження, так би мовити, на всі часи? Якою ви бачите нинішню молоду парость української поезії?

— На всі часи, а зараз — особливо. Поет — це талант, а талант — рідкість. При сучасному високому рівні пересічної грамотності, при сучасних оператив-

них засобах інформації, при необмеженому доступі до надбань світової поезії будь-який громадянин, та ще й з вищою філологічною освітою, навіть не маючи природного поетичного обдарування, спроможний зімітувати річ, що нестиме на собі зовнішні ознаки вірша, якщо, звичайно, автор не обділений притаманним кожній людині слухом і відчуттям первісного ритму. Та навіть і в цьому крайньому випадку дипломований філолог може замаскуватися... верлібром.

Така поезія через поблажливість видавництва і періодичних видань йде до читача, а критика чомусь не квапиться всебічно оцінити її. А якими доречними були б огляди на зразок тих, що їх робив В. Белінський, з називанням речей своїми іменами.

Час од часу критики застерігають нас од ранньої професіоналізації. Я — за якнайранішу професіоналізацію в найкращому розумінні цього терміна, сиріч: за високу школу майстерності, що починається од землі, од живого життя і сягає своїм верховіттям у космос вселюдського духу. І — якнайменше поблажливості до себе в цьому поступі, інакше аматорство, таке звабливе у своїй доступності за нинішньої суцільної грамотності, неодмінно виведе на стежку заримованої інформації, на невибагливі перегони в кількості рядків.

— *Нині ми багато і цілком слушно говоримо про необхідність збереження навколишньої природи від стрімкого натиску НТР. Якою ви бачите діалектику розвитку цього процесу?*

— Проблема ця давно на часі. Науково-технічна революція так стрімко увірвалася в наше життя, що до деяких її відкриттів ми виявилися зовсім не підготовленими (наприклад, розщеплення атомного ядра). Справді, НТР багато змінила в людській цивілізації. Це дало підстави декому навіть ототожнювати її з духовністю суспільства. Переваг справді багато дав нам технічний прогрес, ми ними користуємося залюбки, але ж треба, як-то кажуть, і міру знати. Ми повинні дбати про природу, про навколишнє середовище, щоб, образно кажучи, розклавши райдугу на спектри, не втратити самої райдуги.

У цьому зв'язку дуже важливо підносити духовне в людині, звертатися до її найпотаємніших глибин,

аби не втратити зв'язку з природою, часткою якої є й сама людина.

У цьому — одне з першорядних завдань літератури і поезії зокрема...

— Так, духовність — це крила людини, без яких неможливо осягти високого неба сучасності. Адже ми живемо у космічний час, звичними для нас стали дерзновенні польоти у космос, ми навіть мріємо про зустріч з представниками позаземної цивілізації. Борисе Іллічу, якби виникла потреба ознайомити їх з літературою і мистецтвом, що б ви включили до списку найбільших досягнень у царині духовності всіх часів і народів?

— Якщо говорити про літературу, багато чого сказали б людям інших планет твори Гомера, Данте, Петефі, Гоголя, Достоевського, Шолохова...

Думаю, що українців добре представили б народні пісні, твори Шевченка, Франка, Лесі Українки, Котляревського, Тичини, Гончара, Остапа Вишні...

Духовний світ людства неможливо уявити без музики Моцарта, Лисенка, Чайковського, без живопису Рафаеля, Пимоненка, Рєпіна...

— Ну, і запитання, так би мовити, ліричного плану. Щастя, звичайне людське щастя. Поети, як і всі люди, мабуть, теж не лишуються осторонь мрій про чарівну жар-птицю, звану щастям? Так, Борисе Іллічу? Чи можете ви себе назвати щасливою людиною?

— Можу. Хоча щастя має свої, так би мовити, по-верхи. В юності воно схильне до егоцентризму. У нинішньому моєму віці, скоригованому досвідом, думаю і про інших. Буваю щасливим, коли знайду у когось те, що не вийшло в мене. Маю улюблену роботу, яка дає можливість для самовираження і самоствердження. Щасливий буваю, коли вдається зробити добро іншій людині. А яке це щастя — мати друзів, знати, що ти потрібен людям!..

— До речі, Борисе Іллічу, які риси вам найбільше імпонують в людях?

— Надійність, незрадливість, товариськість — і почуття гумору, яке є рідним братом таланту.

— Ви говорили про улюблену роботу. А вона ж, ця робота, має чимало складових — адже знаємо вас і як літератора, і як громадського діяча. Ваша письменницька діяльність більше відома широкому

загалу. А в чому полягають ваші обов'язки депутата Верховної Ради УРСР?

— Певен: будь-яка доросла людина, коли її попросити пояснити суть і сутність депутата, тільки плечима здвигне. Мовляв, це ж відома словникова істина: виборний представник населення в постійно діючих органах влади.

Абсолютно точно. Та вже коли зайшлося про словник, не зайве нагадати ще одне тлумачення: «Особа, уповноважена колективом для виконання якогось доручення». І саме це трактування, яке в словнику стоїть на другій позиції, в реальному житті висувається на першу.

У нашій країні кожен обранець освячений не лише конституційними повноваженнями, а й беззастережним довір'ям народу. Останнє покладає на нього особливу відповідальність, і передовсім в морально-етичних параметрах: бути гідним цього довір'я завжди й у всьому. І не лише по службовій лінії, а й у побуті, в поведінці, навіть у манері одягатися і триматися на людях. Для депутата однаковою мірою обов'язкова і культура політична, і культура споживання, котра в суто життєвому, народному розумінні звучить просто і точно: спочатку іншим, а потім уже й мені. Оскільки ти вже не приватна особа, а представник держави...

Такі висновки зробив для себе, виконуючи обов'язки депутата. І в однозначній справедливості їх переконався, спілкуючись із славними запоріжцями Кам'янки-Дніпровської, які висунули мене в парламент республіки.

Усі накази їхні намагаюся виконувати якнайретьельніше, не забуваючи про вищесказані набуті уроки і висновки.

— Тут доречно буде згадати ваш виступ на XXVII з'їзді Комуністичної партії України, саме те його місце, де йдеться про громадянське і творче обличчя митця, яким воно має бути сьогодні: «В переломні моменти на чільне місце висуваються такі якості письменника, як принциповість, особиста і громадянська мужність, моральна чистоплотність, чіткість ідейної позиції, строгість у поводженні з фактами історії далекої і недавньої. Справжньому письменникові ніколи не було легко, тим паче не спрощується його завдання нині».

— Так, нам випало жити і діяти в унікальний період, який, можливо, трапляється раз на тисячоліття...

— *Що б ви особисто передали по естафеті комсомольцям, молоді двадцять першого віку?*

— Найперше, вистраждане і найдорожче, що слова Мати і Вітчизна існують тільки в одинні.

Я хотів би, аби онуки, як і ми, усвідомлювали, що все золото цього піднебесного світу не переважить вагу серпа і молота, побратаних у нашому державному гербі.

Що істинне золото — це чисте золото братерства, золото «чуття єдиної родини», яким забезпечується наш стиль життя.

І якщо молода людина на цих основоположних опорах зведе палац свого особистого щастя — він стоятиме віки!

Великі і мудрі твердили, що геніальною належить назвати таку людину, яка живе у свідомому зв'язку із світом як цілим, що геніальне є разом з тим і воістину божественне в людині.

...На годиннику його долі відбило рівно сто сімдесят п'ять. Досить немало як на виміри одного людського життя. Досить мало як на масштаби всесвітньої історії. І вже й зовсім мало з погляду безпачального, безконечного та безмежного часу.

Одначе до таких, підкреслимо — рідкісних! — явищ, як Тарас Григорович, усі три згадані виміри не надаються. Уже хоч би тому, що Шевченко ніколи не побутував у минулому, а завжди — тільки в сьогоднішньому і грядущому.

Кожен з нас, хто, скажімо, перейшов за полудень віку, із власного життєвого досвіду може назвати чимало імен, які свого часу були ледве чи не на устах усіх. І зближували так яскраво, що, здавалось би, вже не померкнуть у віках.

Взяти хоча б Кукольника, чи того ж Северяніна, чи й княгиню Чарську. Будьмо одверті: вони мали неабияку популярність не лише серед обивателя, ними зачитувались і еліта, і посполитство усіх поверхів. І не такі вже вони безталанні, аби їх з легким серцем відгорнути до безсмертної категорії графоманів. І вправне перо, і гострі сюжети, і досить пристойне ремесло, а отже ж саянули, на мить засліпивши сучасників. Коли ж ті оговтались — виявилось, що то іскри всього-на-всього бенгальського вогню.

Та вже й на наших очах відбувалася жорстока селекція. Ми ж пам'ятаємо не одного з письменників, які продукували многотомні видання, окупувавши ними полиці книгарень, котрих уперто, часом з «гори», за їхніх скромних здібностей заганяли в обойми «видатних» за рахунок істинно талановитих, але не вельми покірних...

Та час — нещадний судія. І — хай пробачать мені мимовільне блюзнірство — чимало з обтяжених усіма можливими регаліями останнім епітетом «видатний» стосовно себе завдячують... некрологу.

А Шевченко і Пушкін, Гоголь і Достоевський, Коцюбинський і Платонов, Блок і Тичина по смерті лише й починають жити.

У чому ж таїна цього феномена? Чому саме Шевченка, а не когось іншого — адже й до нього і поруч нього жили та діяли творці не останньої руки — чому саме його обрала доля на речника українського народу? Чи, точніше, народ обрав його своїм надзвичайним і повноважним посланцем для вручення грамот світовому співтовариству щодо своєї самодостатності і самобутності. Бо коли сьогодні різномовна і різноліка громада упізнає в нас саме українців і з лица, і з голосу, то цим ми як нація завдячуємо і Шевченкові. А може, передусім і йому. Мені самому у зарубіжних поїздках неоднораз доводилося переконуватися у цьому. Коли я рекомендувався: «З України», майже обов'язково відлунювало: «О, знаємо, знаємо... Тарас Шевченко!»

То в чому ж таїна цього феномена, коли ім'я Пое-та стало рівнозначним поняттю Народ?

У природою дарованим таланті? Але ж навіть з волі божої талановитих людей у нас було і є, хай і не багато (оскільки талант — рідкість), та все ж у множині. А Тарас Шевченко — один. Як і Пушкін. Гомер. Данте. Петефі.

Певно, і саме поняття «талант» має кілька рівнів: особливе відчуття гармонії, слова, загострена інтуїція, ясновидство, непересічна гострота зору, завдяки чому творець із розмаїття фактів, подій, облич, суспільних чинників здатен виділяти найхарактерніші ознаки і риси часу. Всіма цими чеснотами, природно ж, найповнішою мірою володів Тарас Григорович.

Але ж і Шевченкові сучасники та і нащадки не були обділені згаданими чеснотами, і вони не меншою мірою, аніж Тарас, уловили та закарбували у творчості розпізнавальні знаки свого часу. Одначе знову ж — при всьому цьому та іншому — на свого речника народ обрав не когось другого чи третього — саме Кобзаря.

Однозначну, як формулу, відповідь хтозна чи колись і знайдемо, оскільки вона криється в заповітних глибинах психології творчості, яка не підвладна жорсткому аналізу, бо — таїна. І лише в сув'язі усіх духовних, суспільно-політичних, генетичних та й ще

цілої пизки чинників можна наблизитись до розуміння і осмислення такого явища, як Тарас Шевченко.

В чому ж та унікальність обдаровання Поета, яка виводить його з просто талановитих на рівень не лише національного, а й вселюдського генія? Не відкриватиму вже давно відкритого, лише нагадаю аксіому: коли поет закорінюється в національний ґрунт до тієї глибини, де вже пульсує плазма протолюдського, то цікавішим він стає і своєму роду, і всім сущим на землі.

Саме тому Шевченко і став поетом світовим, що він оком ясновидця заглянув у першоджерела характеру рідного народу, у корені його болінь та борінь, сподівань і надій, на такому атомно-молекулярному рівні дістався самої біології причинового механізму його поведінки — аж розсунув національні межі і виїшов на універсальні, загальнолюдські, притаманні всяк сущому народові основоположні вартості: природне прагнення до свободи, до рівності, соціальної справедливості, відчуття рідного гнізда — Вітчизни, непереборний потяг до пізнання світу і себе в контексті світу, вічний порив у піднебесся духовного, сивівська шаноба до предтеч, священна повага до матері, гостре усвідомлення власної гідності як гідності свого народу, щоденна робота душі над самовдосконаленням і вдосконаленням буття, яка органічно живить енергію до вічного революційного оновлення, категоричне неприйняття будь-якого гніту як першовитоку зла, отже — незнищена віра в перемогу добра, на боці котрого — людська совість, звідки виростають морально-етичні приписи: праведне — отже, совісне, а найтяжчий гріх — іти проти власного сумління.

В цьому освітленні відомі Шевченкові слова:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою,—

які ми вже так часто (де треба й не треба) повторюємо до бездумно механічного, набувають звучання і значимості кредо всього життя і діяння Поета, його морально-етичної домінанти. І, певно ж, одним із чинників, завдяки яким Шевченко здобув у народі не лише особляву шанобу, а й повну довіру і віру, і саме те, що у нього не було і «зерна неправди за собою». Жодного разу не пішовши супроти власного

сумління, він, по суті, сам став Совістю свого народу.

То — в плані морально-етичному. Однак як на речника і духовного вождя цього ще далеко не досить. Щоб вести за собою громаду, треба володіти потужною інтелектуальною енергією.

Навіть нині, за інерцією, побутує погляд на Шевченка як на геніального самородка, що піднімався над загалом лише завдяки гострій інтуїції, природному, кобзарському відчуттю слова. Забуваючи при тому, що це був інтелігент в найточнішому розумінні цього поняття.

Ось лише фрагмент із атестації духовного світу Шевченка, поданий академіком О. І. Білецьким: «Образи декоративних скульптур Торвальдсена, ідеали людської краси, втілені в статуях Аполлона Бельведерського, Венери Медіцейської, Геркулеса Фарнезького, багатство життєвої сили Рубенса... ідеальні люди художників італійського Ренесансу, тонка психологія портретів Ван Дейка, ефектна трагедія «Останнього дня Помпеї», музика Глінки, Бетховена, Моцарта, Обера, Белліні... поряд з цим враженням від літератури і поезії, починаючи від «Анахарсіса» Бартемі й «Історії занепаду і зруйнування Римської імперії» Гіббона, від життєписів італійських художників Вазарі і паралельних біографій Плутарха і продовжуючи Пушкіним, Гоголем, Жуковським... Гете, Шіллером, «Робінзоном» Дефо, і «Кларисою» Річардсона, романами Гольдсмита, Вальтера Скотта, Діккенса... Ось який величезний, неприглушений десятилітнім засланням «з заборорою писати і малювати», з труднощами дістати друковану книжку — ось який надзвичайно багатий світ... живе в свідомості поета».

Згодьмося, що й нині, за суцільної грамотності, за функціонування радіо й телевізії та космічних засобів зв'язку, нелегко буде віднайти рівню Шевченковій за височінню інтелекту.

Повінь всенародної любові до нього не спадає. І не обміліє вівіки, оскільки Шевченко ніколи не побутував у минулому, а завжди — тільки в сьогодинньому та грядущому.

У рік 150-літнього ювілею Шевченка, чверть століття тому, Генеральний директор ЮНЕСКО Рене Майо писав: «Його життя було коротким, але бурхливим. У грудях його палав вогонь волелюбності. Як

і інші поети того часу — Міцкевич, Петефі — він виступає в історії як герой і як поет, а якщо говорити точніше, то як поет-герой.

...ЮНЕСКО знає, що як у години випробувань, так і в часи творчої праці український народ прагне завжди бути гідним тієї високої думки, яку мав про нього його найвидатніший поет».

Тішить така щедра оцінка рідного народу. Та водночас і покладає на його плечі нелегкий, але благородний обов'язок: не лише прагнути, а й щоденними змаганнями потверджувати, що український народ гідний геніального сина.

1988

| *Силове поле*
| *безсмертя*

На фронтиспісі першого тому п'ятитомного видання творів Т. Г. Шевченка (Дніпро, 1984) — портрет молодого людини в розквіті. Високе чоло інтелектуала, тонкі чутливі риси, в яких одсвічує вишуканість потомственного, родовитого інтелігента.

Тим часом цей автопортрет Шевченко написав через два роки після викупу з кріпаччини.

То що це — черговий прорахунок природи, яка помилково наділила раба обличчям патриція? Ні, природа, як завжди, діяла з геніальною безпомилковістю.

У кожного великого поета біографія починається з часу народження рідного народу. І якщо по цій вертикалі виводити Шевченків родовід, то у витоках його побачимо легендарну книгозбірню Ярослава Мудрого, профілі безсмертного автора «Слова о полку Ігоревім», Богдана Хмельницького та його полковників, які мали за своїми плечима університети Європи; торкнемося порога Києво-Могилянської академії, де студіювали великий російський вчений Михайло Ломоносов і всесвітньовідомий філософ Григорій Сковорода, звідки вийшов член кількох європейських академій, Болонської зокрема, композитор Максим Березовський. Нарешті ті сотні тисяч народних пісень, які, за словами Олеса Гончара, стали матір'ю поезії Шевченка.

Не забуваймо й про те, що в час становлення Шевченка як художника, поета і громадянина на Україні вже творили першокласні майстри, і серед них Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Котляревський, Євген Гребінка... Та, зрештою, і геніальний Микола Гоголь пив живу воду з тієї ж криниці, що й Тарас. Отож, за позірною сірою безпросвітністю в глибинах народу стугоніла невтишна робота духу.

Якихось 47 літ судилося йому топтати ряс. До болю мало. Одначе Пушкін прожив тільки 38, Лермонтов — лише 27 літ. Та коли від цих сорока семи відняти роки заслання й кріпаччини, то це вже таки до розпачу мало!

Найпронизливіше Шевченкову долю виповів один із світочів Росії Некрасов:

Все он изведал: тюрьму петербургскую,
Справки, допросы, жандармов

любезности,
Все — и раздольную степь Оренбургскую,
И ее крепость... В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими...

І все ж, ризикуючи наразитися на бурхливі заперечення, осмілюся твердити, що людини, щасливішої від Шевченка, важко знайти у світовій історії. І не тільки тому, що при всій згорьованості і сирітстві були в нього дитинно погідні дні, коли він залітав мріями в небесні сфери і вбирав од діда-гайдамаки Залізнякаву непокору та одчайдуху козацької вольниці. Не тільки від того, що і він кохав, і його любили жінки навіть з елітарного світу, відчуваючи в ньому ту земну силу і духовну глибину та можуть, якої так не вистачало зледащілому бомонду.

Не лише щасливий був тим, що зазнав вищої насолоди, відкривши у собі художника і поета. Саме такої зоряної миті, коли він світився од себе в Літньому саду, доля і послала йому земляка Сошенка. А той уже прилучив юного Тараса до благородних і вовіки незабутніх Брюллова, Жуковського, Венеціанова, завдяки яким він в Академії мистецтв приторкнувся до позахмарних верховин світової культури.

Не тільки тим щасливий був, що відчув усю гостроту захоплюючої небезпеки мужа і воїна, коли піднявся до рівня громадянина і державного мислителя, задумуючи в таємному Кирило-Мефодіївському товаристві майбутню конфедерацію вільних слов'ян.

Це справді благовісні спалахи озорова. І все ж не вони підняли його на унікальний рівень серед світових величин. Найвищого щастя, яким обдаровує природа тільки безсмертних, Шевченко спізнав тоді, коли настільки злився з народом, що вже відчув його під серцем своїм, осмисливши всю відповідальність і за його минуване, і за суще, і головне — за його будучину. Він виконав своє історичне призначення: відстояв у многоликісті людства лице і характерну поставу свого народу, за якими його впізнає світ. І хоч задля цього довелося покласти дві третини свого життя, дарованого йому суворою долею, зате ж і в нагороду здобув право, рівне безсмертю.

Треба сказати, що силу духовного вождя відчули в ньому не тільки вірні побратими, а й своєрідні романтики, що зітхали по козацькій старовині, автономності на своїй, звичайно ж, основі.

Сіряки-небораки не вельми вірили в їхню добротність, слушно вважаючи, що чужий чи свій пан — одного поля ягода. Отож добре вгдоданим патріотам потрібна була короковка, яка зібрала б, приманила під своє крило увесь загаль. І тим знаменом бачився їм Шевченко, що вмів говорити з сіряками «по-їхньому».

Одначе поет одразу ж розгадав стратегію старшини і одважив їм навідліг такого ляпаса, відлуння якого чується й понині:

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті,
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожущок,
Байстриюкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка.

Дошкульнішого, аніж Шевченко, удару по теорії «єдиного потоку» усім його минулим і нинішнім апологетам ніхто не завдавав! Удар був настільки могутній, що на друзки розлетілася вся бутафорія так званих «патріотичних» гасел, оголивши справжню суть їх резонерів:

А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,

Музика, та й годі.
А історія!.. поема
Вольного народа!

.
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!
Кров'ю вона умивалась...—

поставив остаточну крапку поет на лукавих заграва-
нях панів і підпанків з народом.

Так, він більше аніж любив Україну. Те почуття
настільки було могутнє, що навіть у нього — поета
геніального — не вистачало слів, аби виповісти всю
його незглибимість.

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

І все ж то не була сліпа, апологетична любов до єди-
нокровного лише за те, що він погноблений, за одне
те, що він хай часом і ледащо, але ж українець. Жод-
ного разу у Шевченка не прохопилось і натяку на
якусь винятковість свого народу. Він його бачив
тільки в сім'ї вольній, новій усіх народів землі, але
обов'язково — рівним серед рівних.

До речі, Шевченко з такою шанобою і цнотливістю
ставився до самого поняття «народ», що в основному
послуговувався словом «люди», вважаючи, що спочат-
ку треба розбудити людину в людині:

О люди, люди-небораки,
Нащо здалися вам царі,
Нащо здалися вам псарі,—
Ви ж таки люди, не собаки!

А вже розбудивши людську гідність, він потому ане-
лював і до національної самосвідомості. Та за всієї
своєї безмежної синівської любові до України Шев-
ченко не прощав рідному народові ані найменшої
вади і насамперед забудькуватості щодо свого
кореня:

«Добре, брате,
Що ж ти таке?»
«Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм».

.
Німець скаже: «Ви могли».
«Могли! Могли!»

Золотога Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадідів великих
Правнуки погаші!

Суворіших слів на свою адресу український народ не чув з часу самоусвідомлення. Та, певне, коли б і почув від когось третього, то чи й стерпів би. А від Шевченка терпів і, як, може, для декого не парадоксально, за те ще більше його любив! І то був не своєрідний мазохізм, а глибоке усвідомлення того, що це говорить син, який прагне підняти свій народ на височінь, гідну його генія. А коли народ має мужність, наступивши на горло власній гордині і національним амбіціям, сприймати критику і робити з неї конструктивні висновки, то це найавторитетніше свідчення його і морального здоров'я, і доброї перспективи на грядуще.

Таке об'єктивне ставлення Шевченка до рідного народу виказує в ньому органічного інтернаціоналіста. І тому істинні росіяни ніколи не ототожнювали розвінчований Шевченком царизм з Росією, а, скажімо, поляки не сприймали на свою адресу Тарасів гнів супроти шляхти.

Так, він інтернаціоналіст у прямому розумінні. У поезії «Полякам» це звучить відкритим текстом:

...Отак-то, ляше, друже-брате!
Неситі ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чисте подай!

Я вже не кажу про його сердечну дружбу з російськими побратимами. Це благородне почуття він проніс у неторканій чистоті через усе своє страдницьке життя і передав нам на вічне збереження і примноження...

Ще в юні літа Володимир Ілліч Ленін з-поміж інших світочів людського духу виділив Шевченка як речника народного, і впродовж усього життя великий Тарас був у силовому полі його уваги. Певно, не останню роль в цьому відіграло й те, що поезію Шевченка він знав ще з дитинства і від свого батька, який

включив Шевченка до списку авторів і книг, що мали бути в усіх підзвітних йому навчальних закладах Сибірської губернії, і від батькового друга, а свого хрещеного — Афанасія Федоровича Білокрисенка, вихованця Харківського університету, який — і це особливо символічно — особисто знав Тараса Григоровича.

Та найважливіше те, що у Шевченкові Ленін вбачав не просто геніального народного поета, а й великого революційного демократа, одного з тих істинних інтернаціоналістів, які усім своїм життям закладали підвалини спілки народів, під небом якої ми нині ростемо і діємо.

Справді, як сказав Максим Горький: «Шевченко — все знав або принаймні все відчував». Додамо: і передчував. Адже художнє бачення одвіку вважається рівнозначним передбаченню.

Хіба не ясновидство продиктувало оці слова, які записав Тарас Григорович у своєму «Щоденнику», вперше побачивши пароплав:

«Великий Фультон! И Великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя, в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит...»

А хіба не пророче звучать рядки з листа до Броніслава Залеського:

«Ботанике и зоологии необходим восторг... А восторг этот приобретается только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе. О, как бы мне хотелось поговорить с тобою о космосе!..»

Отож не випадково Карл Маркс у доповіді Михайла Драгоманова на Паризькому міжнародному конгресі 1878 року підкреслив саме оці слова: «Тарас Шевченко — син народу в повному розумінні цього слова. Більше, аніж хто інший, він заслуговує на титул народного поета».

Могутній талант, що за параметрами діянь співмірний великим світочам Відродження, а за глибиною знань у всіх сферах людського духу рівний енциклопедистам, художник світової величини (лише його малярська спадщина нараховує понад 1100 творів), перший в Росії академік гравюри, один з родоначальників нашої прози, драматургії і такого нині популярного синтетичного жанру, як роман-есе (згадай-

мо його «Щоденник»), Шевченко, проте, не відгородився від загалу німбом класичної недоторканості. Він був і залишився з народом, і вдячні нащадки за це увінчали його найвищим званням — вічного свого сучасника, яке б століття не стояло за вікном.

Біля підніжжя його усипальниці в Каневі уже побувало понад десять мільйонів шанувальників українського слова із 133 країн світу. І повінь всенародної любові не спадає. Ось один із символів цієї вселюдської шаноби:

«Я, Чебанюк Анатолій Леонтійович, ...рядовий, у 1943—1944 роках звільняв землю великого Тараса... На висоті Княжій був тяжко поранений. Сьогодні, в День Перемоги, я, інвалід (без обох ніг), прибув через 30 років знову на цю землю оглянути бойові місця і низько вклонитися дорогому Тарасові. Люди, бережіть мир і будьте щасливими!»

Що можна додати до цих слів воїна? Тільки вклонитися долі за те, що є такий поет, що є такий народ!

1984

| Пророцтво | Шевченка збулося

Художнє бачення споконвіку вважалося рівнозначним передбаченню, ще точніше — ясновидінню. Цим рідкісним талантом доля обдарувала небагатьох, зате ж і поклала на їхні рамена усю увагу відповідальності за себе і за світ.

До цих обранців долі належить і наш великий Тарас. Було б вельми легковажним зважуватись одним помахом пера окреслити всю повноту цієї багатогранної, багатомірної творчої натури. Лише опис Шевченкіани складає поважний енциклопедичний двотомник, укладений і випущений у світ стараннями академіка Миколи Бажана. Зрештою, про те, що дія Шевченкового генія розрахована на неокраю історичну перспективу, що кожне нове покоління матиме щастя відкрити і в самій особі поета, і у всесвіті його творчої та громадської діяльності нові зірки і сузір'я, свідчать хоча б студії над спадщиною поета нашого дав-

нього побратима, відомого російського письменника Леоніда Большакова чи нова праця московських авторів, уривок з якої оперативно опублікував журнал «Радуга» в березневому номері.

Отож торкнемося лише одного ясновидіння великого поета. У всесвітньовідомій поезії (а вона перекладена на всі основні мови планети) Тарас Шевченко, ще молодим, у час кризової недуги, із спокоєм і мужністю, гідними істинного мужа, записав у своєму «Заповіті»:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Ці слова поставлені не деінде, а саме на ударній, конечній позиції, отже, вони засвідчують — і за законами віршування, і за канонами заповіту — конечну волю автора.

І тут ми знову повернемося до вихідної тези: художнє бачення — рівнозначне передбаченню, себто — ясновидінню. Вся структура, спрямування й інтонація Шевченкового «Заповіту» переконують у тому, що поет не мав ані крихти сумніву у грядущій «сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій» — то для нього було безсумнівною реальністю, він просив лише не забути в тому братерському колі і його, спогадати «незлим тихим словом».

Звідки ця незглибима впевненість юнака, котрий тільки-но вирвався з безпросвітної кріпаччини на острівець волі? Саме — острівець, бо тоді поета оточував такий безмежно-похмурий океан неволі, що людській свідомості годі було навіть подумки дістатися його берега.

Інтуїція генія? Поза всяким сумнівом! Одначе інтуїція обов'язково передбачає досвід, і то не лише окремої особи, а й досвід історії.

Шевченко мав такий досвід. Вся історія його рідного краю була позначена прагненням українського народу до об'єднання із своїми єдинокровними братами — російським та білоруським народами. Особистий досвід поета теж «працював» на цю ідею: впродовж усього життя Шевченко пам'ятав про те, що другим своїм народженням — викупом із неволі — він зобов'язаний кращим синам Росії. І, нарешті, його ре-

волюційно-демократичний світогляд (а саме з нього виріс інтернаціоналізм) неухильно виводив поета на шлях братерства.

1986

*Слово поета
єднає народи*

(Виступ на урочистому вечорі,
присвяченому 175-річчю
з дня народження Т. Г. Шевченка)

Тарас не тільки виводив і вивів нас із пустелі, він вчинив богорівне, написавши вогненным глаголом «Кобзар» — нашу національну біблію, яка в найтемніші години світила нам зорею надії, будила від сплячки, не давала і не дала забути, чиїх батьків чиї ми діти.

Якщо Ленін осмислював Толстого як дзеркало російської революції, то вся наша історія дає нам право осмислювати Шевченка як дзеркало України, в усіх її злетах і спадах, втратах, перемогах і сподіваннях. А й справді, коли різномовне і многолике співтовариство планети упізнає нас саме як українців і з лиця, і з голосу, то цим завдячуємо значною мірою і Шевченкові, а можливо, і передовсім йому.

Шевченка треба читати не як випадковий спалах на сірому пониззі, а як органічний наслідок роботи душі і ратних змагань всього українського народу. На пустирях нічого не родить. Дике поле — лише просторовий символ. В народній душі, навіть у найтяжчі часи, воно колосилося незнищеним зерном золотих часів могутньої Київської Русі, де височіли і Софійський собор, і постаті автора «Слова о полку Ігоревім» та першого слов'янського письменника Нестора, і відважного Святослава, перед яким тремтіли візантійські імператори. На тому полі зводились вежі одного з перших у Європі університетів — Києво-Могилянської академії, майоріли хоругви Богдана Хмельницького, під якими вкраїнський народ утверджував свою незалежність, волю, долю і державність, зблискували мечі помсти Залізняка і Гонти.

З цього рахманного поля і виростає коріння Тараса, по якому спадковим кодом влився в його особисту біографію весь життєпис рідного народу від першовитоків.

Одинадцятилітнім круглим сиротою Тарас полишає хату жорстокої мачухи і оселяється в школі на побігеньках у дядка. Але, підкреслимо, прийшов він до школи не неуком, а вже маючи за плечима грамоту, якій навчався з восьми років. Де узялася на такому безпросвітному низу школа? Не взялася, а була як одна із іскрин тих часів, коли козацьке вільне людство, до закріпачення, було, вважай, суціль освіченим. Зауважимо й те, що дід по матері — Яким Іванович Бойко із Моринців, де народився Тарас, і дід по батькові — Іван Андрійович Шевченко із Кирилівки були вільними. Паче того, коріння кирилівського діда вросло в старовинний козацький рід, сам же він був одчайдушним волонтером гайдамаччини. Природно, що дух свободи, дух козацької вольниці, хмельниччини онук сприймав від діда уже не лише по капілярах підсвідомого, а наяву, в живій присутності. Не менш великим і мудрим навчителями стали для поета пісні і кобзарські думи.

Українська пісня, як і дума, — явище унікальне у світовій історії. З волі об'єктивних історичних умов, що схрестилися на Україні, коли різнолікі конкістадори намагалися не лише привласнити її рахманні чорноземи, а й зманкуртизувати люд, позбавивши рідного слова, родовідної пам'яті, людської гідності. Отже, упродовж не одного століття українська пісня і дума були, по суті, єдиними оберегами національної константи, родової пам'яті, своєрідною енциклопедією історії.

А коли врахувати, що завдяки неповторній мелодійності та благозвуччю пісні і думи апелювали прямо до серця народу, то кращого посібника життя важко й уявити. Про це чудово сказав великий росіянин Чайковський: «Бывають счастливо одаренные натуры и бывають также счастливо одаренные народы. Я видел такой народ, народ-музыкант, — это украинцы». Це я цитую не для нормально освічених людей, а для тих, хто й досі позбавляє дітей своїх материнського молока, себто рідної мови і пісні. Одне слово, як на мене, першим імпульсом творчості Шевченка стали його прагнення бути гідним свого народу,

його звитяжної дідівщини, його світових, духовних надбань.

Тарас Григорович знав собі ціну і усвідомлював роль у долі рідного народу з його могутньою історією, але з понищеним, хлопським тогоденням. А відтак, відчувши себе на силі, себто піднявшись на височінь, гідну минулої слави України, він взявся подвигати її на рівень сучасних йому цивілізованих націй.

З цієї миті він уже мислить себе не лише поетом і художником, а й громадянином та політичним діячем.

Саме політичним діячем, оскільки Кирило-Мефодіївське товариство, братчиком якого став Тарас Григорович,— то не просто гурток шанувальників слов'янської писемності, а політична організація, що своєю метою проголошувала ліквідацію кріпацтва і національної нерівності, кликала до об'єднання всіх слов'ян у федераативній республіці.

На жаль, роль і значення Кирило-Мефодіївського братства хоч і описані скрупульозно, а проте й досі не осмислені як прообраз моделі єднання народів на якісно новій основі, не лише на ґрунті кривної спільності, а і — що найголовніше — на засадах вільного, безкласового суспільства.

Коли у нас не викликає сумніву, що ідеї декабристів не згасли і по жорстокому придушенню їх лицарів на Сенатському майдані, що вони, ці заміри, по якихось біострумах озвалися в соціал-демократичних змаганнях, то чому б і нам, українцям, не прибираючись у сіряки лише наслідувачів чужого, повноросто на увесь світ не проголосити, що благородні заміри кирило-мефодіївців не одне десятиліття живили енергію звитяжців за соціальне і національне визволення, а їхня станова ідея федералізму нині, в період подолання деформацій сталінщини в національній політиці нарешті реалізується?

І третє, а може, й перше своє завдання Шевченко вбачав у пробудженні національної самосвідомості народу, позаяк без цього почуття, скільки б тому народові не дарували свобод, університетів, шкіл і сала, він залишиться всього-на-всього населенням, ситим, але старцем духовним.

Шевченко не лише любив,— любили й тоді, і нині многії та многії,— він страждав любов'ю до України на межі самоспалення: «За неї душу погублю!»

І водночас з таким же спопеляючим гнівом ненавидів у синах її безпутних отой лакейський перед чужим і нігілістичний до рідного мікроб, який культивувався упродовж сторіч і своїми, і заїжджими навчителями своєрідної «моралі», що «не возбраняє» і матір продати за кар'єру:

Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?» —
«З України». — «Так як же ты
И говоришь не вмиеш
По-здешнему?»

Це лише один, та й то з полегшених генотипів-безбатченків. Значно важчий і трагічніший наступний, коли:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі...

Це вже адресовано й нам, сущим. І коли б я осмілювався з-поміж подвижницьких діянь поета вигранити найголовніше, чому має вічно завдячувати мій народ, то це те, що Шевченко йому не дав і не дає заснути духовно.

Паче того, як істинний, а не декоративний інтернаціоналіст (таких у нас — хоч греблю гати), стаючи на захист свободи інших поневолених народів, він і в їхніх синах будив національну гідність.

«Признаюсь, — сказав великий грузин Акакій Церетелі, — що з його слів я вперше зрозумів, як треба любити Вітчизну і свій народ».

Корпоративізм, себелюбство, хворобливі амбіції, особисті і національні, — найточніші ознаки бездарної сірості. Справдешній же талант — то відкрита система, він, мов сонях до сонця, зачарований на дружбу і шанобливість як в особистісних стосунках, так і в міжнаціональних взаєминах.

«...Не могу спокойно слышать слов: Чигирин, Черкасы, Хорол, Лубны, Чертомлык, Дикое поле... «Чайка скиглитъ, літаючи, мов за дітьми плаче, сонце гріє, вітер віє на степу козачім». Это Шевченко, совершенно гениальный поэт!»

Іван Бунін, який виспівав ці схвильовані слова, можливо, не запідозрював, що саме вони вивищили його могутній талант на рівень всенаціональної вар-

тості, оскільки в них скристалізувалася в діамант любов всього російського народу до сина України.

Так, Шевченко — завжди сучасний в часовому і позачасовому вимірах, а отже, не потребує ведмежих послуг вульгарної соціології.

Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... Та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака;
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого...

Чи не правда, абсолютно автентичний зліпок командно-адміністративної системи зовсім недавніх, а подеколи і сьогоднішніх часів!

Або й таке:

А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: «Нехай, каже,
Може, так і треба».

Скажіть, ну чим не портрет одного з отців застійної епохи, де поміж ягнят проглядаються риси й нас, грішних, що також гармонійно підмекували своєму пастирю.

Ми ще й досі відтаємо після космічної зими сталінщини. Ще й досі в муках шукаємо і не знаходимо слів, які б передали хоча б децицію трагедії, що спостигла народ в чорні роки. А тим часом вони вже давно знайдені Шевченком, страшні своїм сардонічним усміхом:

У нас же й світа як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрем! А люду!..
Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!..

Так, Шевченко — завжди сучасний. І як не здається парадоксальним, найпереконливішим підтвердженням цього феномена слугує той факт, що твори його і за життя, і по смерті жодного разу не виходили у повному обсязі. І видалися окремі з них не за художніми якостями, а, як правило, з політичних міркувань. І найвражаючіше те, що проскребувались майже ті ж самі вірші і поеми і за царату, і за Сталіна. Чи не правда — значущий збіг? Це я до тих, хто ще й нині не втямив, куди вів нас «вождь усіх часів і народів».

Нині нарешті вперше за всю історію, до- і пореволюційну, готується повне зібрання творів нашого національного світоча. Як на мене, переконливішої агітації за перебудову годі і бажати.

А коли до цього долучити днями започатковане Товариство української мови імені Тараса Шевченка, то вже не треба й особливої сміливості, аби наповен голос сказати, що оновлення нашого суспільства почалося в реальності! А чи ми завжди у замислах і діяннях були гідними синами й онуками свого духовного Предтечі?

Не заглядаймо вже так далеко в минуле. Окиньмо поглядом сучасну Черкащину — материзну поета. Чи все ми сподіяли, аби хоча б до нинішнього ювілею належно прибрати і родове гніздо Тараса, і всі ті місця (і то не лише на Черкащині), до яких приторкався чи які оспівав Кобзар? Будьмо по-шевченківськи одверті: хоч і немало, і з великою любов'ю, однак далеко й далеко не все. Єдина хіба втіха, що Шевченко належить не ювілейним кампаніям, а вічності. І недовершене сьогодні можна і треба довершити завтра.

Але є втрати і невідшкодовні. Маю на оці передусім усипальницю нашого генія. Якийсь зловісний магнетизм у всі часи притяга до цієї священної Гори зайд із різних відомств. Ніби змовившись, вони все тугіше обступали і обступають Канівську кручу. То ГЕС з її черговим заснаділим «рукотворним морем», то черговий «велет енергетики» ГАЕС, а тепер ще й «Закордоненергобуд» облюбував собі місцину на лівому березі Славути, кажуть, і не без спроб самозахоплення і не деінде, а саме навпроти могили Шевченка. Причому це відомство просто-таки кидає виклик громадськості всієї республіки, вдаючись на-

віть до недозволеного пресингу до осіб, які осмілилися виступити на захист святині. З усією рішучістю маю запевнити промисловців, що, доки сходить сонце і квітує слово Тараса, доти всі нормальні люди до кінця змагатимуться за те, щоб ці священні місця навіть залишили промвузли будь-якого рангу!

В найтяжчі години надія і неопалима віра в «сім'ю вольну, нову» гартувала в Тарасові дух і волю. Ті ж віра і надія живлять і нашу тверду впевненість у тому, що й українці, і всі наші побратими з братніх республік, все світове співтовариство досягнуть-таки заповітної мети — створення Канівського національного парку, відродження постійно діючого Шевченківського комітету, який існував до 30-х і щоденно опікувався всім, що пов'язане з Кобзарем і вдома, і в усьому світі. Мусимо це сподіяти, якщо хочемо бути гідними нащадками поета, а не зажити звання «славних прадідів великих правнуків поганих».

...Дві третини із своїх сорока семи відмучившись у неволі, він, за життя ще короноаний на генія, по-сирітськи попросив:

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Не дали й цього. Та не відали сатрапи, що є вища, аніж навіть соціальна, справедливість самої долі. Він просив лише хатинку. Вона ж йому подарувала весь світ. От воно як трапляється, коли в чоловіка не було «й зерна неправди за собою». Учімося ж, брати мої.

Випробування

словом

(Виступ на VIII з'їзді письменників СРСР)

Підступні стереотипи, які нині ми долаємо, іноді проглядаються навіть... у самій боротьбі зі стереотипами.

У тому розумінні, що, критикуючи віджиле, ми намагаємося вилучити себе з віджилого, до якого причетні, і ставимо завдання іншим, начисто забуваючи про себе. Але ж перелом, хоч як це скучно, треба починати з самого себе. Хоча б для того, щоб, усвідомивши відкрито свої прорахунки накресливши конструктивну програму їх подолання, перепнути шлях до трибун тим, кому привільно жилося саме в застійниках минулого і які, не страждаючи елементарною совістю, звичайно ж, першими полізуть на трибуни вчити, як жити і працювати по-новому. І, звичайно ж, зречуться ще задовго до народження біблійських півнів не тільки поганого, а і хорошого, зречуться батька-матері і навіть самих себе.

Критикуючи і самокритикуючись, ми повинні пам'ятати уроки правди, дані партією. Різко і доказово засудивши застійні явища, вона на своєму XXVII з'їзді не забула по достоїнству оцінити все добре, розумне, мудре, створене нашим талановитим народом у минулому. Адже народ працював і, до речі, годував і поїв нас молоком, квасом та іншими земними соками.

Відповідного вольтажу і принциповості в оцінці своєї діяльності суспільство вправі вимагати і від літератури, яка далеко не адекватна, скажімо, природі журналістики. Чи варто доводити, що час у художньому полотні починається не з миті першого руху пера, а з моменту підключення цієї миті до акумулятора живої енергії попередніх борінь, тривог і роздумів, синтезу й аналізу буття. І якщо під цим кутоміром подивитися на осмислюваний період, то можна сказати, що наша література в своїх найкращих зразках готувала не тільки емоційні, а й філософські передумови перелому.

Пошлюся лише на один приклад. Ще в кінці 60-х Олесь Гончар у відомому романі «Собор» не фрагментарно, а комплексно зачепив проблеми охоро-

ни природи, мовного середовища і пам'яті, суворої підзвітності висувапців перед тими, що їх висувають. Він один із перших вказав на небезпеку кар'єризму не тільки в морально-етичній, а й у суспільно-політичній площині.

Нагадаю, що «Собор», незважаючи на всі складності для автора, був усе ж опублікований на Україні. Незабаром він вийде у перекладі російською мовою завдяки старанням журналу «Дружба народів», який 18 років тому почав боротьбу за його публікацію, явивши зразок справжньої дружби.

Отже, роман став тією реальністю, яка впливала на стиль художнього мислення не тільки в межах України. І якщо уважніше придивитися до романів російського письменника Юрія Бондарєва, то ми відчуваємо в них ті ж тривоги, якими переймався і його український побратим.

А творчість класика нашої багатонаціональної літератури Леоніда Леонова або романи і повісті С. Залигіна, Ч. Айтматова, В. Астаф'єва, М. Алексєєва, В. Распутіна, В. Белова, Г. Бакланова, А. Ананьєва, В. Бикова — хіба вони не формували тих, хто нині б'ється на аванпостах перелому?

Отже, не все було так уже пудно й сумно на нашому духовному небосхилі.

Але повинні ми з усією відвертістю сказати й те, що порушення принципу соціальної справедливості особливо боляче вдарило по літературі. Суть цього порушення відобразилась у наговорених на диктофон романах про все і ні про що конкретно, в довжелезних сукняних віршах, які хоробро іменуються поемами. На жаль, не тільки опублікованих, але часом і відзначених найвищими літературними нагородами. Нерідко лаври діставали ті, хто був ближчим до вінценосних, до сильних світу взагалі і літературного зокрема.

Не буду заглиблюватись у щільні шари атмосфери, де горять обшивки найсучасніших космопланів. Скажу лише, що настав час змінити структуру письменницької організації, додержуючись священного принципу змінності. Варто було б, мені здається, обирати секретаріат не більш як на три роки. За перше дворіччя людина просто не встигає обрости сателітами, а вже з початку третього року вона повинна го-

туватися до звіту. Це, до речі, не тільки мобілізує, а й трохи лякає.

Контроль же повинен здійснювати апарат, в якому хотілося б більше бачити людей з юридичною та економічною освітою, котрі захищають права письменників перед фінінспекторами та держателями видавничих акцій.

Література наша багатонаціональна. Природно, до проблем організаційних додаються і питання міжнаціональних відносин.

На республіканських з'їздах, які недавно пройшли, і зокрема на з'їзді письменників України, звучала гостра критика на адресу деяких союзних видань, теле- і радіо-, які часто під гаслом публікацій і передач про радянську літературу оперували в основному столичними іменами. Спробуйте, наприклад, знайти в центральній пресі, включаючи і «Правду», хоча б інформацію про щорічне Всесоюзне Шевченківське свято літератури і мистецтва, на яке з'їжджаються не тільки представники братніх літератур, з країн соціалістичної співдружності, а і письменники з Індії, Китаю, Канади...

Порушувалися на з'їзді і питання мови. І це природно, бо проблема розвитку рідного слова завжди тривожила і тривожитиме письменника вже з тієї причини, що слово — це його будівельний матеріал.

Але ось проблеми рідної мови в школі, в театрі, в дитячих садках — це вже питання нашої національної політики, порушення принципів якої ранило гостро. Тут треба бути особливо обережними, а враховуючи те, що на найменших збоях в цій делікатній сфері спекулюють наші вороги, і особливо пильними.

Як правило, ідеологічні диверсанти всі наші домашні недоліки в цих питаннях намагаються списати на «руку Москви». Головна небезпека тут ось у чому: вороги прекрасно знають, що Москва, росіяни, як правило, ні сном ні духом не відають про те, щодесь зменшилася кількість, скажімо, шкіл з викладанням рідною мовою. Але їм вигідно списати на Москву перекося, вчинені переважно місцевими, рідними, доморослими ревнителями нашої політичної цноти, які успадкували, очевидно, лакейську психологію від тих, хто за перекручену російську одержував від царя наділи свої ж рідної землі.

Чи мені говорити, що подібний нігілізм категорично суперечить національній політиці нашої партії? І чи слід говорити, що, захищаючи свою рідну мову і культуру, ми захищаємо честь і гідність російського народу?

Лише про одне хотілося б просити російських побратимів — м'яко перевірити повноваження тих, хто в національних республіках до самозабуття діє від імені російського народу. Хоча б для того, аби ще раз переконатись у геніальності ленінського визначення про те, що найзаклятішими великодержавними шовіністами завжди були іногородці.

Це священне почуття, це «чуття єдиної родини» з особливою переконливістю виявилось на берегах Прип'яті. Так, Чорнобиль — це біда. Це — не тема, а сам біль народу. І непростимий великий гріх — спекулювати на ньому кому б то не було з того чи з цього світу. І найвищим виявом співчуття тут є не сльози і зітхання, а реальні діла, які і в цю хвилину вершать сини всіх народів і націй у Чорнобилі, приборкуючи збунтований атом.

Ось де проходить випробування вогнем і наше слово. І як очевидець скажу — проходить з гідністю. Не кимось згори, а саме нашою літературою були виховані ті, котрі першими пішли у вогонь четвертого реактора і відвели вогонь від нас суцільних. Останні салюти над ними потрясли не тільки наші душі, а й весь світ, який уже не з теорії, а з трагічної практики усвідомив, що станеться, коли збунтується атом, доки ще стримуваний в атомних бовголовках. Чорнобиль змусив нас багато що переосмислити. І те, що ширвжиткова метафора «мирний атом» — лише метафора, оскільки він мирний лише у власних сполуках. Чорнобиль закликає нас переконати вчених у тому, що вони впевнені іноді до самовпевненості, ніби знають усе, але насправді далеко не все. Іноді письменник дарованою йому інтуїцією визначав наперед те, що не вкладається в наймудрішу формулу.

З перших днів чорнобильської біди я одержую листи від своїх колег з Москви, Ленінграда, з усіх братніх республік. Вони, поділяючи наше горе, з якоюсь особливою делікатністю запрошують адресата та його друзів погостювати в них. Це благородне почуття причетності до чужої біди не тільки хвилює до сліз. Воно породжує почуття гордості за нашу велику лі-

тературу, яка виховала і в самих творцях її душевну чуйність.

І я хочу в особі найдалшого мого адресата — народного поета Туркменії Керіма Курбаннепесова — сказати вам, дорогі брати, щире людське спасибі за те, що ви є, що в цьому чудовому і шаленому світі є велика багатонаціональна радянська література!

1986

*Віра
проти безвір'я*

Діалог

Публікація поеми українського поета Бориса Олійника «Сім...» в перекладі Ігоря Шклярєвського («ЛГ» № 2) викликала багато відгуків. Нам пишуть листи. Є навіть телеграми. Навіть вірші. Що хвилює читачів? По-перше, дякують поетові за те, що це сказано! По-друге, бажають поділитися думками, почуттями, нав'язаними поемою. Навіть більше — продовжити її своїми долями, по-своєму пережитими й осмисленими історичними фактами. Інколи сперечаються з поетом.

Ми попросили літературознавця і критика доктора філологічних наук Марину Новикову побесідувати з Борисом Олійником, враховуючи ті питання, які піднімають читачі.

«Литературная газета»,
4 травня 1988 р.

Марина Новикова. Попшта, скажу відверто, не зовсім звичайна. Так відгукуються на репортаж, нарис, на статтю, на роман. А тут — поезія. І хоча герої поеми реальні, їхній подвиг у дні чорнобильської трагедії невигаданий, але цим поема не вичерпується.

Борис Олійник. Трагедія лише висвітила те, що боліло й раніше. Сказати можна навіть так: у поемі немає нічого, про що б не говорили люди. Вона прийшла не з «голови», навіть не з окремої події, а з усього нашого життя — вчорашнього і сьогоденного. Поема немовби тільки оформила все це в жанр.

М. Н. Жанр, до речі, — у «традиційному» своєму вигляді, — який піддається сталому критичному сумніву. (Згадайте дискусії в «ЛГ» або статтю В. Архангельського у «Вопросах литературы»). Але ж ви завжди були «традиціоналістом». На тлі деяких поетів-ровесників з їх перепадами, катаклізмами, раптовими (багато разів раптовими) змінами віх ви виглядали рівнинно. Рівний були, «наївний». Таким і лишилися в певному розумінні. Лишився «наїв» непорушних цінностей — при дедалі зростаючій моді спершу на тонку іронію, а далі і на грубий цинізм.

Б. О. Це ви часом не мого Ворона цитуєте?

М. Н. Це я пояснюю, хто зміг вийти на диспут, на «прю» (по-старовинному) з Вороном. Нелегко вона далася, ваша поема; з неї видно. Що було найважче?

Б. О. Вибороти моральне право про все це писати... Як журналіст я виступив одразу. І водночас лишалося відчуття: неначебто все правильно, але за лінією болю, не пече. А щоб дійшло до серця, для цього засіб найпростіший і найскладніший — поезія. Тільки не можна робити біль літературним прийомом. І ще важливо: так, це горе, але винні в ньому не «інші» (хтось згори або збоку), а ми всі. Ми самі!

М. Н. Коли з'явилася поема, один літератор дозволив собі зіронізувати: «Ну, тепер почнуть українці плакатись по черві!» Випадок печуваний, про блюзнірство можна було б і змовчати, якби не вразило мене в репліці щось більше. Якесь безпросвітне буттєве блазнювання. Немовби поема, біль її, думка її — тільки про «українців». Чи неначе зі «своїх» ви питаєте менше. Навпаки: національна екологія природи і культури — для вас інтернаціональна турбота. Чи не так?

Б. О. У нас на певному етапі розвелось безліч ревнителів «безнаціонального інтернаціоналізму». Знаєте, буває розуміння інтернаціонального через національне, а буває — без національного... Я вже якось казав: патріотизм на гідропоніці не росте, йому потрібен ґрунт. Його почали в чомусь втрачати. Почуття власної гідності починається із захисту гідності предків, культури, країни, нації. І своєї рідної мови. Та й ніхто — чи то грузин, чи мексиканець — не повірить, що я люблю його, якщо я не люблю навіть рідної матері.

Однак і національній літературі необхідно створювати такі цінності, які б говорили самі за себе. Потрібно переходити до діла — від плачу про людське око... Працювати, як Яновський, Тичина, Рильський, Бажан. Підносити рідну мову особистим прикладом, щоб не ти полював за перекладачами, а вони шукали тебе.

М. Н. Пробачте, але ж і відстоювати свої цінності слід також ділом. У видавництві «Художественная литература» вже який рік лежать вірші Миколи Зерова в перекладі блискучої Тетяни Гнєдич. Довгий час республіканські мужі їх, м'яко кажучи, «не рекомендували». Тепер у журналі «Вітчизна» (№ 3) з'явилася добірка з неопублікованої спадщини поета, його листування, у видавництві «Дніпро» готується двотомник. Та факт лишається фактом:

некрикливо філософічний, європейськи ерудований поет так і не вийшов поки що до всесоюзного читача. Чия тут провина — Москви? Та «своїх» же, «своїх» — перестраховальників від літератури, бюрократів. Хіба це не своєрідне підтвердження тези Леніна про дві культури всередині кожної національної культури? Адже зрештою і засолення чорнозему, і висихання Аралу, як і аварія на четвертому блоці, мають одного «автора»: не директора і навіть не міністра. Їх автор — бюрократизм, і його агресивне дітище — кар'єризм.

Б. О. Бюрократизм, кар'єризм — прямий шлях до злочину. Ми це, зрештою, розуміли й раніше.

М. Н. Розуміли?

Б. О. Розуміли, але ж як? Локально. Хтось кудись на тепле місце проліз, якесь добро хапонував — негаразд. Нині ми запитаємо себе: в якому масштабі «негаразд»? Коли під круглу дату підганяють пуск реактора чи запуск ракети — чим це може обернутися для людства?

М. Н. Бюрократизм і кар'єризм — це «моменталка» громадської поведінки. Все в цю мить, немає ані відповіді за минуле, ані відповідальності перед майбутнім... До речі, хто в цій темі був вашим попередником?

Б. О. Гончар. Його «Собор». Він ще в 60-ті роки попереджав про проникнення в наше життя кар'єризму і субординаційного мислення. Питання «Кому на Русі живеться добре?» мало в ті часи жорстоку відповідь (як скаламбуривав В. Кочевський): «Кому на Русі живеться добре». Поки «куми» рвалися напролом, молодь спостерігала й робила свої висновки. Звідси прагматичність, «наплювательство», втрата родових зв'язків. Звідси й неусвідомлений протест. Адже молодь не проти «батьків» воює сьогодні — проти бар'єра між словом і ділом.

М. Н. А рак бюрократизму, марнослів'я проникав і в творче середовище.

Б. О. Що особливо небезпечно. Тут якнайточніше діагноз поставив Бондарєв у «Грі».

М. Н. Добре: це все діагноз. А ліки? До речі, про це йдеться і в листах.

Б. О. До багато чого слід повернутись. До часів, коли людина тримала відповідь перед батьком-матір'ю, перед сусідами, перед селом своїм, а далі —

і перед нацією, і перед багатонаціональною своєю Вітчизною. Необхідно пам'ятати, хто ти є в цьому світі. Кар'єризм, бюрократизм — це непам'ять. Непам'ять культурна, національна, соціальна.

М. Н. Коли вже мова зайшла про зло, поговоримо про вашого Ворона. Не зовсім, судячи з листів, зрозуміли його й читачі. Не вперше «дух заперечень, дух вагання» приходять підривати основи людської віри. Цей Ворон висловлюється суворіше за інших: коли, мовляв, людина так підрубав сук, на якому сама ж і сидить (маються на увазі і природа, і суспільство, і мораль), то вона, отже, вичерпала себе як біовид.

Б. О. Деякі вчені саме так про людину і говорять. Я їхньої думки не поділяю. Проте людина вже добре осмислила, що вона створила, і погано осмислила, що вона *натворила*.

М. Н. Але ж до чого тут біовид?

Б. О. Вчені (знову-таки) зараз твердять: увесь Всесвіт побудований за антропним, тобто людиноподібним, принципом. Але ж тоді виходить, що й людина створена за принципом Всесвіту. Навіть біоцикли наші збігаються, отже, ми пов'язані із Всесвітом не абстрактно, а за самою своєю суттю.

М. Н. І ви не боїтесь питати з людини за «всесвітнім» рахунком? Не хочете самозахиститись: мовляв, не ми це нарobiliли, а з нами зробили?

Б. О. Ні. Як це не парадоксально, людина сьогодні за своїм значенням піднесена до самого господа-бога. Від людини тепер залежить, бути чи не бути людству.

М. Н. Ваш Ворон взагалі своєрідний: він не так спокушає, як *нагадує*. Про відповідальність людини і перед природою, і перед совістю, і перед історією.

Б. О. Ворон для мене — ворожа сила, і частина героя, частина мого «я». Це «я» стільки разів порушувало кордон між добром і злом, що почало втрачати віру. Не в Сталіна, не в якогось вождя, а в сам спосіб життя, його моральний лад. Навіть хороше вже викликало сумніви.

М. Н. Тема культу в поемі — одна з найвідповідальніших. М. Мачківський (м. Хмельницький) пише: «Сутність культу — роздвоєння», «подвійне життя: одне для себе, інше для суспільства. І притаманне

воно всім культам. Добре, що в своїй поемі ви так глибоко копаєте». Адже часто «критикується не культ як соціальне явище, а тільки злочини». І додає: «Суть ленінізму не в букві, а в душі, в тому, щоб ми діяли правильно, в інтересах соціалізму, в інтересах народу». А «робити з Леніна Ісуса Христа, який піднявся на небеса і неначе спостерігає за земним життям, не варто...»

Б. О. Мені й інші казали: не варто. Сперечатися не буду. Я написав так, інші, можливо, доберуть і слова більш доречні, і докази. Я поспішав висловити те, що накипіло.

М. Н. Що саме накипіло?

Б. О. Я твердо стою на тому, що необхідно до кінця розвінчати Сталіна і його оточення — аж до очищення Красної площі від скверни тих, хто розстрілював ленінські ідеали. І не слід думати, що разом з тими, хто стріляв в ідеали, ми очистимо нашу пам'ять і від самих ідеалів.

М. Н. А хіба Твардовський одним з перших не сказав: «Так це було...»?

Б. О. І я скажу: так це було. Але, витурюючи Сталіна з Мавзолею, тільки цинік може під цим приводом «виносити геть» основи і людської моралі, і соціального ладу. За такий гріх, за вбивство Віри покарає вже не Конституція а, так би мовити, сам космос. По-старому — господь-бог.

М. Н. Але ж, за стародавньою легендою, людині було заповідано «не сотвори собі кумира»... Якщо ж з нагірних вершин повернутись на грішну землю історії, то неминуче запитання: що ж, між «поганим» Сталініним і «добрим» народом зовсім нікого не було? У вас в поемі: він обдурив віру, він зрадив ідеї Леніна, він пустив ленінську труну собі на п'єдестал... І що, все це сам-один? Помічників не було?

Б. О. Були, звісно. І нема чого гріха таїти — ще живуть такі «люди почту», які сприяли Сталінові у створенні культу, а інколи свідомо використовували репресії — що особливо страшно! — і для зведення особистих рахунків. Вони, бюрократи й підлабузники, завжди готові для своєї користі створити новий культ.

М. Н. Хотілося б почути це в самій поемі. Скажуть: поезія не зобов'язана охопити все. Але ж змогли ви поставити інше запитання. Про тих, хто мовчав або

«шепотів з переляку в рукав», коли вели «в скорботну путь» колишнього наркома, колишнього вчителя, діда вашого, нарешті. (Приховав жменю зерна для сім'ї в недорід). «Де ж твій народ?» — запитує Ворон. Схоже, декого така широчінь питання збентежила. І. Дзюба, наприклад, на сторінках газети «Літературна Україна» намагався довести, що не всі й тоді вірили в Сталіна, а ви нібито звинувачуєте свій народ геть увесь.

Б. О. Ні, народ я не звинувачую. Ми не пройшли парламентського шляху розвитку. Ленін готував нас до цього, та не встиг — прожив мало. Й ситуація історична була непроста. Допомагали і явні вороги, ніби доводячи своїми діями необхідність суворих заходів. Та головне: народ, переживши і білогвардійців, і петлюрівців, відчув себе господарем. При всій своїй бідності, всупереч їй.

М. Н. У тім-то й річ, що поема написана не просто «від себе». Її написано ще й від імені простого чоловіка — визначення, сьогодні майже заборонене. А людина ця була. І вірила. Пам'ятаю на виставці подарунків Сталіну прес-пап'є, вишите бісером *безрукою* жінкою ногами. Пам'ятаю, як плакала наша вчителька, слухаючи зведення про перебіг хвороби Сталіна: «Що з нами буде, коли його не стане?» Чого ж соромитись? Нині саме час пояснити і те, ким і чому культ запроваджувався, і те, хто і чому його побожно, безкорисливо (навіть всупереч власній трагічній біографії) сповідував.

Безперечно, була нерозвинутість демократії, були економічні передумови і багато іншого. Саме вони й вилилися в особливу, патріархальну, форму шанування вождя. Стародавній китайський ієрогліф «вождь» читається як «центр і узгодженість усього світу». Що ж накажете: і тут вбачати маніпуляції демагогів і страх перед репресіями? Коли князь Ігор тікає з полону і радіє вся відома авторові «Слова...» слов'янська земля від Карпат до Тмуторокані, — це що? Історична істина? Міф? Або їх нерозщепний сплав?

Б. О. Від автора «Слова про Ігорів похід» нашого історизму не вимагатимеш.

М. Н. А наш історизм нам і нагадує: революція в нас припала на особливий простір. Де гіллястий дуб (Світове Дерево!) у Єсеніна виявлявся символом світлого соціального майбуття, соціалізму, а вітер (Сві-

това Буря!) у Тичини — символом соціальних перебудов. Історичне й «міфологічне» в свідомості зливалися. Отже, навіть соціологічно мотив зневаженої віри у вас точний.

Або мотив клятви над труною. Для «тверезого» історика це наївний аргумент, політичної довіри цим не забезпечить.

Б. О. А в народній етиці клятва над труною — річ велика. Непорушна. Клятвопорушника чекає страшна кара. І клятві Сталіна народ вірив. У «Дітях Арбату» Рибаківа прозирає все-таки в епізодах із Сталіним і навколо нього сьгоднішній «пізній розум». Трифонов у «Домі на набережній», в останньому незавершеному своєму романі, сказав про це історично об'єктивніше.

Людей поодиноці народ і тоді жалів, оплакував. У нашому селі Зачепилівці, коли вчителя забрали, баби побивалися: такий добрий, та в чому ж він винен?.. Але це про тих, кого знали особисто. А в масі вони були «вороги народу», цьому теж вірили. Тому і повинен був я, долаючи сором і біль, написати: «Де ж твій народ?» Щоб таке не повторилося.

М. Н. Ворон проголошує: кожний з вас на останній межі здатен на *все* (а «все» — це, звісно, найпаскудніше паскудство, не інакше). Антипод Ворона заперечує: так, на *все*, тобто на велич і подвиг — на жаль, часто вже на останній межі. Ворон спокушає моральною індульгенцією (парадокс, чи не правда?): така людина, бо така її природа. Антипод індульгенцію на підлість відкидає: людина — це й те, що вона є, але й те, чим вона прагне стати. А отже, чим вона стати може.

Цей антипод — не тільки ліричне «я» поеми. Насамперед це «сім», чийм ім'ям поему й названо. Герой протиставляє Воронові віру; вони — подвиг. Подвиг — могутній аргумент віри. Неспростовний, по-перше. Не логічний, а «онтологічний»: що походить від буття, по-друге. Подвигові навіть цинізм не переможе в суперечці. І тому фінал поеми — переможений Ворон — закономірний. Запитання в мене тільки одне. Чи не буксує тут (все-таки) ваш історизм?

Б. О. В якому розумінні?

М. Н. Історичне коріння віри в поемі пояснено. А подвиг явлений нам у засміплюючому сяйві, як диво...

Б. О. ...від якого ми одвикли?

М. Н. Не те. Є стародавнє мислення: там диво — момент найвищої реальності, прорив її у реальність повсякденну. Є інший підхід. При ньому будь-яке «диво» — лише концентрація реальності буднів. І тоді неминуче запитуєш: яких буднів? Які умови створило «світло семи»? Чому саме для них подвиг виявився посильним? (Адже не для всіх: вам як людині, котра особисто була на «місці дії» всю весну 1986-го, це відомо краще за інших. Коротше: якщо диво не має історії, тоді воно з іншого жанру).

Б. О. Тоді, по гарячих слідах, я хотів написати, як стали героями винні без вини. Пожежники, чергові — вони ніби тільки виконували службовий обов'язок. Але виконували цей людський обов'язок в нелюдських умовах. А кінорежисер — той уже не службовий, а історичний обов'язок виконував: знімав свідчення Історії.

М. Н. Думаю, на ваших «сімох» у вас «довженківський» погляд. Хроніка просто на наших очах перетворюється в «думку», в «билинку». З анкети, з біографії, з «обставин» ці люди так вражаюче просто роблять крок — ціною життя — в епічну свою долю.

Б. О. Вони частина нашого народу — ось що для мене найважливіше. Отже, народ цей душею своєю здоровий. Виходить, вартий чогось народ, який породив таких синів.

М. Н. Інакше кажучи, віра для вас і ваших героїв — не «пережиток», а наріжний камінь народної моралі? Народної етики історії?

Б. О. Коли народом рухає віра, він сам доходить історичних висновків, навіть тих, що трагічно дорого йому дістаються. В Хрущові, на мою думку, заговорила саме ота відчайдушна народна безстрашність: і коли він наважився сказати правду про Сталіна, і коли виступив проти Берії. «Дипломатичний» політик усе підрахував би: моральні втрати в міжнародній сфері, ризик. А цей плюнув на все по-козацькому і пішов навпростець.

М. Н. Але була при цьому і трагедія?

Б. О. Трагедія страшна: впав символ. А символіка в народній свідомості — не іграшка, що її можна поміняти, а святиня... Що ж, за все доводиться пла-

тити. Альтернативи в нас не було. І процес оздоровлення потім рушив, поки його штучно не загальмували. Поганий культ особи, погано і коли немає особи: тоді «почет» теж робить свою гру, хоча б навколо порожнечі. В будь-якій нації, в будь-яку епоху є люди подвигу, люди з чистими руками, і люди кар'єри, з руками брудними. Важливо, хто визначає обличчя нації в кожну конкретну епоху.

М. Н. Генеалогія поєми в українській традиції проглядається далеко. Це й проповідники-полемісти XVI—XVIII століть, і грандіозна, не прочитана поки що до кінця трагедія Феофана Прокоповича «Володимир», і Сковорода, і Шевченко, й історико-філософський театр Лесі Українки з його національними, «своїми» питаннями, поставленими у всесвітньому, вселюдському контексті... Я кажу про генеалогію не просто літературно-духовну. Але й серед новітньої української літератури, мабуть, є для вас ті, хто виступає «аргументом проти Ворона»?

Б. О. Наші класики радянського часу — Тичина, Рильський, Сосюра. Тоді, коли звинувачували то в космополітизмі, то в буржуазному націоналізмі, в умовах неблагородних і невдячних вони вміли зберегти благородство. Цю лінію повів далі Олесь Гончар. Його підтримували і Симоненко, Тютюнник, Близнець, які рано пішли від нас, і нині суцї Ліна Костенко, Павличко, Драч, Вінграновський, Дрозд, Шевчук, Щербак. Траплялося, їм ярлики ліпили, вони — ні. Є такі таланти і серед наступних генерацій, включаючи наймолодших. Гадаю, ця молодь не змарнує час на теми суто буденні. Нині сприятлива пора для великої розмови, для повної самореалізації письменника. І читач чекає саме такої розмови, такого рівня літератури.

Ось такі письменники і читачі — мої соратники в боротьбі з Вороном.

1988

В переломні катарсисні моменти в житті суспільства, подібний якому нині переживає багатонаціональна держава, на передній план виступає (природно, що за обов'язкової умови — наявності таланту) сама особистість письменника, його суто людські якості: принциповість, громадянська мужність, моральна чистоплотність і в справах громадських, і в побуті, абсолютне несприйняття конформізму, чіткість ідейної позиції, чесність у поводженні з фактами історичними і фактами сьогодення. Саме такими якостями повною мірою володіє Олесь Терентійович Гончар.

Декому може здатися, що доля завжди схилиє своє чоло перед відомим нині майстром радянської словесності Олесем Гончаром. Та й самі факти ніби потверджують те: трилогія «Прапороносці», що обійшла всі материки і витримала понад 150 видань. Романи «Тронка», «Людина і зброя», «Твоя зоря», удостоєні Ленінської, Державної СРСР і УРСР ім. Т. Г. Шевченка премій. Зірка Героя Соціалістичної Праці, звання академіка... А коли до всього цього додати, що книги його виходили і виходять в багатьох країнах світу і тираж їх обчислюється понад двадцять три мільйони примірників, то вже й справді може здатися, що Олесь Гончар народився в сорочці.

Що ж, він по-справжньому щасливий, але це важке, часом з полинною гіркотою щастя митця і людини.

Олесь Терентійович на рік молодший своєї країни. Народився він 1918 року, бурхливої нелегкої епохи становлення нового світу. Рано лишився без матері. Рано пішов на свій хліб — працював журналістом, став студентом Харківського університету.

— Здається, це було вчора, а вже за якихось десятирок літ наступить третє тисячоліття.

...Вечорове світло м'яко лягає на акуратно зачесане назад волосся над відкритим чолом. В голосі бринить стримана задума людини, що багато побачила і чимало пережила за свої майже сімдесят літ.

— Чи думалося в ті роки про двотисячний? — розмірковує він над своїм питанням. — Відверто скажу: на той час це скоріше із сфери фантастики. Хоча всі ми були зачаровані на майбуття...

Воістину — то були часи подій і звершень. Все частіше його оповідання з'являлися в обласній і республіканській періодиці. Ім'я його починали помічати і впізнавати не лише критики, а й читачі.

...Війна потрясла весь світ до пайглибших закутків планети. Вона змітала цілі міста і села, диктувала свої жорстокі закони, звівши цінність людського життя до дев'яти грамів свинцю випадкової чи прицільної кулі. В сплюндрованих квартирах горіли мрії поколінь і сторінки недописаних романів та поем.

Але порушивши структури ґрунту, що укладалися мільярдами літ, вона ні на гран не схитнула структури нашого духу, наших ідеалів і принципів. В ряди прапороносців вищої правди, що піднялися рятувати світ, встав і Олесь Гончар. Розпочавши свою бойову одісею в студентському батальйоні добровольців, він пізнав і пекучий біль відступу, і відчай оточення, і тяжкі рани, і велику радість переможного наступу.

Чи думав він тієї жорстокої пори між життям і смертю про двотисячний? Ні, просто захищав його на ратних полях. Гончар — один із тих мільйонів рядових великої армії, котрі заступили від смерті і моє дитинство, і дитинство того маленького сина людського із роману «Циклон», котрий із антики крокує в майбутнє, в двотисячний рік, в третє тисячоліття...

«Якщо залишуся живим — висічу з каменю», — поклянеться він своїм бойовим побратимам, живим і мертвим. Доля вберегла його для народу-переможця і тих героїв, які не дійшли до перемоги, щоб світ читав «Прапороносці».

Роман-трилогія посідає особливе місце не лише в творчості Гончара, а й в усій українській літературі, він зводиться на всесоюзному літературному обрії своєю епічною крупномасштабністю і самобутніми обрисами. Вершина його і сьогодні, кризь далечинь сорокалітню, проглядається так само чітко, як і того літа 1946-го, коли «Прапороносці» вперше постали перед читачем зі сторінок журналу «Вітчизна».

В чому таїна неперехідної вартості цього твору?

Так, Гончар писав його в гарячий слід, писав прямо з оригіналу подій, рукою солдата, що пліч-о-пліч зі своїми героями пройшов дорогами війни. Не було в нього тієї часової дистанції, такої необхідної для того, аби із конгломерату фактажу відібрати най-

суттєвіше, найхарактерніше; не було, здається, і часу для глибокого осмислення та переосмислення подій. І все ж письменник енергією свого таланту зумів вийти за межі локальних подій, завдяки йому роман став не просто документом війни, а художнім документом цілої епохи.

Так в чому ж все-таки секрет? В глибині і силі таланту? Поза всіляким сумнівом! Але не тільки цим обумовлений успіх «Прапорonosців».

І сам Олесь Гончар, і його герої були історично готові взяти на себе роль прапорonosців. І Хома Хаєцький, і Шура Ясногорська, і Воронцов, і Брянський, і Маковейчик, і Черниш — це не просто солдати, які на величезному театрі війни бачаться інколи зменшеними складниками маси. У Гончара вони не нівелюються, а вивищуються, кожен зі своїм лицем і характером, над фронтами, над всією системою траншей безмежного поля війни. То не герої, народжені обставинами. За будь-яких обставин вони стоятимуть над обставинами, бо живуть не одним днем війни.

Мирні люди, інтелектуально багаті натури, чутливі і вразливі, вони живуть життям духовним і тому цікаві не лише у воєнній ситуації, але у будь-якій мирній, буденній роботі. В найтяжчих перипетіях війни вони не втрачають своєї гідності і крізь кров і попіл бачать голубе небо своєї мрії.

І це теж в традиціях української літератури. Згадаймо монументальні франківські образи із «Захара Беркута». Згадаймо сцену із довженківського «Щорса», де солдати на короткому привалі, за крок від смерті, піднесено мріють про далеке грядуще.

Саме звідси виростає неприземленість Гончара і його героїв — людей нового світу, котрі відчувають свою планетарну причетність, усвідомлюють свою відповідальність за долю світу. І в цьому усвідомленні історичної ролі прапорonosців ленінської правди вони рівновеликі — і офіцер, комуніст із стажем Воронцов, і простий подільський селянин Хома Хаєцький.

В «Прапорonosцях» не так уже й густо батальних сцен, гострих сюжетних ходів і поворотів. Боротьба перенесена в духовну сферу, напруга роману живиться з динаміки розвитку характерів, а тому трилогія з однаковою цікавістю читалася і сорок років тому

вчорашніми солдатами, і сьогодні не менше хвилює юних і вже літніх, що народилися і змужніли після 9 травня 1945 року. Олесю Гончару не треба було вживатися в образи своїх героїв, він просто жив з ними, жив у них, а вони жили в ньому. Опуклості і просторової масштабності він досяг, як на мене, завдяки тому, що реалізував свій задум не за статутом прози, а за емоційними законами поезії, котра в зоряний час натхнення здатна пророчим оком охопити одночасно минуле, теперішнє і грядуще. Для поезії, отже, не існує проблеми часу і простору, сиріч твєї самої дистанції. І трилогія сама потверджує цю тезу, починаючи з вивіреної ритміки мовного ряду, із строго витриманої інтонації аж до самої структури оповіді.

Вона, трилогія «Прапороносці», — ключова в творчості Олеся Гончара, вона визначила тональність подальших творів письменника, самотутню поетичну піднесеність, зачаровану людською добротою, суто гончарівську інтонацію.

Навіть у такому суворому і «нервовому» романі, як «Людина і зброя», де людські стосунки оголені до краю першими днями війни, тягарем відступу, де кожна фраза болить і кровоточить, як осколочна рана, де атмосфера просякла тяжким потом, порохом, гаром, а часом і відчаєм, — навіть у цьому романі гончарівська інтонація людинолюбства домінує. Особливо в жіночих образах вчорашніх наївних студенток, що під ударами долі раптом стали мудрими і мужніми матерями людськими, Ярославнами двадцятого століття.

До речі, для Олеся Гончара характерна особлива поштивість до жінки. І в повістях «Земля гуде», «Щоб світився вогник», «Бригантина», і в романах «Таврія», «Перекоп», «Тронка», «Собор», «Циклон», «Твоя зоря», і в оповіданнях «Модри Камень», «Весна за Моравою», «Маша з Верховини», «Соняшники», «Замить щастя», і в «наймолодшій» повісті «Далекі вогнища» ми зустрічаємося з чистими, одухотвореними образами жінок, красивих, ніжних серцем. І це теж в традиціях української літератури, де образ матері — священно недоторканий.

Потім з-під пера його вийде ще не один роман, повісті, збірники оповідань і есе, і все ж трилогія «Прапороносці» для Гончара — це як перша любов.

...Ми ведемо бесіду в його квартирі по вулиці Леніна. Розмова заходить про «ділову людину», яка останнім часом в літературі, особливо в драматургії, висувається на перший план.

Кажу:

— Олесю Терентійовичу, я розумію: це вимога життя, вимога всього нашого багатопланового господарства, науково-технічної революції, переломного моменту зрештою. Але чи не здається вам, що ми вже надміру педалюємо на цих ділових якостях, іноді на шкоду духовності.

Відповідає непоспіхом, плавко погойдуючись на характерному полтавському «л», по ходу уточнюючи, коректуючи фразу.

— Що ж, НТР — благо для людства. Бо рано чи пізно, а проблема енергетичних ресурсів постане на повен зріст. І доброю підмогою у вирішенні цієї глобальної проблеми стане саме науково-технічна революція. Одначе зустрічаються гарячі, а точніше холодні, голови, які схильні передати нашим роботам ледь не всі функції людського мислення аж до творчості. Ці споживацькі, діляцькі настрої, прикриті високими гаслами НТР, дай тільки їм волю, можуть зманити нас на путівці дегуманізації, а то й знівечити людину, звести її до рівня двоюрідного брата робота, з убогими духовними запитами, що дивиться на світ крізь вузьку щілину формули.

Література повинна бути особливо зіркою, аби не прогавити, в якому напрямку розвивається людська особистість. І всіма доступними їй засобами оберігати в людині все те моральне, святе, поетичне, що здобуто людством на довгому шляху розвитку від колиски до днів наших. Нарощувати духовну багатоманітність, неодномірність людини, будити і плекати в ній гармонійно розвинуту, щедру й інтелектуально, і емоційно особистість. Нам потрібен не вузький спеціаліст, що добре знає і чітко виконує своє коло обов'язків, обмежене професією, а мисляча, одухотворена особистість активного творчого устремління.

— Ви, певне, помітили,— продовжує Олесь Гончар,— що письменники намагаються тепер якомога глибше заглянути, проникнути в психологію людини, їх цікавить не лише той чи той вчинок героя, а першопричини морально-етичного плану, що зумовили саме такий, а не інакший вчинок.

Особливо тішить мене справді всенародний рух за збереження природи. І найперше те, що в нашій країні цей рух розгорнувся широким фронтом не тільки в плані захисту всього живого, включаючи й нас із вами, а й у сенсі духовному, моральному, естетичному...

Це говорить людина, що мислить державними масштабами, бо в особі Гончара ми маємо не лише талановитого письменника, а й талановитого громадянина. Депутат Верховної Ради СРСР, кандидат в члени ЦК КПРС, член ЦК Компартії України, секретар правління Спілки письменників СРСР, член Всесвітньої Ради Миру, голова Українського республіканського комітету захисту миру, академік, він уособлює той тип письменника, якому органічно чуже обивательське самоусунення від болінь і проблем доби.

У нашому суспільстві літератор щомиті на видноті всього народу. Кожен його жест, кожне слово, виголошене з трибуни чи сказане у вузькому колі, кожен його погляд, усмішку читач ловить з шанобливою цікавістю. З повагою, та водночас — і з ревнивою доскіпливістю, звіряючи свій, сотворений уявою, ідеал з оригіналом. Найменше відхилення, найменший «прогреш» в порівнянні карається нещадно.

Олеся Гончара я знаю давно, не одне десятиліття. Мав можливість спостерігати його в різних ситуаціях і за різних обставин: за державною трибуною, в колі добрих друзів, в екзальтованій атмосфері студентської аудиторії і розважливій типі сільського клубу, в діловому гулі засідання президії Спілки письменників, на прийомах зарубіжних гостей з усіма належними в такому випадку протокольними умовами. І жодного разу він не «зрадив» тому ідеалу, який склався в моїй свідомості ще зі шкільної лави.

Рівний, з усіма уважний і ввічливий, він ніколи не допускає фамільярності зі свого боку і всією своєю суттю не допускає цього стосовно себе. З ним, однак, кожен почуває себе впевнено і надійно. Він не скоує своїм авторитетом ініціативи, але дає просторінь жартам, вміє непомітно підтримати свого колегу.

Письменник — це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця. У взаємостосунках творчих особистостей є свої особливості, своя специфіка, в під-

ході до кожного індивідуума потрібен виключний такт, вроджене почуття міри.

Зичливий до всього талановитого, Гончар, одначе, ніколи не відступає перед натиском самовдоволеної графоманії, завжди і скрізь дає гідну відсіч коло літературному болоту, хоча це часто коштувало йому і нервів, і здоров'я.

Принциповість, безкомпромісність Олеса Терентійовича виростає з його чіткої позиції, з глибокого усвідомлення свого покликання і обов'язку: творити для народу, не лиш декларувати, а й щоденною працею утверджувати загальнолюдські ідеали. На одній з нарад молодих він якось сказав: «В літературі нема нічого нейтрального. Якщо твір не допомагає, то він неминуче завжди завдає шкоди вже хоча б тим, що він засмічує літературу і псує смаки читачів... Вузький утилітарний підхід несумісний із справжнім мистецтвом. Тільки велика гуманна мета здатна покликати до життя твори істинно епохальні».

Кажуть: письменник — совість народу. Певен, що ті, хто зустрічався і зустрічається з Олесем Терентійовичем, мають всі підстави зробити однозначний висновок: совість нашого народу чиста.

Будем відверті: принциповість не завжди оплачується вдячністю. За свою майже півстолітню літературну практику Гончару доводилося і наштотуватися на холод нерозуміння, і зазнавати не завжди справедливої, обгрунтованої критики. Загалом у такій делікатній, неоднолінійній сфері, як творчість, це неминуче. І характер, сила письменника випробовуються не лише славою, а й тим, як реагує він на критику, як сприймає примхи фортуни. Щодо цього, то Гончара як особистість найкраще характеризують його ж слова, сказані на адресу Яновського: «Відчувалося, що таку натуру не зламає ніщо, і не засмокче цю людину міщанське болото, і не стане він здобувати ласку ціною самоприниження, і що є в нього принципи для нього святі».

Художник у нашій країні зігрітий безмежною довірою читача, тому літераторові треба виробити в собі особливі якості, аби бути на рівні цього довір'я. Легковажити своїм ремеслом, підігрівати посередні смаки — означає зраджувати традиції свого цеху.

Рубінштейн якось сказав: «Писання — вдоволення, друкування — відповідальність».

Це правило — священне для Гончара. Навіть у своїх численних виступах перед масовою читацькою аудиторією, навіть в рядовій газетній замітці він ніколи не йде на експромт, а якщо вже й доводиться говорити експромтом, то кожне слово, кожна фраза він виважує найвищою мірою відповідальності. І цим Олесь Терентійович особливо близький до Павла Тичини.

Я вже й не говорю про роботу Гончара над оповіданнями, повістями й романами, де письменник прямо-таки нещадний до себе.

З такою ж чесною суворістю Гончар ставиться до творчості і своїх ровесників, і зовсім молодих літераторів.

Олесь Гончар як письменник виріс на рахманному чорноземі доброї української реалістичної школи. Йому світило сонце безсмертної поезії Котляревського і Шевченка, Франка і Лесі Українки. Він брав уроки майстерності в Юрія Яновського, Олександра Довженка, Андрія Головка. Брав, творчо виробляючи свій стиль, свою інтонацію.

В літературі голос його звучить чисто, в оригінальному, неповторному тембрі. В Гончарових творах героям дихається легко, на повні груди. Є щось в тональності романів Олесь Терентійовича від безбережності степів Таврії, від м'якості його рідного полтавського ландшафту. Фраза розложиста, вона тече кудись далеко за голубе марево небокраю, але не обривається там, а перевисає арко-дужно в заобрійну долину...

Гончар читається легко. Однак ця позірна легкість виборена подвижницькою працею дослідника життя, де кожна фраза, кожна думка виважена на терезах правди. В нього немає вододілу між літературною і громадською роботою. Чимало тем зійшло на ниві діяльності Олесь Гончара як депутата Верховної Ради, не одна проблема підказана людьми, з якими він зустрічається і листується: щомісяця Гончар одержує сотні листів.

Вірний син свого народу, по-сивівському залюблений в Україну, в її героїчне минуле і сучасне, він з глибокою повагою і вдячністю ставиться до духовних багатств народів-братів, уважно і зацікавлено стежить за творчістю своїх колег з братніх літератур, щиро радіє їхнім успіхам. Майже в усіх республіках

побував він, зводячи арко-дужні мости дружби, утверджуючи високе, благородне «чуття єдиної родини».

В російську літературу Олесь Гончар закоханий ще з дитинства. Серед тих, хто формував його світогляд, його художні смаки, він з хвилюванням називав Пушкіна, Гоголя, Толстого, Чехова, Шолохова...

Чистим золотом дружби, поваги і любові обдаровують Гончара його побратими з братніх республік, з інших країн світу. Його одразу, з перших кроків у літературі, помітив і підтримав мудрець із Вешенської Михайло Шолохов. «Гончар дуже добра людина, дуже приємна і задушевна...» — це слова класика сучасної російської літератури Леоніда Леонова.

А це вже класик найновішої української словесності Павло Тичина: «...як світло, як багатообіцяюче і радісно фуга мені звучала, коли я «Тронку» перечитував...»

«Так, Гончар — літератор, що мислить глибоко і вдячно. Ах, як хочеться, щоб його почитали тут у пристойних перекладах!» — вигукнув знаменитий англієць Чарльз Персі Сноу.

Я міг би наводити висловлювання про Гончара ще багатьох великих літераторів світу цього, хороших і різних. І ось що особливо показово: за всієї розмаїтості суджень автори, відзначаючи суто професійні достоїнства Олесь Терентійовича, не відокремлюють їх від особистих чеснот свого візаві. І виділяють передусім громадянську мужність.

Мужність письменника не завжди показна. Вона — у вірності своїй гуманістичній концепції, котра в істинного майстра не міняється на догоду кон'юктурі моменту. Гончар міцно і непоступливо стоїть на народній основі. Саме народна точка зору на минуле і сучасне дає йому можливість передбачити майбутнє. Ніби передчуваючи повальне захоплення в розробці воєнної тематики «окопвою правдою», він у «Прапороносцях», можливо, як ніхто інший, розкрив суть Великої Вітчизняної як війни народної...

Про роман «Тронка» чимало написано. Автори статей і рецензій відзначили його розлоге, епічне звучання, чарівну мову і гармонійність. Але вже там, в мелодійних переливах чабанського дзвіночка, проривалися тривожні, різкі дзвони тривоги за май-

бутне. Вони застерігали людей від самообману досягнутим в науці і техніці, від сліпого насильства над природою, яка жорстоко мстить за завдані їй рани.

На жаль, не всі почули ці тривожні дзвони. І тоді в романі «Циклон» Гончар уже передає диявольський розгул стихії, що не лише трощить на друзки творіння рук людських, але нищить і самих людей. Нині, коли ретроспективно оцінюєш «Циклон», в темному вирі збунтованої природи проступають зловісні обриси чорнобильської трагедії.

Але, певно, наймогутніші удари дзвона, що застерігав від небезпеки духовної засухи, пророкотали з гончарівського «Собору». Всесоюзний читач чи й знає, що роман цей ще два десятиліття тому був перекладений російською, але побачив світ тільки нині. Що після його виходу українською деякі власті імуці спробували вчинити справжню розправу над автором (це до теми про завжди прихильну до письменника долю).

В романі були гостро поставлені питання і охорони ландшафтного середовища, святинь національної історії та культури, і збереження цілності людської душі. В ньому без обхідних маневрів, на високому художньому рівні ставилися проблеми взаємної підзвітності керівників і керованих, співвідношення національного, інтернаціонального і загальнолюдського, розвінчування кар'єризму як одного з найнебезпечніших для суспільства явищ.

Підкреслимо, на всі ці больові точки, що нині, в період перебудови і гласності, «знімаються» на державному рівні, було вказано ще два десятиліття тому, в період значно менше, ніж нинішній, насичений озоном демократизації. Деякі із тимчасовиків, впізнавши себе у зображених автором висуваннях, намагалися віртуозною демагогією скаламутити чітку і вивірену стратегію роману, приписавши йому різнокаліберні «ізми». Дійшло до того, що від автора вимагали змінити концепцію роману!

Письменник вистояв мужньо, як і належить комуністові. А вже за якихось два-три роки питання, порушені в романі, почали вирішувати на загальнодержавному рівні. Серед них, зокрема, і створення після виходу «Собору» Товариства охорони пам'яток історії і культури...

Отже, Олесь Гончар виконав головний обов'язок справжнього письменника: перший наніс на суспільну карту найгарячіші вузли проблем, які суспільство мало вирішувати завтра.

На вимогу часу з'явився і роман «Твоя зоря». Письменник постим чуттям вловив крен, який намітився в нашій літературі в бік моди на героя, що надто вже зосередився на самокопанні в глибинах підсвідомого, часом навіть хизується роздвоєністю, поступається атавістичним покликам природи. І по тому, як масова аудиторія сприйняла Кирила Заболотного із «Твоєї зорі», ми всі відчули, що читач просто-таки затужився за справжньою, цільною особистістю, за чистою і світлою любов'ю. Адже покликання літератури не тільки і не стільки в тому, щоб викривати, а передусім в тому, щоб творити сильні позитивні натури, аби молодій людині було з кого робити життя. Кирило Заболотний — саме така особистість, він акумулює в собі вищі вартості нашого способу життя: подільчивість, чуйність до чужого лиха, вірність в дружбі і любові, істинно народну інтелігентність, безоглядну юначу віру в творче призначення людини, до якої раси вона не належала б. Це тим більше важливо, що Заболотний — дипломат, повноважний представник нашої держави.

В романі «Твоя зоря», мабуть, вперше — і не лише в українській літературі — з такою художньою переконливістю по-новому поціновується вельми неоднозначний період колективізації, коли до ворогів зачислялися й мудрі, ощадливі, талановиті хлібороби, у кого єдиним багатством були їхні золоті руки і котрі, як гончарівський Роман Винник, не гребли, а творили добро за природним покликанням, вважаючи своїм найвищим щастям — дарувати його людям.

Не менш опукло виписаний і антипод Винника — Мина Омелькович, цей сільський люмпен, що розуміє революцію прямолінійно, з перекосом в бік понищення всього і вся. Він мстить не лише павукам, а вже й тим, хто своїми руками бере від землі і дає їй більше, ніж сам Мина Омелькович, який, до речі, ніколи не палахкотів пристрасно до духовної діяльності. Але найважливіше — в «Твоїй зорі» по живому вихоплено тип невдахи від лінощів своїх, що під прапором класової боротьби зводив особисті рахунки з тими, кому щастя й успіх ішли до рук завдяки

чесному труду. Олесь Гончар мовби застерігає: коли людина, ламаючи норми суспільного життя, що віджили свій час, крушить і усі інші морально-етичні засади на догоду своїм темним інстинктам, тоді визріває небезпека переродження. Що, до речі, проглядається і в діях Мини, котрий в азарті розкуркування був схильний поживитися за рахунок свого особистого супротивника Романа Винника. Заслуга О. Гончара в тому, що він у зав'язі розшифрував зловісну суть омельковичів, чимало з яких в період культу виродилися в чорних майстрів доносів, на чьому рахунку — знівечена і зганьблена честь багатьох людей чистої совісті.

На жаль, наша критика, ковзаючись на поверхні сюжету «Твоєї зорі», не зуміла прочитати основоположної суті цього видатного роману, не розгледіла й того, що в образі антипода Кирила Заболотного-Дударевича Олесем Гончаром вгаданий той тип модернізованого кар'єриста, який сповідує єдину філософію: все, що вигідне мені особисто, — морально! Не порушуючи прямо кримінального кодексу, Дударевич заради власного благополуччя ладен залишити на вічній дорозі травмованого механізатора. Тільки б не влипнути в історію. Саме проти таких «чистеньких» кар'єристів, що окопалися і в господарських, і в духовних сферах, завівши їх в глухі кути, саме проти них і бореться наше суспільство на переломних полях брані. Але ж визрівання цього зла було помічено письменником понад десять років тому.

Коли вже мова зайшла про передбачення як головну якість справжнього письменника, то саме в новелістиці О. Гончара це ясновидіння світиться особливо яскраво. Продовжуючи традиції Коцюбинського, Стефаника, Головка, Васильченка, Олесь Терентійович створив цілий архіпелаг малих форм, і серед них такі шедеври, як «Маша з Верховини», «На косі», «Кресафт», «Ніч мужності», «Геній в обмотках», «За мить щастя» і багато, багато...

В цих новелах він ще задовго до нинішніх процесів оновлення гостро ставив проблеми моральної чистоти в людських взаємостосунках, з позицій глибокого гуманізму підходив до особистостей неординарних, характери яких не вписувалися в рамки офіційних стереотипів. Співав гімн всепереможному почуттю любові, тій високій духовній пристрас-

ті, для якої навіть смерть — не перепона («За мить щастя»).

Вище уже зазначалося, що у О. Гончара особливо загострений соціальний слух. У невловимих для інших коливаннях суспільного ґрунту він точно вгадує грядущу небезпеку. Найпоказовіша в цьому плані новела «Чорний яр», написана напередодні чорнобильських подій. «Чорний яр», по суті, передбачив і розкрив нам весь жах неоконтрольованої стихії. Як помсту природи за зневагу до її прав на гармонію. Як розплату за непомірні амбіції і егоїзм кар'єризму, який знехтував і закони, і підзвітність індивідуума колективу, батькові-матері.

Кажуть, що деякі з малих форм Гончара виростають на межі між чистою новелою і есеїстикою. Причому трактується це як відповідь на вимогу часу усієї нашої багатонаціональної прози. Думаю, що це вельми далеке від істини. Але те, що в есеїстиці Олеся Гончара зримо переважають елементи художнього осмислення гарячих точок реальної дійсності, то це очевидне. Навіть у таких, здавалось би, суто академічних роботах, як статті й доповіді про життя і творчість Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Івана Франка, Лесі Українки, Маркіяна Шашкевича, Олександра Довженка, Юрія Яновського, Павла Тичини, в наукових розробках з проблем розвитку рідної мови, — навіть у них струмує ліричне тепло, своєрідний гончарівський ритм, не заїжджений і не обтяжений науковоподібною термінологією.

Я вже не кажу про дорожні париси Олеся Гончара, котрі ніколи не принижувались до сухої хронології і скоропису про зовнішні ознаки землі тимчасового перебування. Кожний нарис письменника — це своєрідна художньо-документальна новела, обов'язково підсвічена історичними екскурсами, по-своєму, оригінально осмисленими, тонко поєднаними з історією і долею рідного краю.

Ось лише один, але показовий приклад. Ще 1985 року спочатку в нашій «Літературній Україні», а невдовзі й у всесоюзній «Літературке» було опубліковано есе Олеся Гончара «На землі Камоєнса» — враження від поїздки до Португалії. Публікацію цю помітили не тільки у нас, але і — що особливо важливо! — на атлантичному узбережжі. Про це свідчать хоча б відгук, свого часу адресований у радянське

посольство за підписом голови Зборів Республіки Португалії.

«Автор продемонстрував виключно тонке відчуття і гостре розуміння соціально-політичних явищ, які відзначають шляхи португальського народу. Я був приємно вражений його аналізом фундаментального твору нашої культури — «Луїзіади».

...Короткими, але виразними мазками в ньому написано портрет цілого народу, який загартував свій характер у героїчному подвигу нових відкриттів, що збагатили наш світ і внесли в нього один із найкоштовніших внесків...»

Чи не правда, як чутливо далекий адресат вловив головні риси письменника: глибока увага до історії чужої країни, чесне і обережне ставлення до першоджерел, що дають йому можливість виділити найхарактерніші риси її народу.

Олесь Гончар гранично уважний не просто до мови, а до кожного окремого слова. Він його відчуває на вагу, колір і смак, він дихає ним. Причому в будь-якій фразі, чи то в романі, повісті, новелі чи есе, він займає єдино оптимальну позицію, передбачену і самою «цивілізацією», природою мови, і суто гончарівським інтонаційним ключем. Навіть при всіх видатках перекладу читач відчує особливий ритмічний лад і окремої фрази, і всієї фактури твору.

Це, звичайно ж, наслідок поетичної школи, з якої виростає Олесь Терентійович як письменник. Недавно навіть ті, хто, здавалося, знав письменника від першого рядка, були приємно здивовані його збіркою, куди увійшли вірші, написані молодим О. Гончаром понад чотири десятиліття тому, в окопах Великої Вітчизняної. І захоплені були не стільки тим фактом, що маститий прозаїк колись писав вірші, скільки їх високим професійним рівнем, який не поступається сьогоднішньому рівню поезії.

Кожний справжній письменник у своєму духовному образі акумулює визначальні риси свого народу. В характері Олесь Гончара і як особистості, і як письменника, за однастайним визнанням і земляків, і його колег з близьких і далеких країв, народна стихія живе в чистому, природному статусі.

Переконаний, що всесоюзний багатонаціональний читач ще глибше пізнає суть і самого Олесь Гончара, і характер українського народу — подільчового,

з іскринкою гумору, який понад усе цінує братерство по духу і вміє по-запорозькому твердо і мужньо захищати його. Певен, що, доторкнувшись до творчості видатного майстра, читач захоче ще глибше пізнати і його першовитоки — унікальне пісенне багатство України, її історію, далеку і близьку, безсмертне слово Шевченка. Бо Олесь Гончар — від кореня і духу його.

1987

| *Задля духовної*
| *суті життя*

Хоч древні твердо стояли на тому, що «постами народжуються, ораторами стають», цим самим вивищивши перших над загалом, а проте й вони не відбирали права пробувати перо всяк сущому. От тільки і тоді, і нині справжніми письменниками ставали одиниці, з волі таланту.

Та було б вельми легковажним вінчати цим високим званням ім'ярек за одну лише «іскру божу», письменник починається з тієї миті, коли він усвідомить себе підзвітним суспільству, від імені і задля якого творить.

Якраз у цій площині і перетинаються обов'язки літератора і депутата як (за словником) «особи, уповноваженої колективом для виконання якогось доручення».

Оскільки ж письменник за своїм покликанням має відповідати за все не тільки у себе вдома, то й статус народного обранця у нашому суспільстві він має особливий: округ його — вся країна.

Таким бачиться образ письменника-депутата, і саме ці риси внутрішньо притаманні Гончару.

Обставини подвигають нас до виняткової внутрішньої відмобілізованості, до взірцевої чистоти і єдності наших творчих лав. Саме до цього від перших своїх кроків у літературі кличе Олесь Гончар, всією своєю і творчою практикою, і громадською позицією втілюючи той ключ в реальне буття. Він завжди був

і є об'єднуючим осердям, уважливим збирачем всього чесного і талановитого, і свого часу кермуючи нашою Спілкою, і на благородному посту голови Республіканського комітету захисту миру, і як академік та багатолітній член парткому і президії правління СП України.

Мені б не хотілося ліпити з нього погруддя живого класика. Хоч матеріалу для цього під руками більше, аніж досить: високий авторитет прапороносця всесоюзної літератури, безоглядна любов мільйонів читачів, визнання по вертикалі й горизонталі, книги у найповажніших видавництвах світу...

Здобудете це чесною, часом каторжною працею, і все ж не хочеться ліпити з нього відполіроване погруддя. Не до лица те солдатові Великої Вітчизняної, який і нині — на марші.

Олесь Терентійович ніколи не минає нагоди зайти до школи, оглянути бібліотеки, зустрітися із студентами, навідати пам'ятні місця, пов'язані зі славою корифеїв пауки й культури, вклонитися історичним святиням. Від його доброго, а проте гострого ока не сховається жоден «огріх» неуваги з чийого б там не було боку як до нашого минулого, так і сьогочасних потреб, і тут уже нікому не допоможуть ні квіти, ні вишиті скатертини на дружніх столах. Про всі прогалини буде сказано відверто і на всіх рівнях, а то й занесено до записника з тим, аби нагадати і в найвищих інстанціях. І — перевірити, як ті чи ті обіцянки реалізуються.

Він, м'яко кажучи, досить незручний для тих, хто живе лише днем суцям. І заради потреби миті ладен узгоджувати з нею магістраль, коли вона порушує навіть якусь стареньку будівлю, де колись жили безсмертні. В обороні культури, в обороні пам'яті народної він стоїть, як скеля, непорушно. І хоч це, бува, на сучасний лад кажучи, створює душевний дискомфорт комусь із отців міста, але в переважній більшості згодом вони ж таки й говорять: «А добре, що ми послушали Гончара».

Якось, тільки-но він повернувся по зустрічах зі своїми таврійцями, я запитав Олесь Терентійовича, як воно там велося.

— Чудово! — рідкісний випадок, коли він так однозначно відповідає про своє враження. — З такими людьми зустрівся!.. Просто душею відмолодів...

За добро віддячують тільки добром! І втричі щедріше воздають за нього, коли це добро активне, діяльне, в поті чола.

Депутатська діяльність, якщо до неї ставитись по-справжньому, — вельми складна, клопітна, а часом і виснажлива. Одних лише листів Гончар одержує не менше, ніж якийсь цілий офіс. Причому до нього звертаються з таким сокровенним, з чим би до офіційної установи й не зважились. Пише, скажімо, сільська вчителька. Вклонившись його творчості, на якій виховує дітей, вона просить письменника посприяти доньці, що невдало вийшла заміж у Києві, а тепер лишилася з дитиною в гуртожитку. «Ви — єдина найближча мені людина, допоможіть якось їй із квартирою. Не за себе прошу...»

«Ну, ви бачили отаке?» — кинувши цю традиційну фразу, він, проте, заносить прізвище до блокнота. Отже, буде діяти.

До нього йдуть делегації офіційних і самочинних охоронців природи та пам'яток, школярі, фронтови побратими, початківці, сором'язливо дістаючи з портфелів свої рукописи...

На все те потрібен час, — і то немалий. Все це одволікає від письмового столу, руйнує, можливо, місяцями виношуваний задум першої фрази, що мала б стати інтонаційним ключем цілого роману...

Але чи є гарантія, що романи «Тронка», «Берег любові» або, приміром, повість «Бригантина», при всьому гончарівському таланті, були б такі життєво-правдиві і в проблематиці, і в типажах та довколишніх реаліях, якби письменник просто навідувався в розлогі таврійські степи, а не заглибився в усю товщу клопотів?

І це ще раз нам усім, особливо ж — молодим, без зайвих дисертаційних повчань доводить, що тільки з виходом на реальне життя народжуються справжні явища літератури, яким гарантована перспектива.

Скоро виповниться сорок літ, як замайоріли на нашому духовному небокраї «Прапороносці». Уже не одне покоління відкривало в їхній стихії і всю могуть нашого народу, який врятував світ од фашизму, і весь чар нашого рідного слова, а романом зачитуються і нині, в космічну епоху так само, як і тоді, коли ми його вперше прочитали при каганці із снарядної гільзи. А сорок літ, як на наш спресований

темп, — то ціла епоха. І якщо «Прапорonosці» витримали цей пресинг часу, то вони вже мають повне право посісти чільне місце на покуті нашої радянської класики.

А ще скажу: небагатьом судилося захити такого незаперечного морального авторитету серед своїх колег, який має Олесь Терентійович Гончар. Це не відзнака, що надається. Це здобувається всією повнотою і повноцінністю життя.

1984

| *Прийшов,
щоб не разлучатись*

Таким полишився в пам'яті: вищий середнього зросту, худорлявий. Половецька засмага. Трохи суворі брови, з-під яких зорили карі, аж гарячі, очі. Воронове крило чуприни норовливо спадало на чоло.

Умів із перших фраз співрозмовника захопити його характерну інтонацію чи майже непомітний гандж у вимові і одразу ж зімітувати. Було то незлобливо, не вхідно, а так — з любові. Сміялися всі загонисто, і він сміявся наопашки, коли хтось вдало пародіював його.

Чесний до прямолінійності, принциповий до жорстокості, від чого сам не раз потерпав. Але то вже — Григорів характер, вироблений, відредагований і затверджений життям.

Безмежно талановитий, він умів словесно, експромтом, накидати таку виразну життєву картину, що тільки записуй — і до друку. А працював непоквапом, інколи — важко, нещадно правлячи себе, бо до літератури ставився з святешною шанобою, з цнотливою ніжністю, як до матері.

Його новела, коли вдатися до аналогів із суміжних жанрів, найближче підступає до кольорової ліногравюри чи до класичної балади з її обов'язковою «рамкою». Ба навіть кожна фраза чи період у нього — своєрідна новела в новелі. Отож правити його було майже неможливо. Та й чи треба було?

Пам'ятаю, колись на правах завідувача відділу прози журналу «Дніпро» здавав до друку новелу

Григора Тютюнника «Поминали Маркіяна». За інерцією взявся було за перо, а потім просто прочитав уголос своїм колегам цей справжній шедевр — і на тому редагування закінчилось. Ні додати, ні відняти. Повна довершеність за всіма параметрами.

Григір Михайлович Тютюнник належить до тепер уже середнього покоління сучасної української прози, позначеної іменами Романа Іваничука, Євгена Гуцала, Володимира Дрозда, Валерія Шевчука, Григорія Колісника, котрі заявили себе на повен голос десь у 50-х—60-х роках. У них по багатьох лініях схожі долі, напрямки пошуків і тематичні площини, навіть джерела впливу на першопочатках були однакові.

Я маю на оці, звичайно, період учнівства. Нині це вже відомі не лише в республіці самобутні творчі індивідуальності з чітко визначеним почерком, зі своєю темою й інтонацією.

Певне, з-поміж своїх ровесників найменшого впливу загальноновизнаних авторитетів зазнав Григір Тютюнник. І не лише тому, що надто вже глибоко корінням сягає в стихію рідної Полтавщини, щедрої традиціями Котляревського, Гоголя, Панаса Мирного та інших класиків української прози. Хоча і це, і та обставина, що він — виходець із «літературної фамілії» (його старший брат Григорій Михайлович Тютюнник — автор знаменитого «Виру»), хоч усе це в його письменницькій долі і відіграло значну, але все ж — не визначальну роль.

Корінь тут — в іншому. На одміну від більшості своїх ровесників, котрі, за незначними винятками, прийшли в літературу з вузівської лави, маючи за плечима лише хрестоматійне босоне дитинство, Григір узявся за перо уже сформованою особистістю із своїм трудовим минулим, з устояним характером і досить вагомим життєвим досвідом.

Рано полишившись без батька, він виховувався якийсь час у дядьковій родині на Ворошиловградщині. Саме там його і підстергла війна.

Одинадцятилітній парубчак, рятуючись від голоду, зважується повернутися на отецьку Полтавщину, в рідне село Шилівку, де він народився 5 грудня 1931 року. За два тижні цього важкого переходу

з блаженською торбиною за плечима Григій пішки здолав сотні верст окупованої території. За ці чотирнадцять днів балансування над урвищем, віч-на-віч із смертю, він, поминувши голубе дитинство, одразу став дорослим. Це — як на фронті, де трударям війни один рік зараховується за три.

Із цього свого жорстокого досвіду він видобув головну істину: найстрашніше, певне, страшніше смерті — самотність, холодна, з байдужо-порожніми очима. Самотність навчила його цінувати не просто живу душу, а людину в людині, загострила інтуїтивний зір до тієї межі, коли вже по ледь помітному порухові обличчя, жестові руки, несамохіть кинутому слову він міг визначити характер, розгадати за вправно відредагованим добродушним посміхом — черствість і жорстокість, а за позірною суворістю, простецькою кутастістю — тепло і глибоку духовність природи.

Одне слово, він, як чорномаг, навчився за плетивом окремих ліній і рис змодельовати характер, передбачити, як і що він чинитиме в тій чи тій життєвській ситуації.

Про ту важку одісею одинадцятилітнього підлітка та його подальшу долю читач згодом дізнається з творів автора, і передовсім із повістей «Облога» та «Климко», де все те переплалося в благородний метал високохудожнього письма.

1946 року, п'ятикласником, Григій вступає до ремісничого училища і вже за якихось два роки слюсарем п'ятого розряду остаточно переходить на свій нелегкий хліб: працює на Харківському заводі імені Малишева; згодом завербувався на будівництво МиронДРЕС під Дебальцевим, звідти ж 1951 року пішов у морфлот. Служив у Владивостоці, в бухті Находка повних чотири роки. Світу, отже, побачив.

В армії спробував перо, але, відчувши досить дошкульні прогалини в знаннях, рішуче взявся за самоосвіту, та так, що по демобілізації, працюючи в Щотівському депо, одразу ж після «законного» п'ятого пішов спочатку у восьмий, а незабаром і в десятий клас вечірньої школи. І нарешті — філфак Харківського державного університету, після закінчення якого віддався творчості, працюючи в різних газетах, журналах та видавництвах республіки.

Одне слово, в літературу прийшов уже збагачений досвідом чоловік, за плечима якого було ціле життя з усіма його здобутками й видатками, котрий знав ціну окрайця хліба і вірив на слово лиш у тому разі, коли воно було оплачено валютою діла. Рано вийшовши на самостійну життєву дорогу, Григійр Тютюнник і в літературі без поспіху, з належною робочій людині надійністю прокладав власний шлях. У нього вже були свої усталені смаки і критерії, перевірені життям, і цей набутий досвідом імунітет оборонив його від сліпого захоплення і наслідування скороминущій моді.

Ромен Роллан якось зауважив: «Перший закон мистецтва: коли тобі нема що сказати — мовчи. Коли в тебе є що сказати — скажи і не бреши».

Григорові Тютюннику було об чім і що сказати. В його оповіданнях і новелах ви не знайдете одчайдушних експериментів у формі, йому чужа спекулятивна драматизація фактів і життєвих явищ, експлуатація уже в самій своїй суті екзотичних ситуацій. На обширах його творів живуть, радіють, трудяться, мріють, люблять і страждають люди звичайні й воднораз — непрості у своїй органічній простоті ратаїв і сівачів. Вони не квапляться, не подрібнюють себе в суєті суєт. По-полтавськи статечні, як і належить людям, що чесно, на совість роблять своє щоденне діло і по-господарськи твердо стоять на землі предків, на своїй, радянській землі.

Письменник знає своїх героїв не зоддалеки, не збоку, він — їх син, плоть від плоті, живе з ними, відчуває їх в оригіналі, дивиться на світ їхніми ледь примруженими, добрими і мудрими очима. Він любить їх безоглядно, але це не заважає письменникові бути нещадним до найменшого прояву моральної нечистоплотності, фальші. Одне слово, він сповідує філософію і психологію трударя, його світобачення і критерії, трударя, який уміє великодушно прощати маленькі людські слабкості, але ніколи не подарує хитрості за рахунок ближнього, мімікрії, пустодзвонства і демагогії, якою б вишуканою вона не була.

Мені близька творчість Тютюнника і як його ровесникові, і особливо — як земляку. Я відчуваю Григорових героїв у всій реальній плоті, увесь спектр відтінків їхньої щедрої, соковитої мови. Григійр володіє тонкою майстерністю словесної характеристики,

мова його новел і повістей максимально наближена до народної, говіркової, проте автор ніколи не переступає тієї небезпечної межі, за якою починається імітація просторіччя, така собі парубоцька гра в діалектизми, в розхристану балачку вулиці. Оскільки знає мову не зі «словникових холодин», а відчуває її єством, на «зуб», на смак, на колір і навіть вагу. Відтак ніколи не втрачає почуття міри, що одвіку вважається одною з визначальних прикмет справжнього таланту.

Хто ж вони, герої Григора Тютюнника? Передо всім це його земляки — велика хліборобська рідня. Корінні землероби, прості ратаї малих і більших сіл. Не вельми вишукано зодягнені, часом скупі на слова, пічим особливим зовні не виділяючись, вони, проте, глибокодуховні особистості, що відчувають та читають людину і природу тонко, зором душі.

Ось, приміром, сторож розсадника Данило Коряк з оповідання «Деревій»: «...чоловік худий, цибатий, плоскогрудий, але широкий у кості — сорочка на його плечах розіп'ята, мовби кроляча шкурка на граблиці...», «...як швидко йде чи біжить, то крила старого суконного галіфе обмотуються навколо ніг вище колін, аж присвистують...». Кілька нібито мимохідь кинутих штрихів — і вже перед тобою жива людина!

В Даниловому тихому, позірно сіруватому буденному житті аметистами зблискують високі святки душі. Це коли зійде весняна повінь і він збирається сторожувати на розсадник, де на нього, як вічна наречена, чекає в гості сама природа, котру він відчуває кожною клітиною єства, розуміє її німу мову. Особлива ж у Данила пристрась, мало кому й зрозуміла, до деревію: «Мені воно що моревий дуб, що деревій — як ладан, тільки краще, бо аж здоровля прибуває...»

Оцей неосвічений селяк прагне жити не тільки для себе і за себе, не в ім'я наживи, а задля вищого, духовного, що й визначає в людині Людину. Шмат землі не затулив перед ним неба мрії, отого вічного пориву в духовне захмар'я, що його з такою гіркою точністю вхопив у своїй чудовій поезії-казці «Крила» Іван Драч.

У Григора Тютюнника майже немає розлогих авторських відступів, оскільки він володіє благосло-

венним талантом розчиняється у своїх героях, «в музиці свого часу» (за визначенням О. Блока), він свій серед своїх, йому досить одної опуклої деталі, риси, характерного слова — і ось уже перед нами довершена, повна і цілісна особистість.

Без сентиментів, по-чоловічи стримано говорять Григір про кохання. Але скільки ніжності, наївної, щотливої чистоти у взаємовідносинах двох підлітків — Миколки і Соні («Зав'язь»), в цьому їхньому першому, полохливому, невмілому поцілунку. Віриш: на все життя залишиться в їхньому серці і ця ніч, і зорі, і щось таке, чому і наймення немає, та воно, як тиха струна, звучатиме на дні душі світлою печаллю навіть о вечірній порі життя людського.

Вічну проблему життя і смерті Григір Тютюнник вирішує без надриву, в спокійній, миротворчій інтонації народної філософії. Зібравшись пом'янути чудового хлопця, водія Степана, що дочасно пішов за вічну межу («Три плачі над Степаном»), односельці не посипають голову попелом, вони просто говорять: відробив своє. Для них пам'ять про людину — не абстрактна категорія, а пам'ять його діла і старань, пам'ять реального добра, дарованого реальним ближнім.

Над усе автору вороже лицемірство награність, і лживий сміх, і сльози лжі. В уже згаданім оповіданні «Поминали Маркіяна» односельці за традиційною поминальною чаркою згадують не лише добрі діла померлого, а й смішні історії, що приключилися з ним. Завдяки цьому знімається болісна напруга, і ми вже наяву бачимо живого молодого Маркіяна, що хвацько крокує з одною шпорою і не завше до місця покрикує: «Порядок треба знати!» Хай це прозвучить, можливо, й парадоксально, але чи не звідси починається безсмертя, адже безсмертя виростає із пам'яті, а пам'ять схильна берегти передовсім деталі, котрі виходять за стандартні рамки ординарного...

За манерою письма, за методологією відбору матеріалу, за тональністю Григір Тютюнник тяжіє до таких російських сучасних письменників, як Василь Шукшин, Василь Белов, Валентин Распутін. Та ж пильна увага до художньої деталі, та ж добротність художньої будови, така ж розкішна, багата на найтонші відтінки народна мова. Але тим і цікавий Григір всесоюзному багатонаціональному читачеві, що

він корінням своїм — письменник глибокоукраїнський, що відкриває іншомовному шанувальнику художнього слова найсокровенніші глибини душі свого народу, працелюбного, подільчового, ладного взяти на себе чуже лихо, веселого і мужнього, простого і сердечного, що володіє високим талантом — щедро дарувати всього себе братам по духу. Одне слово, Григір Тютюнник виростає із традицій Стефаника і Тесленка, Коцюбинського і Васильченка. В його оксамитовому баритоні вгадуються інтонації Олесья Гончара, котрий багато значив у літературній долі старшого брата Григора і по-отецьки завше підтримував молодшого, надзвичайно високо його цінував:

«Блискучим новелістом і повістярем увійшов у свідомість сучасного читача Григір Тютюнник.

Сьогодні українську художню прозу не уявити без його хай кількістю й невеликої, але справді вагомої літературної спадщини... Власне, про Григора можна було б сказати, що він із покоління космонавтів, адже, як і перші наші космонавти, майбутній письменник починав своє трудове життя з ремісничого училища, звідки одних доля посилала на довколаземні орбіти, на зоряні траси, а других покликало небо інших випробувань — небо мистецької творчості...

Увібравши в себе найкращі риси вітчизняної класики, реалізм Григора Тютюнника водночас є реалізмом сучасним, таким, де безпомилково вгадується світовідчуження письменника нової, соціалістичної доби, письменника-громадянина, для якого правдиве відтворення народного життя є водночас ідейною гуманістичною вірою в перетворюючу силу мистецтва, в його будівничу місію...

Живописець правди — так можна б визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю.

Не кожному із тих, хто пише, вдається здобути визнання сучасників. Не все з читаного залишає глибокий слід у серцях людей. Григір Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго.

Прийшов, щоб не розлучатись».

*Вітер часу
не остудить...*

До 50-річчя з дня народження
Василя Симоненка

Дорога життя. Далина життя. Долина життя...

Він з'явився з-поза часового пагорба в досить примітному, щоб не сказати — колоритному, гурті. Йшли хто в чому: були і в перешитому з довоєнного, батьківського, та найчастіше — в солдатських гімнастерках і галіфе, траплялися й офіцерські, не по зросту, кітелі.

...В долину життя ввіходило покоління дітей війни.

Звіддала вони й справді були ніби на одне лице. Та що ближчали, то все виразніше окреслювалися їхні самодостатні профілі і такі несхожі біографії.

Василь Симоненко народився 8 січня 1935 року в селі Біївцях на Полтавщині. Отже, акумулював у собі всі характерні ознаки рідного краю: помірковану засмаглисть, за начебто безстороннім поглядом — гоголівський причаєний усміх, за позірною неквапливістю — гостру, зірку реакцію Остапа Вишні. А ще в балаці — неповторне полтавське «л», що так відчутне у говірці його матері.

То був час, коли входження в зрілість не обставлялося квітами, урочистими зібраннями з нагоди вручення паспортів. І хотілось би, та все ніколи за роботою. Трудилися чорно: треба було обсіяти перорані війною лави. Нап'ясти на місці згарища сяку-таку хижчину. Ще тільки вчора Павло Тичина, Микола Бажав, Володимир Сосюра, Юрій Яновський разом з киянами розгортали від руїн Хрещатик, по якому вже йшли на працю їхні читачі.

Така-то була пора, трудна, та водночас — яка ж мажорна, сповнена чистих надій і світлих сподівань! Пора високої гордості: ми перемогли найжорстокішого і найвишколенішого ворога людства. Притлумлене затяжним морозом війни, все живе — і зела, і люди — під щедрим травневим сонцем з невтримною могутністю рвонувлось у ріст.

У цьому розмаї вигільчилося і обдаровання Василя Симоненка. І не просто обдаровання, а справдешній талант, бо ще від самої зав'язі акумулював у собі рішучі ознаки громадянськості, активної життєвої

позиції. Талант, отже, особливий, що у всі часи поціновувався не просто як «іскра божжа», а як всенародна вартість.

Недовго топтав ряст Василь Симоненко. Лише неповних 29 літ. Але ж уселюдський досвід свідчить, що у сфері творчій здобуток в жодному разі не адекватний сумі прожитих років. І навіть не кількістю сподіяного визначається. А певно ж — якістю, коли зважимося припасувати цей прагматичний термін до духовних категорій. І, зрозуміло ж, — глибиною та силою світловіддачі слова, його здатністю викликати однаково тремкий одсвіт в душах зовсім різних особистостей.

Як на суто житейське розуміння — це, звичайно, мала втіха. Жити б Василеві Симоненку та жити: лише перше п'ятдесятиліття справляємо, а його вже немає серед нас двадцять і два роки.

Можна б зажурено зітхнути: так розсудила доля. Та чи варто всі незгоди списувати на долю в некритично-нематеріалістичному розумінні її? Коли ж зайшлося про долю в реальному сенсі, то у Василя Симоненка доля справді була нелегка, як і в його ровесників. І нелюдський режим фашистської окупації, і перші пововнні нещедрі літа. Та й сутужні студентські роки позначилися на здоров'ї. І недуга його була тяжким наслідком радіації війни, яку ми й досі відчуваємо через літа і покоління. І не тим уболівальникам, що вигніздилися в затишку, ставити діагнози нам, промерзлим в погребях, нам, що недоїли і недоспали в холоді, нам, що в дитинстві дивилися в очі смерті.

...Чесно пройшов дорогу свого життя Василь Симоненко. Чесно, нелукаво і скромно. Настільки скромно, що на першопочатках ми й незчулися, як він увійшов у нашу поезію. Ми, його ровесники, гули і гриміли в дискусіях, часом, окрім себе, не помічаючи інших. В жодному разі не протиставляю когось Василеві Симоненку, а його — комусь. То був природний молодечий захват: у літературу входили корози й різні поети зі своїм темпераментом, незрідка — бурхливим.

Просто Симоненко був повільніший за своїм характером. І коли я обмовився, що ми його децю прогавили на першопочатках, то лише з тим, аби підкреслити: раніше чи пізніше його усе ж помітили б.

Бо в нашому суспільстві справді вартісне ніколи не загубиться в буденній колотнечі.

Василя Симоненка помітили ще до виходу першої збірки «Тиша і грім». Йому справді поталанило, оскільки був удостоєний уваги наших класиків Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри. Хотілось би віддати належне і нашим ровесникам. При всьому природному у юному віці творчому егоїзмі — поети мого покоління, що на той час оберталися в столичних кресах, по-братськи прийняли Василя Симоненка у своє коло. Хоч він у Києві бував лише наїздами: по закінченні факультету журналістики Шевченкового університету працював тоді в черкаських газетах. Микола Сом, Дмитро Павличко, Володимир Коломієць, Іван Драч, Микола Вінграновський, Віталій Коротич, Тамара Коломієць, Ліна Костенко, Наталя Кащук, що вже тоді мали активного читача і прихильну пресу, делікатно одсували себе на другий план, і, коли Василеві Симоненку перепадало щедріше оплесків, жодного з них не торкнулася заздрість.

Це досить значлива риса: радіти успіхові інших, яка засвідчує повноту таланту. І те, що всі вони, названі і не згадані тут, стали відомими поетами, помітними постатями й у всесоюзному обширі, — цьому значною мірою мають завдячувати і отій своїй рисі подільчivosti.

Стосовно творчості Василя Симоненка уже й не так гостро стоїть питання, чим він привернув увагу читачів. Адже ми знаємо чимало прикладів, коли той чи той поет (бувало, що й випадково) натрапляв на якусь болючу для відповідного періоду струну чи тему, що висіла в повітрі. І тоді він захоплював, тривожив, звучав першою скрипкою. Та мінялися часи, нові проблеми клопотали суспільство, і перша скрипка відходила на другу, третю позицію, а то й зовсім губилася у багатоголоссі.

Природа Симоненкового успіху зовсім інша. Нас дивує і вражає передусім те, що здобуті ним увага і симпатії читачів чверть століття тому і сьогодні стоять на тій же високій поділці. Хоч уже неоднораз змінилося і захоплення, скажімо, асоціативною поезією чи там верлібром, хоч уже зійшло кілька припливних хвиль читачів зі своїми кумирами, хоч

самого Василя вже немає серед нас двадцять і два роки.

Вельми непросто розгадати таїну цього феномена. Та водночас, можливо, що й не так складно.

Людство одвіку, при всій невпинності поступу, завжди спирається на ті морально-етичні якорі, які не дають йому змоги з вертикалі — чолом у небо — перейти на горизонталь, себто на всі чотири. Ці точки відліку універсальні на всі часи: любов до Вітчизни, вірність обов'язку громадянина, повага до старших, схиляння перед жінкою — матір'ю, жоною, коханою, сестрою; побратимська незрадливість, категоричне несприйняття конформізму, відступництва від ідеалів. А в нашому, радянському суспільстві — ще й шаноба до людини праці, вищі закони колективістської моралі, де любов до рідного народу вирастає у повагу до всіх суцільних народів землі.

Ці та інші моральні приписи і шановані, і сповідувані, і декларовані кожним як належне. А тому часто ми, поети, їх просто називаємо, причому щиро, на перших позиціях, під багатьма окличними. Називаємо, не заглиблюючись в кореневу систему, з повним переконанням, що читач з целюшок знає всю їхню глибину і значимість. Отже, варто лише назвати... А в кінцевому підсумку «просто названі» високі духовні категорії поза нашою волею стають деклараціями, загальниками, звідки перекотиполем виблукують безкореневе знеосіблене віршування.

Не відаю, свідомо чи підсвідомо, але Василь Симоненко не кинувся в перегони в космічно-кібернетичній темі, а пішов у глиб, здавалось би, давно освоєних пластів. І поглянув у космос очима людини праці, від чого він, той космос, наблизився на відстань щодення:

Цілую руки,
що крутили жорна
у переддень космічної доби.

Зрештою, до цього дійшли і його ровесники. Але ж у тому й заслуга Симоненка, що він те вчинив одним із перших, не побоявшись опинитися поза модою. А це теж — мужність справжнього таланту, що дорівнює творчому одкровенню.

Споконвіку тема України, отцяцького первокорення у нашій поезії була на чільному місці. Неповторно її реалізував і творчістю, і життям своїм геніальний

Шевченко. По-новому вона засяяла в довершеній, до сферичності опуклій творчості великого Тичини. Саме Павло Григорович усвідомив Україну з позицій «чуття єдиної родини». На цій висхідній неабияких творчих zenітів сягли наші класики Сосюра, Рильський, Бажан, Малишко. Та навіть за такої могуті першорядних талантів, з котрими, здається, і змагались неприпустимо, Василь Симоненко сказав своє самодостатнє слово:

Любове грізна! Світла моя муко!
Комуністична радосте моя!
Бери мене!

У материнські руки
Бери моє маленьке гнівне Я!

Візьми всього!

І мозок мій, і вроду.
І мрій дитинних плеса голубі.
Для мене найсвятіша

нагорода —
Потрібним будь, красо моя, тобі.

При всій двадцятилітній знаності, за всієї позірної простоти цих катренів мусимо визнати всю силу і сміливість таланту Василя Симоненка, який чи не першим високу політичну, ідеологічну категорію — «комуністична» — зумів настільки пригорнути до себе, що вона органічно стала в ряд з найзаповітнішими поняттями «любов», «мати», «дитинство», «радість», «мука».

Він ішов углиб до ідеї Вітчизни як величини незмінної і незамінимої, як тої основоположної священної петри, без якої людина — тільки абстрактний знак, що вказує на біологічний вид. Бо якщо людина — вінець природи, то вже вінцем людини є людина-громадянин, яка лише тоді здобудеться на право планетарної причетності, коли дістане од народу визнання своєї прямої причетності до отецької землі. Після афоризму Маяковського «читайте, завидуйте: я — громадянин Советского Союза», після тичинівського «я есть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була», чи й знайдеться у всій нашій могомовній радянській поезії за глибиною і силою поетичного озаріння щось рівне симоненківським «Лебедям материнства». Я в жодному разі не схильний звеличувати когось за рахунок іншого, бо не щодень, а в поезії — навіть і не щодесятиліття, з'являються щасливі відкриття, хоч прагнуть їх

поети щомиті. Тим же вони, ці одкровення, і неоціненні, що позначають не лише зоряну мить одного, а вінчають роботу дупні цілої плеяди поетів, отже, стають ніби нагородою всім нам.

Саме так сприйняли Василеві ровесники і побратими його «Лебедів...»: як власне, ні з чим не зрівнянне свято. Саме так сприймають цю дивну перлину поети і читачі вісімдесятих років. Бо якщо суть поезії сформулювати тичинівським «за всіх скажу, за всіх переболію», то Симоненко справді виповів за всіх нас найсокровенніше, найнедоторканіше.

Він за всіх сказав, що справжня любов до Вітчизни не потребує галасливих запевнень, бо це почуття таке ж природне, як сама Природа. Що в час горя і гніву, коли за любов до Вітчизни тобі обіцяють віддати смертю, ти, щоб zostатись Людиною, мушиш платити життям, як генерал Карбінєв, як наші батьки та діди на чорній ниві другої світової. Та коли за свою любов вимагаєш у Вітчизни платні, ти вже втрачений для неї, бо перекуплений тими, хто сповідує принцип гендлярів: де добре, там і Вітчизна — цю одвічну біблію безбатченків усіх часів, племен і народів.

В зоряну мить явив світові цей шедевр Василь Симоненко. Звичайно, то був комулятивний спалах творчої енергії, але не тільки стихія та інтуїція спородили його. Поет готувався до того свята не один день, об чім свідчить уже сама форма і жанр «Лебедів...». Далекосяжно і мудро Симоненко обрав саме колискову — незмінну у своїй основі на всі часи: від чумацьких волів до космічних ракет.

Я торкнувся кількох опор, які тримають на собі ажурну будову Симоненкової поезії з усіма ознаками найновішої архітектоніки та з виразним силуетом віковичної української світлиці. Вона стоїть і стоятиме многая літа, бо підвалини її углибають в пласти незмінних величин. І в цьому, як на мене, розгадка таїни неперехідності творчих вартостей витязя української поезії.

Читач,— а у нас він талановитий і далекоглядний,— одразу ж розпізнав у Симоненкові явище нещоденне. Йому імпонували ясність позиції автора і та органічна глибинна простота, за якою світиться незбагненне диво таланту — відкривати у, здавалось би, одвіку знатому незвичайне.

«З глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка,— каже нам Олесь Гончар.— З мужності народу, з горя його і його звитяжної боротьби виспівалась вона. Звідси той дух непоборний, яким вона пройнята, звідси та розпашіла пристрасть, яка буває в ній.

Вітер часу не остудив Симоненкових поезій, вогнем душі жаріють вони й сьогодні, як і тоді, коли вперше так жагуче й неповторно вибухнули в нашому красному письменстві».

Сьогодні ми вже можемо з повним правом твердити, що й не остудить, бо вогонь той оселився у серці людському:

Можна вибрати друга
і по духу брата,
Та не можна рідну
матір вибирати...
Можна все на світі вибирати,
сину,
Вибрати не можна тільки
Батьківщину.

1985

| *Тривожні дзвони*
| *Івана Драча*

В будь-якій сфері людської діяльності — в матеріальній чи духовній — одвіку були і невтишимі шукачі, які намічали пунктири нових магістралей, і ті, хто вже прокладав, освоював і опоряджував їх для спільного користування.

Кому з них надати перевагу? На це далеко не риторичне запитання я б не зважився відповісти однозначно. Хоча б з тієї причини, що й представники першого заводу у власній діяльності теж долають два етапи: розвідування і освоєння. В тих шуканнях трапляються і забігання поперед батька, і невдалі ходи, опікшись об які автор зауважує їх для себе застережними знаками, вибираючи пайдоцільніший шлях. Себто знову ж таки освоює раніше ним самим визначені пунктири.

Та коли б мені особисто випало вибрати між

спонтанним відкриттям, хай і не завжди матеріалізованим у доконечно функціональну форму, чи з японською філігранною дошліфовкою уже знайденого,— я б усе ж надав перевагу першому.

Іван Драч увіходив у літературу доценту зарядженим на пошук. Не заглиблюючись у заповідні таїни психології, зважусь, одначе, виводити його творчу поривність і з біології самого характеру Драча як особи. З його безоглядної одчаюватості в досягненні мети, з невміння зберігати «правила хорошого тону» в двобої зі злом, із здатності скипати в суперечках із опонентом будь-якого рангу, не зважаючи і не зважаючи на наслідки. І водночас, коли той чи інший його супротивник потрапляє в скруту, кидати все і, забувши недавні взаємні образи, з такою ж безоглядністю рватись на поміч. І невтаємниченому в характер Драча дивно бачити на місці дещо амбітного, з упертим підборіддям і загрозливо пульсуючою жилою на гордім чолі метра,— такого собі простого чоловіка, часом аж безпорадного, із провинним поглядом, на дні якого світиться суть характеру — доброта і подільчивість.

Імпульсивність, нестриманість, безоглядна одчаюватість... і доброта,— чи не правда, що на перший взір ці риси — полярно протилежні, оскільки доброта, за одним із стереотипів, передбачає терпимість, розважливість і пробачливу толерантність? Якщо останнє розглядати за каратаєвською моделлю,— то й справді. Коли ж — за нашим розумінням громадянської принциповості, то поєднання цих рис характеру творить сплав *активної доброти*.

60-ті роки, коли в поезію влилася чи розкрилилася ціла когорта яскравих обдаровань, зосібно таких, як Д. Павличко, Ліна Костенко, В. Симоненко, М. Вінграновський, М. Сом, Т. Коломієць, Н. Кацук, Р. Третяков, В. Корж, В. Підпалій,— все ж, як на мене, та пора своєю переломною енергією найбільше відповідала і енергії таланту, і органіці характеру саме Івана Драча. Тої пори, як і нинішньої, оновлюючої, долалися не менш, якщо не більш закостенілі стереотипи. Суспільство наше розшнуровувалося від культивських жорстких, а часом і жорстоких регламентів. Посідала своє належне місце віра і довіра між людей, демократизувалися виправдані воєнним часом суворі взаємовідносини між посадовцями і під-

леглими, розгодинювались обрії для ініціативи не лише колективу, а й самодостатньої особи.

Коли ж зважити, що всі ці суспільно-політичні зрушення щасливо збіглися з небаченим до цього ривком наукової мислі, яка вивела на орбіту в досі недоторканий космос Юрія Гагаріна, заглянула в ядро ще недавно не розщепленого атома, більше того — розшифрувала навіть генетичний код, то воістину 60-ті роки — крутозламні.

Саме такі періоди висувають людей рішучих, з особливо розвинутим відчуттям свіжого — людей новаторського складу.

І саме таким був Іван Драч.

Не задля годиться і не з нагоди ювілею висуваю його в авангард свого покоління. А за об'єктивними даними, за сподіяним реально.

Незважаючи на особисте несприйняття — хай то буде і смакове — деяких Драчевих новацій чи, скажімо, подекуди безпідставного «огрублення» мовного ряду тощо,— скажу (і час те підтверджує): нашої поезії поталанило, що вона запопала собі саме такого новобранця. Він став тим першим хоробрим, хто взяв на себе роль каталізатора поетичного перебігу, хто в його усталений і апробований категоріальний апарат увів повітні поняття, які до цього вважалися предметом уваги будь-яких виробничих чи наукових галузей, окрім поезії.

Як першому, йому найбільше перепало і позитивної уваги, і ще рясніше — синців. Щоправда, нині чимало з них читаються як нагородні знаки. Але на першопочатках...

Згадаймо, який благородний гнів збурили в так званих оборонців цнотливості поезії (серед яких був і автор цього слова) Драчеві «Балада ДНК», «Балада про випрані штани» чи поема «Ніж у сонці», уже сама назва якої епатувала наш вишуканий (чи скоріше хуторянський?) слух.

Господи, як таки швидко плине час! І як хутко все забувається!

Нині ми, ані на мить не вагаючись, вводимо в трепетну тканину поезії пайсучаснішу наукову термінологію, у філософських візіях апелюємо й до генетичного коду, до так званого підсвідомого, навіть формули вмонтовуємо в рядки. І вважаємо, що це такий же предмет поезії, як і традиційні солов'ї,

ромен і калина... І забуваємо, що значною мірою завдячуємо й Івану Драчеві, який одним із перших, ще в 60-ті, незважаючи на наші ж кпини й іронізми, пробивав цю дорогу. Сам же він хай завдячує своєму кумулятивному, цілеспрямованому характеру, який не лише утвердив його як цілісну натуру, а й примусив, привчив поважати нове, якщо воно й незвичне, а часом і суперечить роками освяченому кліше.

Звичайно, не всі новації і «робочі версії» з Драчевої творчої практики сприймаються на позитиві. Зрештою, самовдосконалюючись, він і сам в подальшому від деяких одмовився. І це — природно, якщо поет — у русі.

На якомусь із перегонів виникало побоювання, чи не зверне автор на легшу, аніж кам'яниста цілина, вже второвапу ним самим стежку, на всеїдний скорпис. Подібні періоди переживає, вважає, кожний поет: той вельми небезпечний час, коли ти, якщо й не все, то майже все вмієш, коли натренована рука уже й без мук творчості вправно приручає будь-яке слово в рядку, коли вже домінує ремесло, яке імітує навіть пристрасть.

Певно ж, щось подібне перебув і наш ювілянт. Ознаки цієї «хвороби зросту» прозирали і в необов'язкових, хоч і вправних, віршах, і в розпорошеності уваги на кіно- та драматичні поеми, не всі з яких виходили на рівень Драча. (Хоча щодо останнього — застережусь: це моє суто приватне припущення).

Якщо масовий читач і не особливо зауважив цей зламний відтінок у творчості поета, то передусім тому, що долав він свою втому на марші, не спиняючись задля переорієнтації. В цьому Драчеві запомагав знову ж таки його рвучкий характер, соціальна активність і той запас дарованого природою таланту, який не дозволяв опускатися нижче умовного рівня.

Я ж приходжу: мені до рук
Варто знати кожнісіньку ваду,
Але я вже скоріш помру,
Ніж з ракети в авто пересяду!

Мабуть, краще за всі мої найрозлогіші пояснення природи і динаміки характеру та творчого кредо Драча скаже вищенаведений катрен.

Не цілеспрямована впертість, а вперта цілеспрямованість невідступно виводили його з розрідженої атмосфери космічних асоціацій, непередметного форморобства в реальне повітря, яким дихають реальні люди.

Пізнавши ціну праці в усіх її вимірах — від глобально інтелектуальної («Ейнштейніана», «Сльоза Пікассо», «Останній птах з гніздов'я Курбаса», «Скін Корбюзьє») до щоденно хатньої, непоказної, суворо буденної, з міцним чоловічим потом, з порепаними п'ятами і виробленими руками, — поет, зрештою, по-новому прочитує свою ж формулу діяти «на рівні вічних партитур», де точкою відрахунку вже однозначно стає земля з усіма її тривогами.

Сталося дивне диво з поезією Івана Драча: що вищали критерії його оцінок довколишнього, що ближче прихилився він до землі, то монументальнішими бачилися оті непомітні трударі, які негучно годували планету і так само негучно відходили за вічну межу.

Ще дивніше диво скоїлося з критикою. Така заповідливо уважна до кожного, навіть прохідного, рядка юного, ще соняшникового Івана, що «бігав наввипередки з вітром, ... вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці...», вона, в міру заглиблення поета в пласти реального буття, все більше прохолоднішала до нього.

Причини цього явища різні. Одна з них коріниться в тому, що нині у нас за винятком Л. М. Новиченка, А. І. Кацнельсона, почасти А. Макарова і Л. Скирди, майже не видно теоретиків поезії. Ті ж критики-багатоверстатники, які легко беруться за оцінювання всіх жанрів, незважаючи на свої наукові звання і непогано поставлений понятійний апарат, усе ж лишаються аматорами стосовно особливої таїни поезії. Аматор же, як правило, реагує на зовнішні ефекти. Коли ж поет у пору зрілості переакцентує свою енергію на глибинне дослідження життя, віддаючи перевагу мудрій простоті, подібні критики втрачають інтерес до нього, оскільки їх натренованому на поверхневих екстраваганціях оку ні за що зачепитися.

Так чи інак, але не Драчева вина, що до нього прив'яла увага деяких його колишніх апологетів. Скорше навпаки: він просто переріс своїх недавніх глорифікаторів, залишивши далеко позаду з милими

їхньому серцю стереотипами 60-х років, а часом і з вузькогруповими симпатіями.

Тільки цим поки що можу пояснити той факт, що навіть поема «Віра, Надія і перша моя любов», була, по суті, примовчена. А тим часом ця пронизлива річ — одна з найкращих, якщо не найкраща з усього нашого доробку, яким ми пошанували 40-ліття Великої Перемоги.

Як ровесник поета, котрому в час війни було стільки ж літ, що й Драчевому герою, свідчу: в поемі з вищою точністю передана і правда війни, і емоціональний стан дитячої душі того часу. На моїх очах мінялися постояльці — солдати і офіцери: одні йшли на передову, інші поверталися звідти в бинтах, щоб, відлежавшись в польових шпиталях, знову піти в окопи. На моїх очах спалахували «польові романи», гірка, аж полинна, любов, короткочасні ревності, трагедії обірваних кулею кохань. І ми, хлопчачки, таємно закохувались в юних, до нестями красивих санітарок і люто позирали на своїх щасливих суперників в добре підігнаних офіцерських одностроях. І глухо, безслізно ридали, коли над тими і тими виростали горбки.

Це вже нині ми скажемо: «У війни не жіноче лице». Це вже нині ми по-філософськи статечно осмислюємо неблаганні закони війни, за якими командири послали на смерть разом із чоловіками зовсім юних дівчат. А тоді ми, діти війни, не могли ні зрозуміти, ні простити цієї жахливої несправедливості.

Щось близьке до цього, хай і сумбурно, схематично отут сказаного, передав Іван Драч у своїй поемі настільки точно і емоційно правдиво, що аж болять.

Поема «Віра, Надія і перша моя любов» увійшла до нової збірки Івана Драча «Теліжинці», — як на мене, найціліснішої книги поета, зладженої не за формальною логікою Асмуса, а за імпульсом серця. Серед численних поетових книг вона — найтепліша, бо — сповідальна. Як ні в жодній іншій, у ній Іван Драч висповідався до найпотемнішого у своїй синівній любові до отця-матері, до рідної землі і людей на цій благословенній землі, які спородили, виколисали його і послали у світ, навчивши найдорожчого — жити по совісті і не забувати свого гнізда. І хто зна,

чи не такою ж мірою, як поет своєму гнізду, Теліжинці завдячуватимуть поетові в тому, що вони не тільки є, а й перебудуть навіть тоді, коли в розгоні поступу стануть містом, а можливо, й захочуть у молодецькому захваті придбати сучасніше ім'я. В матеріалі ж слова вони зостануться Теліжинцями. Але все те полишимо на остаточний розсуд часу.

Однак принаймні оці чверть віку, відколи Драч працює в поезії, уже сьогодні дають підстави твердити, що без нього сучасний літературний перебіг не мислиться. Не мислиться без «Кирилових крил», без «на рівні вічних партитур», без «соняшника», який їздить на велосипеді, без «планетарної причетності», — одне слово, без тих фірмових, суто Драчевих знаків, які стали називними, афористичними.

І, навіть потрапивши на перо епігонів уже в ранзі штампів, вони в жодному разі не зашкодили реноме автора, бо він вчасно їх запатентував як свої винаходи. А це в свою чергу ще раз потверджує дещо парадоксальну формулу Шатобріана: оригінальний поет не той, кого наслідують, а той, кого не можна наслідувати. Себто в Івана Драча якщо й можна щось привласнити, то скільки б ти запозичене не перевдягав, воно все ж залишиться Драчевим. Одне слово: видно пана по халявах — в найпозитивнішому розумінні цієї народної мудрості.

Справжня вартість поета визначається не тільки тим, що він творить сьогодні, не тільки енергією його поступального руху по висхідній, а й живучістю, неперехідністю минулих набутків. І в цьому зв'язку зосібно Драчева поема «Ніж у сонці» нині звучить, можливо, ще сучасніше, аніж в 60-х, коли вона творилася.

Про поему чимало говорилося і писалося в різних аспектах і тональностях. Як на мене, то ключ до її розуміння схований в оцій поетовій тезі:

«Сонце — це втілення людських прагнень до правди, до краси, до сміливості, до справедливості, до ніжності і т. д. Як виникло Сонце? Сонце виникло у фокусі людських поглядів, звернених у небо, бо ж людина звикла дивитись у небо, якщо вона не тварина».

Отже, сонце в контексті Драчевої поеми — то не стільки небесне світило, джерело енергії нашої галактики. Це скоріше морально-етична категорія, символ

і знак ідеалу, тих світлих, поривних і чистих начал, що є в кожній людині. Це те вище, облагороджуюче, до чого має прагнути кожен, якщо він хоче називатись людиною. Це — крайній антипод обивательщини, яка у своїй нищій філософії шлунка живе одним днем, байдужа не лише до долі світу, а навіть до свого ближнього.

У кожного, твердить Драч, мусить бути своє сонце, своя заповітна верховина, у вічному русі до якої ми очищаємось од випадкового, від хатынської суєти суєт, стаємо вищі і красивіші.

Згодьмось, що пафос поеми нині, коли ми під знаком XXVII з'їзду нашої партії очищаємо застійники від жабуриння кар'єризму, обивательщини, від проявів споживацтва, коли ми у своїй багатонаціональній світлиці сповідаємо і порядок, і порядність,— пафос її ідеально гармоніює з мисленням і діями переломного періоду.

Та чи не найсучасніше звучить сьогодні антивоєнне спрямування поеми. За останні два десятиліття, що минули від часу її публікації, людство здійснило не лише неймовірні відкриття в науці й техніці, що слугують для підвищення його добробуту, а й настільки удосконалило ядерну зброю, від вибуху якої полетить шкереберть не те що добробут, а й саме людство.

І ті жахи, що в часи появи «Ножа в сонці» трактувалися як апокаліптичні гіперболи поета, нині вже стали жорстокою реальністю. Лик цієї небезпеки визирнув з вогню аварії на четвертому реакторі Чорнобильської атомної. Певне, тривожнішого дзвону, аніж в поемі І. Драча, яка кличе до пильності, ще не пролунало в жодній з наших багатонаціональних літератур. І вже в цьому — неперехідність поезії нашого земляка.

Іван Драч наблизився до значущого бар'єра в своєму житті. Найновіші поезії свідчать, що він візьме його з добрим запасом висоти. За тією межею почнеться «інша далина» — цілина нового п'ятдесятиліття. Розорювати її стане далеко трудніше, аніж у першому піввіччі: застерігатиме від необачності примуржений досвід, больова пам'ять колись набутих синців, стиснений роками пульс пристрастей.

Все, зрештою, має точку втоми. І все, зрештою, обходиться, коли поет не втрачає первородного зв'язку

Оте «щось», котре хоч і просвічувалося в анкетних даних та в суто людських рисах обличчя і характеру поета, корінилося далеко і далеко глибше. Воно проявлялося і в лексичному шарі, і в інтонації, і в літературних традиціях того регіону, звідки прийшов «син простого лісоруба».

Та названі складники важливі і значущі, проте й вони — лише похідні від головного джерела, що визначало чітку окремішність Дмитра Павличка. Головне полягало в тому, що поет прийшов до нас прямо з окопів класових двобоїв.

Саме звідси бере витoki джерело і наступальної, рішучої інтонації, і плакатна відкритість його ранніх громадянських віршів, і категорична нетерпимість до найменшої фальші. До фальші передовсім, бо Дмитро Павличко на власній шкурі і сумлінні спізнав її вбивчу отруйність. В його краях всі оті недолюдки — бандерівці, мельниківці та іже з ними, приховуючи свої вузькокласові інтереси, вправно гендлювали на гаслах «вільної неньки». Не всі знали, що ті гасла візувалися в абвері та інших імперіалістичних розвідках. Зважмо й на те, що Західна Україна, яка прагнула до своїх радянських єдинокровних братів, лише в 1939-му здійснила заповітну мрію. А вже за два роки її знову топтав свинцевий чобіт фашистів.

Траншеї класових боїв уже й за мирного часу розтинали навпіл не лише землю, а й села, родини і серця. Плюсклі пророки нипіком підсовували фальшиві монети розбрату. Траплялося, що навіть сусід через хату, котрий удень «щиро» посміхався, вночі посилав кулю в спину з вермахтівського автомата.

Все те відбувалося на очах майбутнього поета. Все те вимагало не лише чіткої суспільно-громадської позиції а й особистої мужності: в битві ніхто не застрахований від кулі. Відтак Дмитро Павличко вніс у нашу поезію інтонацію і «граматику бою», причому — ближнього бою. Відтак його заява:

Народе мій, ясна любове,
Тя волю лиш яви свою —
Поклич,— а серце вже готове
За тебе згинути в бою! —

в його устах звучала не як пафосна декларація, а як пряме відображення суворої реальності. І коли поет услід за Лесею Українкою і Павлом Грабовським

проголошував своє кредо: «Співати треба, звісно, і про зорі, про те, як шепче в лузі очерет, але, людське забувши щастя й горе, який до чорта буду я поет!» — то він ішов не від літератури, а знову ж таки від життя. Тому такі, здавалось би, грімкі слова читалися як авторове найінтимніше.

Оцю нетерпимість до фальші Дмитро Павличко переніс і на обшири морально-етичні, навіть у сферу суто інтимного. Пам'ятається, як гостро і свіжо, а для декого з нас і дисонансом, пролунали в лагідній голубизні ліричного вірша різкі звинувачення героя на адресу своєї коханої, яка «звично топтала колоски пшениці»:

...мені тоді здалося,
Що то не золоте колосся,
Що то любов мою безмежну
Стоптала так необережно.

Таким же рішучим був Павличко і в делікатній, неоднозначній сфері мистецтва, у визначенні ролі і місця поета не лише як суспільно-громадського діяча, а і як приватної особи. Він навідліг поціляв «поем романів невідомих... відомих авторів», тих, кого «знають... офіціанти, але не знає... народ».

Знову ж таки — цей максималізм не награний, бо витікає з характеру і реальних обставин, котрі сформували поета.

Дмитро Павличко, отже, належить до тих перших, хто високі еталони суспільно-громадських вимог приміряв до морально-етичних законів, до побуту й інтимного життя і не в позахмарних сферах теорії, а на грішній землі довів, яка небезпека чатує на тих, у кого намітилася хоча б найменша щілина між високими деклараціями і особистою практикою. Часом, щоправда, нетерпимість переходила в нетерплячість, наступальний динамізм — у гарячковість, але все те йшло од жагучого прагнення зробити світ цей кращим і — чимскоріше.

Як би там хто суб'єктивно не ставився до Павличкової поезії, — та — об'єктивно — ми чимало взяли від нього. І щонайперше — громадянської пристрасності, невтолимої жаги діяння, сміливості в пошуках, непоступливості до найменших відхилень від норм нашого співжиття. Водночас і він багато чому навчився від нас. Передовсім — отого почуття колекти-

візму, товариськості, що за роки Радянської влади стала невід'ємною, визначальною рисою нашого буття.

Отже, ми разом і росли, і діяли, і вчилися одне в одного. Будьмо одверті, в цьому навчанні нам було значно легше, ніж йому, бо Павличко, окрім секретів поетичної майстерності, мав ще й за кілька років особисто і художньо освоїти той морально-етичний кодекс, який ми засвоювали протягом десятиліть.

Відамо належне поетові: він виявився добрим учнем! І з гідністю справджує високі надії, які на нього покладали наші незабутні Павло Тичина і Максим Рильський.

Дмитро Павличко поет не лише щедрого таланту, а й глибокої культури, за ним стоїть надійна школа Франка, вітчизняної і світової класики, яку він знає не «з листа», по діагоналі, а з першокоренів. Кожна його передмова до книг вітчизняних чи зарубіжних поетів, кожен його виступ з тої чи іншої нагоди завжди надійно вивірений, науково обгрунтований, слово і фраза виважені і точні.

Можна було б чимало добрих слів сказати на адресу його перекладів кращих взірців вітчизняної і світової поезії, про його цікаві, глибокі вірші для дітей. Але це — цілий архіпелаг, який потребує серйозного, неквапливого аналізу, окремої розмови.

Рівень справжнього поета визначається і випробовується на, так би мовити, канонічних формах, які не дають можливості на всілякі «обходи» чи «об'їзди». Саме такою — чи не найважчою — формою був і сонет. І саме в ній Дмитро Павличко на сьогодні, за одностайним визнанням, здобув найпомітніших успіхів не лише в українській, а й у всесоюзній поезії.

Нашим уже спільним набутком стали його афоризми: «щасливий той, хто бачив мрію, але не доторкнувся їй», «я тимчасовий, та мусить пройти вічність крізь мене», «як на тирана встане мій народ, він літаки збиватиме камінням», «і мозком ти вrostи у зорі, як у горіх вроста зерня», «дідусь мій до смерті свої звика, як звикає до слави поет», «моя любов, ти як бог — я вже не вірю, що ти є» і ще чимало справжніх перлин аж до «Двох кольорів» і «Таємниці твого обличчя», що вже стали називними.

...Нелегка і водночас щаслива доля у Дмитра Павличка. Судилося поетові народитися в місяці, який

1939 року став для його батьківського краю вікопомним. Тому слова «І став для мене Вересень початком...» ми сприймаємо не як метафоричну символіку, а як витяг з його життєвої і поетичної біографії, котра щасливо співпала з життєписом народу.

Не забуваючи, що він — «син простого лісоруба», Павличко водночас прагне «вершин і низин» вселюдського мислення та буття. З цього і обрії його музи: від напоєної ароматом дитинного альтруїзму поеми «Золоторогий олень» до хоралу всеможності людського серця в «Таємниці твого обличчя»; від роздумів про включеність кожної людини і нації у світовий процес буття природи і людства в «Сонетах подільської осені», від поезій, сповнених глибинного роздуму про джерела світової чистоти («Сибіряки»), до публіцистично-викривальних інвектив, скерованих проти конкістадорів сучасності («Неопалимі голоси»). Павличко бачить світ у його багатстві і трагічності, бачить людину як у звершеннях, так і в мізерії та втратах, тому й слово його обирає плоть то поеми-фантазії, то книги сонетів, то рубаї, що є, до речі, не самоціллю, а наслідком розуміння: багатоманітність світу відбивається у багатоманітності форм вираження його. Одне слово, змінний у поступі і пошуках, Дмитро Павличко досяг того рівня, коли вже його творчість є вартістю незмінною як для нас, так і у всесоюзному контексті.

1983

| *Одна нас пісня*
| *окриля*

Покоління, згуртоване літературою, як правило, значно ширше в часових вимірах, аніж визначено анкетною. Скажімо, в когорті поетів, яких узвичаєно відносять (з тими чи тими корективами) до явища шістдесятих років, діють (чи діяли) і Ліна Костенко, і Дмитро Павличко, і Василь Симоненко, й Іван Драч, і Микола Вінграновський, й Ірина Жиленко, і Віктор Корж, і Микола Сом, і Володимир Забаштанський, і Роман Кудлик, і Петро Перебийніс, і Роман Лубківський... Хоч за метриками цю громаду можна б

розсередити по щільниках принаймні двох-трьох поколінь. Оскільки різниця в роках досить-таки істотна: від сорока п'яти до шістдесят.

Ростиславу Братуневі, вважає, першому в цьому ряду випало святкувати повні шістдесят. За всіх типологічних спільностей його творчості з своїми побратимами Ростислав Андрійович як поет і особистість має досить чітко окреслену своєрідність. Уже хоча б тим, що народився він (7 січня 1927 року) на Волині, за дванадцять літ до того, як вона разом з усіма західноукраїнськими землями була возз'єднана з Україною Радянською.

Що являла собою Волинь на час народження поета? Один із французьких журналістів, який в тридцятих роках по відчайдушному бездоріжжю ледве пробився до глухих поліських сіл і містечок, опублікував згодом серію репортажів під моторошною назвою «Джунглі в центрі Європи». Злидні, хронічні хвороби, найвища на континенті дитяча смертність — такою постала перед очима кореспондента Волинь. Майже вісімдесят відсотків населення не знало грамоти. Один лікар — на більш як сорок тисяч аборигенів. Гнані злиднями, соціальним і національним безправ'ям, бідарі полишали рідні краї в пошуках щастя-долі по закордоню, де на них чекали... ті ж таки джунглі жорстокого визиску, але вже із заокеанською наклейкою.

Якщо поет — це передусім біографія, то доля рідного Братуневі краю — і складова його життєпису, і формотворчий чинник його як поета. У зв'язку з цим не зайве нагадати й слова нашого канадського побратима Петра Кравчука: «Напевно, про причини, що змушували бідних людей тікати світ за очі, розповідав йому й батько, Андрій Братунь, відомий прогресивний діяч і депутат польського сейму від Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб»).

Отже, класові контрасти Ростислав Братунь знав з оригіналу життя, а оскільки він ріс і виховувався в прогресивній учительській родині, то протест проти соціального і національного гноблення у нього ще з ранніх літ із стихійного склався в усвідомлено-осмислений.

Усі ці та інші обставини і чинники формували в Братуневі характер суспільно активний, визивний,

що рефлексувало і на його поезію, од перших рядків громадянську.

Перші його вірші рокотали пафосом утвердження радянської новизни на Волині. Були вони, можливо, як на нинішні смаки, до плакатності прості й одверті. Та коли зважити на час і місце їх створення, коли прив'язати і пов'язати їх з тогочасними обставинами, де пове в двобої з оджилим, у змаганні за душі, заблудлі в лабіринтах націоналістичної омані,— то, певно, і заклична інтонація, й інвективна заостреність тодішніх Братуневих поезій мали свій сенс.

Особливо ж коли вони адресувались за океан, до земляків, що, полишивши рідні краї, не обірвали кривих зв'язків із прабатьківщиною. І жадібно ловили кожне її слово, кожну вість про неї. В немалій мірі ті добрі вісті долітали за океан і на крилах віршів Братуня. І йому вірили, оскільки чимало земляків знало ще Ростиславового батька, який боровся за їхню кращу долю.

Вперше вірші про гірку емігрантську одісею поет зібрав і видав у «Канадській книзі».

Згодом, неоднораз побувавши за океаном, близько познайомившись з тамтешніми земляками, Братунь видає збірку «Батьківський заповіт», де вже поглибленіше розробляє і суто людські аспекти життя емігрантів.

І коли сьогодні між Радянською Україною і прогресивною українською еміграцією встановилися і щодень міцніють криві зв'язки, то в цьому чимала заслуга і Ростислава Братуня, який у своїй поезії завжди апелював до незнищеного синівського почуття пракореня:

Одна в нас мова солов'їна,
Одна нас пісня окрила.
І мати — славна Україна
В житті завжди благословля!
Як віти дуба вікового,
Ми діти кореня одного!

Та ми б значно звузили творчі параметри Братуня, коли б обмежились оцінкою лише цієї, хай і досить істотної, сторони його літературних інтересів. Бо ж у своїх книгах, яких уже набереться зо три десятки, поет завжди намагався бути у вирі проблем, котрі розв'язувало і розв'язує наше багато-

національне суспільство. Йому не чужі проблеми морально-етичні. Про те, що Братунь міцно закорінений у народному підґрунті, свідчать десятки пісень, створених композиторами на його вірші.

Те, що він не відстає і в пошуках форми, адекватної сучасному рівневі поезії, авторитетно доводить, зокрема, його відома поема «Зачарований трамвай», створена в роки, коли своїми новаторськими знахідками розхвилювала читача Драчева поема «Ніж у сонці», вірші і поеми Миколи Вінграновського та інших побратимів-перевесників.

Не обминемо й громадської діяльності Р. Братуня, оскільки за типом характеру, як уже мовилося, він — натура суспільно активна. Майже п'ятнадцять років Ростислав Андрійович очолював одну з провідних на Україні — Львівську письменницьку організацію. На час його головування припадають значні літературно-мистецькі акції — від декад до днів літератури братніх республік, в проведенні яких Братунь брав якнайдіяльнішу, конструктивну участь. Взагалі він завжди заряджений на нове, невпокоєне, динамічне.

1987

| *Світлоносна планета* | *Пушкіна*

...Що важив і важить Пушкін для вселюдської цивілізації — нині зрозуміло кожному. Тим більше зайве пояснення, ким став Пушкін для України, де його в кожній хаті поряд з Шевченком сповідують як національну святиню. Варто лише вимовити ці сріблясто-плавкі, що звучать з голосу божественного кастаньольського ключа рядки: «Тиха украинская ночь. Прозрачно небо. Звезды блещут», — і цим уже все мовлено.

Ще в 20-ті—30-ті роки минулого століття кожний освічений українець дбайливо переписував його вірші в заповітні зошити. Переписував не просто під настрій, а усвідомлено, намагаючись видобути з них відповіді на болісні шукання виходу з глухого кута безчасся.

Та ось що головне: і найупослідженіші пизи, в яких не тільки землю, а й небо, здавалося, було забрано, все-таки зуміли в гірських сферах не лише знайти, а й оцінити світлоносну силу планети Пушкіна. Це тим дивовижніше, що, за твердженням Леніна, «такої дикої країни, в якій би народні маси настільки були пограбовані в розумінні освіти, світла і знання, — такої країни в Європі не лишилося жодної, крім Росії». Якою ж надмагічною силою таланту треба володіти, щоб пробитися крізь свинцеву стіну неучтва до серця пригнобленого й розбудити в ньому почуття власної гідності!

Тут, мабуть, ще більшою мірою захоплює продвигницький геній російського народу, що зумів у тих нелюдських умовах безпомилково визначити місце Пушкіна і в своїй, і в світовій історії. Інтуїція? Коли навіть і так, то це лише потверджує одвічну настроєність народу на сприйняття духовного.

До сліз хвилюють простодушно-наївні і водночас які ж глибокі судження народу про поета. Ось ті голоси простолюду з минулого століття. Селянин з хутора Бузовий Хорольського повіту Т. Г. Тумко, наприклад, зокрема свідчить: «Малоосвічені з сіл уявляють Пушкіна безмежно високою людиною...» А ось точка зору хлібороба з Київської губернії В. П. Москаленка: «Його думки й писання приборкували уми всіх правителів, бо він обдарований природою з неба. Він не міг бачити несправедливості і прикривати її, але за це часто викликав до себе підозру начальства». Чи не правда, яка точна соціальна характеристика і який близький нам сьогодні лексичний ряд?

Або ось це. «Знаємо його, як він народ любив, такої любові до народу ніхто не виявляв до нього, як він. Пушкіна досі для нас нове слово. Та й не тільки нове, а ще й нерозібане».

Знову ж таки — топка вловлена і пеминущість пушкінського слова, і точно поставлено проблему його вивчення, що її не знято й донині. Адже і в наших школах «розбір» поезії провадиться інколи на такому рівні, який навряд чи задовольнив би навіть селян Дніпровського повіту Таврійської губернії, чий лист я щойно процитував.

...Проте ці відгуки — пізнішого походження. Природно, за життя Пушкін був майже недосяжний для

низів. І він це до болю гостро відчував. Як мислитель і громадянин розумів, що єдиним гарантом неминучості поета є народ. І його визнання: «Імена Мівіна і Ломоносова вдвох переважають, можливо, всі наші старовинні родоводи...» — не просто фраза, а переконання. І виростало воно не лише з казок доброї пам'яті Орини Родіонівни. Вона сподіяла безцінне — пробудила інтерес, але до ідеї народу як величини постійної він ішов через шукання і декларації лівого, радикального крила декабристів, через літописи та історичні джерела, в яких його особливо вабили ті найгостріші моменти, де за народом було вирішальне слово.

...Ми подеколи надто вже недооцінюємо своїх супротивників. Але ж охоронці корони не тільки вловили, а й вчасно визначили головну небезпеку, яка таїлася в злитті поета такої могутності з народним громом. І незгріби за Гоголя знали, що в Пушкіні (цитую Миколу Васильовича) «все врівноважено, стиснуто, зосереджено, як в російській людині, яка небагатоглагольна на передачу відчуття, але зберігає і поєднує його довго в собі, так що від цього тривалого носіння воно має вже силу вибуху, якщо проступить назовні».

Не слід забувати, що в не вельми російському оточенні царя були й кореневі зброєносці, і вже вони, досконало знаючи характер рідного простолюду, добре розуміли, якої сили станеться вибух, коли з'єднаються критичні маси цих двох стихій — народу і Пушкіна! Й тому фатальний постріл пролунав самі тієї миті, коли Пушкін у своєму прагненні до повного злиття з народом був за півкроку від нього.

Здавалося, фаворити врахували все. За винятком головного: можна знищити людину, але ж народу вбити не можна! Не враховано було й те, що на той час уже народ ішов до Пушкіна. Не враховані були і наслідки, і висновки, до яких самі вони і підштовхнули співгромадян: система, котра в суперечці з поетами такого масштабу вдається до пістолета як останнього аргументу, вступає вже в суперечку з самим народом. Отже, власноручно розписується в своїй історичній неспроможності. Рівно через вісім десятиріч це було рішуче підтверджено того жовт-

невого дня, «когда народы, распри забыв, в великую семью соединились».

...Побутує ходова формула: мовляв, поет повинен бути чи не в постійній опозиції. Якщо за таку прийняти дрібні образи деяких ординарних віршотворців на те, що їх не визнають за Пушкіних, тоді — так, вони були, є й будуть — в постійній опозиції до всього талановитого. Що ж до Пушкіна, то він просто не міг бути в опозиції, оскільки за ним стояв народ.

Якщо Пушкін і не йшов у ногу з суспільством, то лише тому, що в своїй прозорливості випереджав на століття тих, хто крокував поряд. Бо належав до тих небагатьох в історії людства, до яких можна прикласти пораду одного з мудрих цього світу: не поспішати лаяти солдата, що йде не в ногу з полком, бо може статися, що він уже чує марші грядущих віків. Пушкін саме і чув їх, рівняючи свій крок з кроком народу, за котрим завжди — майбутнє.

Та це виключно прерогатива лише таких національних величин, як Пушкін, Шевченко, Міцкевич, Петєфі та ще небагатьох. І вже аж ніяк не просто віршотворців, хай навіть непоганих і різних, дехто з яких весь час міняє ногу в неодноразових спробах з ходу взяти заповітну вершину Парнасу. А оскільки заряд таланту малопотужний, то провину за свої невдалі експедиції у безсмертя вони списують на кого завгодно, крім себе, звісно.

А інші, не втоливши амбіцій, навіть залишали береги рідної Вітчизни. Сьогодні, правда, дехто вже повертається або пробує повернутись. Вельми похвально, звісно. Хоча декому з надто вже метушливих квартирантів варто було б нагадати: сенс відкритого суспільства зовсім не в тому, щоб курсувати туди-сюди і назад, майже не зачиняючи дверей. Я не ставлю в цей ряд тих справді талановитих і правдивих митців, чий від'їзд був вимушений. Проймаючись болем за їхню долю і співчуттям до них, я, одначе, пам'ятаю, що навіть за найскладніших обставин ні Маяковський, ні Блок, ні Єсенін, ні Пастернак, ні Твардовський, ні Ахматова нікуди не виїздили: вони завжди усвідомлювали себе живою часткою народу, залишаючись з ним і в часи, не такі, м'яко кажучи, щедрі на демокрацію, як нинішні...

Додаю: саме теперішні процеси оновлення, що відбуваються в нашому суспільстві, спричиняють той

оптимальний духовний і морально-етичний клімат, в якому Пушкіну дихалося б особливо легко й вільно. На повні груди, як сьогодні дихає його геніальна поезія.

Нехай буде ввік благословенний той день і година, коли прийшов у цей світ Пушкін. І нехай перебуває в доброму духовному здоров'ї народ, у якому він здобув своє безсмертя!

1987

| Співець | радянської епохи

Почнемо з аксіоми, яка глаголить, що кожен час має своїх поетів, різних і, хотілося, звичайно, аби й хороших. У цьому випадку можна пристати й на множину. Але водночас історичний і суто людський досвід свідчить, що кожна епоха мусить мати *свого поета* як гербову печать в єдиному виразі, як духовний символ і прикметну ознаку, за якою її не сплутаєш з іншим часовим відтинком. Згадаймо, скажімо, епоху Гомера, Данте, Пушкіна, зрештою, епоху Шевченка...

Неймовірно трудна це справа — нести в собі і одсвічувати собою увесь об'єм і спектр проблем цілого суспільства. Та хіба коли-небудь легко було поетові, якщо, звичайно, він — справжній поет, а не продуцент римованого ширвжитку на день суціль задля хліба насущного?

Революція 1917-го тому й іменується Великою, що вона не просто визначна подія в історії, а сама — суть історія. Отож співати її достоїн лише той, хто за своїми і суспільно-політичними, і морально-етичними параметрами, і за могуттю та масштабом таланту не просто визначний, а великий поет.

Жовтень покликав до неї чимало співців — і хороших, і різних. Одначе своїм Гомером революція обрала не когось іншого, а саме Володимира Маяковського, оскільки він був настільки співмірний її огрому, так органічно акумулював її ідеї у нетлінній плоті слова, себто такою повною мірою реалізував себе як творчу особистість, що іншого обранця годі й шукати.

Маяковський як поет справді унікальний в тому сенсі, що і натура, і творчість його абсолютно співзвучні ідеї, котру він пропагує. Причому гармонія настільки вичерпна, що про нього можна говорити уже не лише як про людину ідеї, а як про людину-ідею. Найвикінченіше це визначив сам поет:

...Это было
с бойцами
или страной,
или
в сердце
было
в моем.

Якщо цю гармонію означити універсальним терміном «щастя», то Маяковського воістину поталанило. Але водночас не менше пощастило й Революції, якій доля послала саме *такого* поета. Можливо, точніше б сказати так: Революція за своєю величчю була гідна мати свого Маяковського. Він же всією і творчістю, і громадянськими діяннями довів, що гідний Революції.

За динамікою характеру, за рано сформованими бунтарськими поглядами, навіть за зростом він не вписувався в стереотип того підстаркуватого, отрухлявілого суспільства, в якому випало йому народитися. В принципі він уже самою суттю, своєю фактурою був уособленням протесту супроти несправедливості, історичної неповноважності царизму.

Здорова енергія вулканічно вирувала в ньому, вибухаючи на першопочатках суто хлоп'ячим епатажем вгодованої, благополучної буржуазної публіки. Звідси ж і футуризм, і злощасна жовта кохта, яку за своєю популярністю серед обивателів і спекулянтів од літератури можна зрівняти хіба що з пушкінськими бобровим коміром та бакенбардами. Але якщо «батько російського футуризму» Давид Бурлюк, цей комерсант у мистецтві, вдавався до екстравагантних новацій, як він сам зізнавався, тому що на класичних традиціях, на серйозному живопису в наш час ні слави, ні капіталу не здобудеш (завважте, оцей термін «капітал» — з лексики дрібних гендлярів), отже, якщо Бурлюк і компанія в кінцевому рахунку просто робили бізнес, то юний Маяковський трактував футуризм як одну із форм протесту супроти існуючого ладу. Не будемо оголублювати стану

речей — часом підсвідомий протест, оформлений у футуристичні маніфести, замахувався і на класику, і на історичні святині, але не забудьмо, що це — одна із форм своєрідного фетишизму, коли маси, засліплені праведним гнівом супроти визискувачів, стихійно переносили його на речі — від картин, книг аж до палаців, — яких торкалася рука експлуататора.

Не будемо гадати, у що б вилилося захоплення футуризмом, аби Маяковський ще в дитячі літа не прилучився до революціонерів лєнінської школи. Підкреслимо лише достеменно: вся його подальша творча і громадська діяльність ще раз підтверджує ту істину, що митець лише тоді спроможний стати урівень з часом, а то й випередити його, коли свій талант запліднить передовими, прогресивними ідеями й ідеалами.

Молодим прийшов і в революцію, і в поезію Маяковський. Причому одночасно — і в революцію, і в поезію. Уже 1904 року, одинадцятилітнім хлопчиком, він бере активну участь в учнівських сходах, нелегальних зібраннях і демонстраціях. Третього лютого того ж року, коли страйк кутаїських гімназистів переріс у першу відкриту демонстрацію учнівської молоді Грузії, Маяковський одержав і перший, уже не класний, а класовий урок: «Козаки лупили пагайками мене разом з усіма, — згадував він пізніше. — Це було перше моє хрещення як революціонера і агітатора». Справді, він діалектику вивчав не за Гегелем: «Бряцанием боев она врывалась в стих».

Діалектика класових боїв, світоглядна позиція привела його на чотирнадцятому році життя у більшовицькі лави. Член Комуністичної партії з 1904 року, Карахан (Караханов) Іван Богданович свідчив: «Знайомство наше почалося в 1906 році. В той час я працював пропагандистом Московської організації більшовиків. Маяковський бував зі мною на зібраннях підпільних гуртків. Таким чином ще до вступу в партію Маяковський фактично вже працював у ній...»

Про те, як цей підліток, котрого навіть старі революціонери шанобливо іменували «товариш Костянтин», виконував свої статутні обов'язки, свідчить уже те, що він був обраний до складу Московського комітету партії — одного із опорних вузлів першої російської революції.

29 березня 1908 року його заарештовує поліція у справі про підпільну більшовицьку друкарню. Заарештовує як професіонального революціонера. Зважаючи на неповноліття, він міг би чекати на по-благливість властей. Але Маяковський діє навпаки: додає собі два роки, аби нарівні із старшими товаришами по ідеї прийняти удари долі.

Цей жест громадянської мужності — не данина хлоп'ячій одчайдухості, а осмислений вчинок свідомого покликання ідейного борця. Він мені нагадує дії тих юнаків та дівчат, котрі в сорок першому, додаючи собі років, вимагали у воєнкомів послати їх на фронт добровольцями. Деяким сьогочасним молодим людям, що страждають на запізніле громадянське становлення і політичну наївність, та ще у свої повні вісімнадцять, а то двадцять років, варто було б звернутися за досвідом до п'ятнадцятилітнього Маяковського...

Він полишив цей світ надто рано, у тридцять сім. Як і Пушкін. Аналогії, та ще з різних часових площин, річ непевна. Одначе те, що звершив Маяковський і на суто літературному полі, і як громадянин, як законодавець і творець новітньої соціалістичної етики та естетики, те, що він сподіював для утвердження нашого способу життя, нашого радянського роду, дає нам повне моральне право ставити його в ряд великих.

Так, Володимир Маяковський — ціла епоха у світовій поезії. Його роль у літературі визначається не тільки самобутнім, потужним талантом, а й справді історичною місією творця нової духовної вселюдської реальності, ім'я якій *радянська поезія*.

Як новатор у мовній стихії, він зрівні Пушкіну і Шевченку, що відкрили й утвердили безмежні, універсальні можливості рідного слова.

Як громадянин багатонаціональної країни, що про-роче сформулював ознаки нашого радянського роду («читайте, завидуйте: я — громадянин Советского Союза!»), Маяковський — перший серед рівних.

Вічні теми, творчість у розрахунку на вічність, триматися на поштивій відстані од буденної коло-верті, возноситись над турботами дня в ім'я абстрактного майбутнього і не менш абстрактного загально-людського — як ненавидів Маяковський усі ці та інші аксесуари кабінетної піітики!

Так, Маяковський писав на злобу дня в найточнішому розумінні цього слова:

Я с теми,
кто вышел
строить
и мечь
В сплошной
лихорадке
буден,—

гримів він на повну потугу свого поетичного басу. Так, Маяковський — поет різкотенденційний. Він не примовчував, не ретушував своїх симпатій і антипатій:

Я
всю свою
звонкую
силу поэта
тебе отдаю,
атакующий класс,—

це і декларація, і жива плоть його поезії.

Що ж, були й агітки, й рекламні заклики. Деякі з них одійшли разом з розв'язанням проблем минулого дня. Були й експромти, писані буквально на коліні, але навіть у них діамантами чистої води виблискують такі поетичні знахідки, що для їх видобуття декому потрібно було б дні і місяці. А може, й усе життя. Він же творив їх миттєво, і це тільки потверджує можуть, щедрість і, якщо хочете, неосяжність його таланту.

Згадайте шедевр «А вы могли бы», створений дев'ятнадцятилітнім юнаком:

Я сразу смазал карту будня,
плеснувши краску из стакана,
я показал на блюде студия
косые скулы океана.
На чешуе жестяной рыбы
прочел я зовы новых губ.
А вы
поктюрн сыграть
могли бы
на флейте водосточных труб?

Певне, найповніше безкраї можливості таланту Маяковського окреслив Андрій Платонов, студіюючи наведену вище мініатюру: «...тільки у великій тузі, позбавленим не лише океану і коханих уст, але й інших, ще необхідніших речей, можна помітити океан — для себе і читачів — виглядом тремтливого

студня, а на лусці жерстяної риби прочитати «зови новых губ»... Причому уява поета настільки могутня, що він набуває здатності бачити сам і показувати читачам океан і кличні губи за допомогою «найнепідходящих» предметів... Він змушений зіграти цей ноктюрн на тому інструменті, який у нього був «під руками», хоча б на ривні,— і він зумів зіграти його. Для поганого музики потрібно чимало умов, аби він сподіював твір; великий же музикант при потребі зіграє пальцями на поліні, і все ж його мелодія може бути розчута і зрозуміла».

Коли ж до цього додати вишукану пластичність рядка, живу зримість образів, незужитість словесного ряду, викінчену мелодику і мелодійність фрази,— то навіть крізь призму цих двох строф бачиться особа невичерпного обдаровання, незглибимої культури, з абсолютним слухом, який уловлював усі відтінки звучання кожного окремого слова.

Саме оце глибинне відчуття органіки рідної мови, проникнення аж у її молекулярну основу дало моральне право Маяковському сміливо вторгтися в синтаксис, деструктувати усталені словесні кліше, звичну мелодику фрази в ім'я творення нових структур, співзвучних революційним потрясінням, темпу і ритму переможної ходи розкутого народу.

Творча багатогранність Маяковського співмірна хіба що великим майстрам Ренесансу. Та коли дошукуватись однозначного визначення, котре б найповніше і найточніше віддзеркалило всю галактичну неокраїсть його натури, то, певне, ми б зупинилися на званні — Родоначальник. Справді, він разом із Горьким став родоначальником радянської літератури, подавши неперевершені взірці буквально у всіх видах і підрозділах поезії — від мініатюри до глобальної поеми.

Революцією мобілізований і призваний, він був глашатаєм і чорноробом її з інтелектом філософа світового рівня. Кладучи ще тільки перші цеглини в підвалини майбутнього палацу нашого суспільства, він уже тоді оком ясновидця прозирає і вінець його. Знаючи собі ціну («Мой стих дойдет через хребты веков и через головы поэтов и правительств»), Маяковський усвідомлював вищу мету наших спільних борінь, мету, заради якої скромно відсував свою персону в тінь:

Сочтемся славою,—
ведь мы свои же люди,—
пускай нам
общим памятником будет
построенный
в боях
социализм.

Маяковського оцінила ще за його життя не лише захоплена багатомільйонна всенародна аудиторія, а й, по-своєму, звичайно, новонароджений, уже радянський обиватель.

Він не такий простак, цей вічний міщух, що застеріг безсмертя своєрідним талантом відчуття небезпеки. Обиватель одразу ж розпізнав у Маяковському смертельну загрозу, оскільки поет не лише першим взяв його на приціл, а й завбачив ті видозміни — кар'єризм, підлабузництво, навуходоносорство, мімікрію, бюрократизм, переродженство, — в які він у майбутньому міг перекидатися.

Тому ще за життя поета ця сарана намагалася обліпити кожен його рядок, навіть зазіхала на всю ниву творчості. Будьмо одверті: ці виповзні, делікатно кажучи, не додали здоров'я Маяковському. Одначе, мужній, одвертий, безкомпромісний, він так і пішов з життя непереможним, залишившись навічно в наших лавах словом такої щільності, що ми сьогодні майже фізично відчуваємо його могутнє, надійне плече. Він не тільки визначив мішені, які маємо нещадно вражати, обороняючи наші святині, його слово і сьогодні — це «и песня, и стих, и бомба, и знамя».

Новатор, якого в сміливих пошуках не зупиняли загальноприйняті мовні норми і літературні авторитети, він був і залишився істинно російським національним поетом. За духом, тональністю і характером. Та, гордо декларуючи: «Я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин», він водночас з глибокою шанобою ставився до всіх мов і нарід, і зокрема до української.

Разучите
эту мову
на знаменах —
лексиконах алых,—

Эта мова
величава и проста:
«Чуєш, сурми загралі,
час розплати настав...»

До України Володимир Володимирович мав особливо ніжно. Це благородне почуття виколисувалося в родині Маяковських прапредків — козаків Запорозької Січі, вихідців із славного міста Берислава колишньої Херсонської губернії. За словами старшої сестри Людмили Володимирівни: «Батько гордився своїми вільнолюбними і войовничими предками. Він часто говорив: «Есть еще порох в пороховницах, не иссякла молодецкая сила». І взагалі, підкреслює Людмила Володимирівна, «наша родина міцно берегла мову, традиції і звичаї своїх предків». Це тим вражаючіше, що батько і мати поетова народилися під грузинським небом і про Україну знали лише з розповідей та спогадів близьких і рідних.

Такою ж незглибимою любов'ю світився Маяковський і до Грузії, до її мужнього, подільчивого, щедрого душею народу. Я вже не кажу про великий російський народ, на крилах слова якого він сягнув неохмарених верховин світової слави. Істинно, як проголосив Тичина:

Поете,
любити свій край не є злочин,
Коли це — для всіх!

Отже, інтернаціоналізм Маяковського виростав і в самого кореня фамільного генеалогічного дерева:

Я дедом — казак,
другим — сечевик,
а по походженню —
грузин.

Маяковський і Україна — то цілий материк духовної планети нашої, освоювати який вистачить багатьом поколінням. Поет неоднораз бував у нашому краї, зокрема в стольному граді, і з усією рішучістю скажу, що величнійшого і ніжнішого вірша про Київ після поезії Маяковського донині не зустрів.

Він не тільки любив, а й доконечно знав новонароджувану українську літературу, знав творців її поіменно. 1929 року на зустрічі російських і українських письменників Маяковський, аби довести глибину знань літератури братнього народу, прочитав напам'ять рядки П. Г. Тичини в оригіналі.

У свою чергу, українські поети віддячували російському побратимові чистим золотом братерської любові. Чи не найточніше значення Маяковського для розвою українського художнього слова вивів патрі-

арх нашої поезії Микола Платонович Бажан, який ще 1940 року писав: «Хай ми, поети сорокових років... не розташовуємо своїх рядків «східцями Маяковського», але ми по цих сходах зійшли до того відчуження слова, мови, лексики, образу, епітетів, а насамперед того ладу почуттів і пристрастей, якими горів Маяковський і які не згаснуть у радянській поезії».

Все значення і суть Маяковського як поета і громадянина охопити майже неможливо. Але — можна. Можна просто, навіть документально точно: в ніч штурму останнього оплоту старого світу Маяковський своїм могутнім кроком наближався до штабу революції.

А перший день новонародженого світу він зустрів у Смольному, поруч з Леніним. Ось вам і пряма відповідь на одвічні питання про призначення поезії, про роль і місце поета в суспільстві.

1983

| *Всеочисний вогонь*
| *пам'яті*

Пам'ятаю, як сьогодні. Вересень стояв уповні, наче медові соти. Одне слово, справжній полтавський вересень. Хотів ще, за інерцією, додати «тихий», та спохопився: був сорок третій рік. І хоч німці з мові Зачепилівки вже вимелися (цілу ніч вони гнали на Кременчук), а все ж пострілювало: били далекобійні гармати, снаряди з характерним завиванням двиготіли у нас над головами і глухо гуккали оддалік, по обидва боки села. Час од часу якийсь залітав і до нас. Тоді різко розламувалась тиша, і ще довго по вибухові дзвеніло металево й гіркувато несло толлом.

Ми з матір'ю, як і інші зачепилівці, сиділи в глибокому окопі, викопаному на межі, скорше я назвав би його погребом. І тільки баба Химка, незважаючи на закликання матері, відгрібала од хати солому, щоб, «не доведи, не загорілося та не перекинулось на хату».

Коли заблуканий снаряд гахкав зовсім близько, баба якось смішно присідала, ховаючи голову в пе-

лену. Перечекавши таким робом «видиму смерть», вона знову бралася за своє...

Отак, після чергового присідання беручись за граблі, вона й застигла нагинці. А потім поволі розвела руками, граблі випали, і баба скрикнула так, як ніколи ще:

— Ой боже ж ти мій праведний... Наші!!!

Отоді вже мати не втримала мене. Я рвонув за бабою і угледів: обабіч вулиці, попід тинами, бігли пригинці наші в злинялих, аж білуватих, гімнастерках. Кілька з них під орудою капітана котили гармату.

Вони побули в нас якихось три дні й погриміли далі. Але з того вересневого дня я в кожному фронтівикові підсвідомо намагався впізнати того далекого капітана. Далекого, як моє дитинство, котре з роками стає все дорожчим, бо — не вернеться.

...Я лише тепер усвідомив, які вони були молоді — і Юрій Бондарєв, і Олесь Гончар, і Єгор Ісаєв, і Віктор Астаф'єв, і все оте героїчне покоління письменників, яких ми нині величаємо ветеранами війни. Аж нині починаю відчувати реальну вагу того неймовірного тягара, що ліг на плечі вчорашніх десятикласників, котрим, як, скажімо, Юрію Бондарєву, довелося не лише самим іти на смерть, а й у ролі командира вести під кулі інших.

За мирних часів, висуваючи навіть тридцятилітнього на якийсь суспільний щабель, все оглядаємося: чи не молодий? Осторогу цю можна зрозуміти, бо керівникові будь-якого рангу, окрім усіх інших, надається ще й *право приймати рішення*.

Війна змусила до нуля скоротити цикл перевірки ділових якостей майбутнього бійця чи командира. В дію вступили фактори віри й довіри, закони військової присяги, всі морально-етичні та суспільно-політичні обов'язки, які уособлювались у найвищому званні радянського солдата. З тієї миті, коли йому вручалася зброя, він уже був зобов'язаний приймати рішення іменем усієї Вітчизни.

Героїчний і такою ж мірою трагічний досвід Великої Вітчизняної перед усім світом засвідчив вражаючі взірці вірності радянського солдата обов'язкові, — і тим вражаючіші, що вони були масові, всенародні, що виростали не з виняткових обставин, а з самої природи нашого соціалістичного суспільства, яке виховало в кожному громадянині почуття господаря

свої долі, усвідомлення відповідальності і за рідну землю, і за долю всієї планети Земля.

І особисте життя, і вся дотеперішня творчість Бондарєва можуть слугувати незаперечним доказом вищемовленого. Бо саме його покоління (а народився Юрій Васильович 1924 року) зазнало найважчих втрат, але й здобуло у свої вісімнадцять-двадцять літ найвище право — право особисто приймати рішення іменем Вітчизни. За мирного часу для дозрівання їм слід було б подарувати ще кілька років на парубоцтво: тільки перший цвіт явився. І одразу ж — космічний холод війни...

Вони витримали все, ті вчорашні школярі, а вже за кілька днів — бойові командири. У них не було часу для помірною змужніння, вони стали мужами в перші ж години першого бою.

Про все це згодом розповість один з отих двадцятилітніх ветеранів війни — Юрій Бондарєв — у своїх повістях та романах, де нема й зерна неправди, де все на війні — як на війні. Він скаже про своє покоління так: «За довгих чотири роки війни, щогодини відчуваючи біля свого плеча вогненне дихання смерті, мовчки проходячи повз свіжі горбки з написами хімічним олівцем на дощечках, ми не втратили в собі колишнього світу юності, але ми подорослішали на двадцять років і, здавалося, прожили їх так достеменно, так насичено, що тих років вистачило б на життя двом поколінням»¹.

Я відкрив для себе Юрія Бондарєва по виході його повісті «Батальйони просять вогню». Нині я, звичайно, знаю, що до цього були оповідання, перше з яких — «В дорозі» — опубліковане ще 1949 року, коли автор навчався в Літінституті імені Горького (1946—1951 рр.); що в «широкоформатному» жанрі він дебютував повістю «Юність командирів» (1956).

Одначе справжнього Бондарєва, в сьогоdnішній іпостасі першокласного майстра, ми таки вперше відкрили по виході «Батальйонів...». Ця повість одразу ж поставила його у високий ряд яскравих, самобутніх письменників, що тією чи іншою мірою торкалися болючої теми війни, таких, як Леонід Леонов, Костян-

¹ Бондарєв Юрій. Собр. соч.: В 4-хт.— М., 1974.— Т. 3.— С. 411.

тин Симонов, Михайло Шолохов, Олесь Гончар, Еммануїл Казакевич...

У тому поважному колі він і не загубився, і не розгубився від несподіваного злету на верховину читацького захоплення, від якого, буває, хмеліють і вельми досвідчені. Найперше, певне, тому, що Юрій Бондарев із священним трепетом ставився до словесної творчості взагалі, і до письменницької праці зокрема, як до чогось недосяжного. «Часом у бібліотеці,— пізніше говорив він,— я дивився на книжкові полиці, на творіння великих і думав: що може додати смертний офіцер, який повернувся з війни, до того дослідження людської душі, коли мудрі ясновидці всіх часів і народів уже сказали все або майже все?»¹

То була не випадкова удача юного вундеркінда, а логічний наслідок серйозної роботи змужнілої в боях і вже тертої життям людини. Одразу ж по війні Юрія Бондарєва відкомандирували в артучилище, потім він учився на шоферських курсах, на підготовчому відділенні авіаційно-технологічного інституту. Вперто наближаючись до слова, він збирається вступити до Інституту кінематографії, та на півдорозі, за намовою товариша, котрий знав про його літературні спроби, завертає до Літінституту, що остаточно й визначило його подальшу долю.

Отже, цей раптовий — для читачів, а можливо, негаданий і для самого автора — успіх був об'єктивно закономірний.

Повість «Батальйони просять вогню» буквально полонила всіх нас своєю новизною, коли не сказати новаторським кутом зору на війну, хоч за формою і стилем подачі матеріалу вона творена за кращими зразками класичної російської прози, освяченої іменами Толстого, Достоевського, Буніна...

І все ж вона була новаторською в тому розумінні, що автор увесь перебіг бою і затишшя перед боєм подавав не панорамно, а зсередини самих подій. Він не закріплював свого телеоб'єктива на заздалегідь облюбованій, оптимально вигідній для зйомок точці, а переносив його з окопу в окоп, з однієї позиції на іншу, залежно від зміни фронтових ситуацій.

Одне слово, він так наблизив свою письменницьку телекамеру до безпосередніх учасників великої вій-

¹ Бондарев Ю. Поиск истины.— М., 1979.— С. 13.

ни, що ми побачили вже не розмиті відстанню поста-ті, а обличчя кожного з атакуючих крупним планом. Настільки крупним, що розгледіли риси обличчя, найтонші нюанси міміки в тому чи тому становищі, в то-му чи тому душевному стані. Ми побачили автономні, неоднолінійні характери солдатів і офіцерів різних рангів. Ми відчули не лише драматизм екстремаль-них, а часом і безнадійних ситуацій, в які за жорсто-кими законами війни попадали цілі дивізії, полки, а й напружену драматургію взаємин між живими людьми в самих цих підрозділах.

І, можливо, саме Бондарев уперше з такою пере-конливістю, з такою мужньою відвертістю показав, що єдиний і освячений для всіх воїнською присягою обов'язок не всіма трактувався однаково. Що, ска-жімо, капітан Борис Єрмаков чи командири полків Бульбанюк і Гуляев, усвідомлюючи свій перший обов'язок будь-що перемогти, йшли до цієї мети не будь-як, а пам'ятаючи про живих людей, яких треба зберегти. І водночас комдив Іверзев, виходячи з тієї ж самої посилки: «будь-що перемогти»,— в досягнен-ні її послуговувався формулою кар'єриста — перемог-ти будь якою ціною, себто: «Не важливий метод — важливий наслідок». Отже, начебто й не порушуючи присяги, Іверзев, однак, зламав не менш важливе — закони військового братерства, що в суті своїй адек-ватні присязі.

Певне, саме після бондаревських «Батальйонів...» ці морально-етичні проблеми — співвідношення між залізною логікою обов'язку і методом його виконан-ня, між особою і колективом,— в проекції на мирні часи стали порушуватися особливо активно...

І в повісті «Останні залпи» (1959), і в романах «Тиша» (1962) та «Гарячий слід» (1969) ця лінія становить головний нерв і механізм усіх вчинків бон-даревських героїв. І все ж я докладніше зупинився саме на «Батальйонах...», оскільки в них зав'язані опорні вузли тих проблем, які розроблятиме й роз-робляє автор у своїх подальших творах, аж до романів «Берег» та «Вибір» включно.

Ведучи свою оповідь з епіцентра великих і малих баталій, автор, проте, ніколи не збивався на баталі-стику. В одному з інтерв'ю Бондарев скаже: «Що найміцніше вкарбувалося в пам'яті з тих років? Ба-талії? Ні, слава богу, вони не заслонили людей.. На

фронті траплялися люди різні, не схожі одне на одного — честолюбні й позбавлені марнославства, добрі й жорстокі, відчайдушно гострі на язик і похмуро замкнені в собі, літні батьки сімейств і зовсім хлопчачки, що мріяли про подвиг,— одне слово, то були люди індивідуального складу, об'єднані однією долею».

Можливо, саме оце підкреслення індивідуальної автономності було зумовлене свідомим чи підсвідомим протестом автора проти постулатів деяких буржуазних «радянологів», котрі, співаючи з голосу геббельсівської пропаганди, героїзм радянського солдата списували на фанатизм безликих роботів, позбавлених суто людських почувань.

З плином часу герої «Батальйонів...» дорослішали, набиралися гіркого досвіду війни («Тиша», «Гарячий сніг»). За мирних часів, уже на схилі віку, вони по філософському осмислювали перейдене, порівнюючи свої вчинки на війні з сьогоднішніми, буденними, і те порівняння було не завше на користь останніх (романи «Берег», «Вибір»). Але навіть у тупиковому душевному стані, коли в жорстокому самоаналізі вони доходили тоскного висновку, що діяли, бувало, не за вищими законами совісті, а з урахуванням кон'юнктури моменту, на догоду обивательській маленькій правді: «Живи і давай жити іншому», саме в такі розпачливі хвилини до них приходили вони самі і їхні юні побратими, живі і мертві, з «Батальйонів...», з «Тиші» і з «Гарячого снігу». Приходили як вищі судді і гриміли в серце Пам'яттю Великої війни, де вони обезсмертили себе подвигом в ім'я правди, честі, чистоти, в ім'я сьогоднішнього і грядущого, в якому вже жити їхнім дітям і онукам за законами Правди, Честі і Чистоти.

І навіть перед вічною межею, вже обтяжені літми й життєвськими незгодами, вони піднімалися в собі на повець зріст людської гідності. І очищалися од скверни.

Цей подих всеочисного вогню віє з кожної сторінки творів Юрія Бондарєва, він облагороджує, він будить найзаповітніше — доброту. І утверджує в нас віру в себе, в наше найвище призначення на цій грішній і святій землі: творити гармонію життя в єдино можливій і єдино даній симетрії, ім'я якій — Мир...

Одним з опорних у творчості Ю. Бондарєва бачить-

ся мені роман «Тиша». Власпе, він став тією ланкою, тим порогом життєвого моста, який «переводить» бондарєвських героїв з війни в часи мирні. І перехід цей далеко важчий, аніж навіть нічний марш-кидок під фланговим і фронтальним вогнем. Бо то не просто зміна позиції в часі й просторі, а вихід з одного душевного стану в зовсім інший, з морально-етичних параметрів, які формувала юрисдикція війни, на обшири, де вже діяли закони й правила мирного, буденного життя.

Капітани з «Батальйонів...», але вже під іменами Сергія Вохмінцева і Костянтина Корабельникова, поволі прилучаються до тиші. Та хоч на їхніх плечах з'являються цивільні піджаки, все ж усією своєю суттю вони — ще не війні. Війна живе в них не лише в снах і спогадах, вона диктує їм стиль поведінки, керує і їхніми особистими вчинками, і оцінками вчинків інших.

Так, і Сергій Вохмінцев, і Костя Корабельников належать до того покоління, в життєвих дипломах якого було записано «десять класів і чотири роки війни».

Чотири роки найважчого і найжахливішого за всю історію людства університету! Його можна б назвати суцільною раною чи пеклом, одначе навіть у отій суцільності були свої курси поступального пізнання фронтової науки. Були свої будні й свята, відбувалося вдосконалення і самовдосконалення.

Але сам режим війни вимагав концентрації всіх душевних зусиль на головних напрямках наступу чи оборони, він витісняв на околиці примарних спогадів мирне буття. А тим часом, окрім глобальних проблем війни, тил вирішував і свої суто побутові питання, тил теж вдосконалювався і самовдосконалювався.

Як завше, в часи потрясінь і вирувань, на поверхні суспільства з'являлось і сміття, яке за спокійних часів сумирно перетлівало на дні. На фронті з цим непотребом питання вирішувалося просто: був трибунал, були штрафні роти. Був, зрештою, пістолет у правиці командира, який міг за правом *особисто приймати рішення*, наданим йому Вітчизною, скарати боягуза, зрадника чи панікера. Обставини вимагали діяти суворо і рішуче: часу на роздуми не було.

Інша річ — атмосфера мирного перебігу. Тут значно складніше й тонше. Тут, окрім інших стосунків, діяли і родинні зв'язки, і знайомства, і поблажливе «всі ж ми люди», і півтіні, і півтони. І, нарешті, вимога: довести склад злочину за всіма законами цивільного кодексу, враховуючи й пом'якшувальні обставини.

Доки ці лінії, оголено кажучи — фронтова і мирна, — йшли паралельно, все начебто було гаразд: фронтовики в ореолі переможців, з райдужними надіями поверталися в рідні домівки. Але тільки-но вони перетнулися, тільки-но вчорашні воїни зіткнулися не з уявно-сподіваною, а з реальною дійсністю, вельми і вельми невлаштованою, як одразу ж почали висікатися іскри конфліктів. Варто підкреслити й те, що, хоч умоглядно солдати й передбачали зміни вдома, все ж вони підсвідомо везли з окопів стереотип довоєнного мирного життя. Одначе, законсервований війною, він виявився дещо застарілим.

Перша сутичка з реальністю, яка неприємно вразила Сергія, сталася вже на Тишинському ринку, де він доторкнувся до «підкладки» побуту перших пововних днів. Непевні особи, з явно вираженими рисами дрібних спекулянтів, шмигали поміж рядами; якийсь інвалід з бойовими нагородами промишляв на примітивному штукарстві з картами; меткі хлопці, зодягнені в солдатські шинелі з чужого плеча; розгублені, пригнічені люди, що невміло пропонували купити в них домашні нажитки.

Усе це не стикувалося з тим — задуманим (чи придуманим?) в окопах. Та найпотужніший вибух гніву здетонувала у Сергія зустріч в ресторані, куди його завів Корабельников, з капітаном Уваровим. Із своїм фронтовим антиподом, з вини якого (пам'ятаєте?) під Хуковцями загинули двадцять вісім артилеристів. Тут уже, діючи за фронтовим кодексом, Сергій просто набив пику одвертому підляку.

І читачі, і сам автор емоціонально на боці Вохмінцева. Та водночас ми розуміємо і вимоги елементарної законності: коли таким чином почнемо «вирішувати» всі життєві питання, то чи не породимо ще складніших проблем?

Давнє, як світ, боріння між обов'язком і серцем. В цьому випадку серце взяло гору, і тому є своя причина: Сергій ще не переорієнтувався на мирні рейки.

А коли б і переорієнтувався? Все одно ми певні, і в цьому нас переконає автор, що, помінявши засоби, Сергій не зрадив би своїй структури; природа, позивні його вчинку лишилися б тими самими. Бо таким його виховало суспільство.

У тому ж і значимість, і значущість бондарєвських героїв, що всі їхні найпобутовіші вчинки (гарні, звичайно ж) віддзеркалюють структуру нашого стилю життя, його етику і мораль. І коли в найскрутніші хвилини знаходяться люди, котрі, часом і ризикуючи своїм становищем, допомагають Сергієві, то це не тому, що вони такі од природи генетичної, а від природи нашого ладу. Засліплений гнівом, Сергій, можливо, в стані афекту і не думав про те, але це тільки потверджує можуть сповідуваних ними ідеалів, які з приписів стали органікою характеру особи.

В студійованому нами романі виразно окреслюється ще одна вузлова тема, яка займе чільне місце в «Березі» і «Виборі», — облагороджуюче, одухотворене почуття чистого кохання. Можливо, саме в гармонійному поєднанні всеочисного вогню Пам'яті війни з живою росю любові — і суть, і неповторність, і магнетизм творчості Юрія Бондарєва?

Древо миру виростає з коренів дружби. Чи відав у дитинстві письменник, що в його рідному гнізді — в Орську — бував колись наш Тарас Шевченко? Головне в тому, що крізь усі твори Юрія Васильовича негучно, без ходульної риторики, а так невимушено природно, органічно звучить мелодія дружби. Вона починається з воїнського побратимства, де пліч-о-пліч ходили в атаку, перемагали і вмирили пліч-о-пліч, по-братському, сини всіх народів нашої багатомовної Вітчизни. Для кожного з них у Бондарєва знайшлося добре, нелукаве слово. Думаю все ж, що зерно братерства колись в його душі посіяв і наш Тарас. Висновок цей роблю не лише з творів, де з такою суворістю ніжністю виписані колоритні постаті моїх земляків, а й з усієї громадської і громадянської практики Юрія Васильовича, з його взаємин з колегами з братніх республік, з його особливого пієтету, скажімо, до Олесея Гончара, чи щедрої доброзичливості до літераторів мого покоління. Ця духовна й душевна глибочінь та широчінь одвіку була визначальною рисою істинного росіянина...

І як мені стало сонячно, празниково на серці, коли мої припущення потвердив Юрій Васильович. В одній з принагідних розмов я дізнався, що батьки матері його — Клавдії Йосипівни Гришавко, — родом з моєї рідної Полтавщини. Що довгими осінніми вечорами вона напам'ять читала йому Шевченкові поезії. Що сам Юрій Бондарєв добре втасмничений не лише в творчість, а й у життєпис великого Тараса, що серед улюблених його авторів — наші Леся Українка, Іван Франко і Михайло Коцюбинський...

І найзаповітніше: 1943 рік Юрій Бондарєв зустрів на Україні. Це глибокосимволічно, що онук і правнук вперше побував на землі своїх предків як визволитель.

Я недаремно почав це слово із спогаду про вересень сорок третього і того далекого, як моє дитинство, артилерійського капітана. Щоразу, зустрічаючись з Юрієм Васильовичем, я непомітно вивчаю його світле, з чіткими рисами мужності обличчя: чи не він? Адже капітан Борис Єрмаков у сорок третьому форсував Дніпро на моїй Україні. І хто знає, може, на тому його многотрудному шляху лежало і моє село з відчайдушно-веселим найменуванням — Зачепилівка?

| Слово
| про побратима

Гармонійне поєднання особистого з громадським для письменника таке ж природне, як сама природа літератури. Але ж воістину несповідимі закони психології сприйняття! Приміром, скільки б ми не твердили згадану тезу, однак масовий читач (хіба що за рідкісними винятками) зауважує в майстрові слова найперше його суто творчу іпостась.

Коли ж зайшлося про винятки, то найпоказовіший з-поміж них — Сергій Олексійович Барузді́н. Думається, не помилюся, сказавши, що не лише колеги, а й увесь загаль при згадці імені цього письменника обов'язково долучить: редактор журналу «Дружба народів». Настільки ця сфера діяльності Баруздіна органічно зрослася з його основним фахом, що вже й справді стала органічною часткою власне творчості.

Наголошую на редакторській практиці Сергія Олексійовича уже з огляду того, що «Дружба народів» не має аналога у світовій журналістиці. Це — присутнє явище саме нашого стилю життя, його колективістської психології і моралі, аккумулятованих великим поетом в афоризмі: «Чуття єдиної родини».

Отож редагувати такий справді унікальний журнал, де публікується у повному жанровому реєстрі все те краще, що з'являється в братніх літературах, враховуючи при цьому національну специфіку, традиції та неоднозначний історичний досвід їх, — отже, кермувати подібним виданням має особа не лише од природи талановита та професійно витончена, а й людина широкої, доброї душі, подільчива, терпляча й терпима.

Всіма цими чеснотами щасливо обдарований Сергій Барузді́н. А може, точніше: автор їх надбав своєю невсипущою працею. Справді — невсипущою, про що свідчать вже й не десятки, а сотні його книг, які вийшли понад шістдесятма мовами тиражем десь за 70 мільйонів! Вельми висока атестація для письменника, що в сукупності з Державною премією РРФСР імені М. Горького віддає належну шану творчим змаганням і набуткам популярного майстра.

Та повернімось до журналу. Справжній редактор,

як і взагалі обдарування,— явище рідкісне. Я сказав би, що видавничі нахили, як і ознаки талановитості, проявляються ще в зеленому віці.

Сергій Олексійович корінний москвич. Рафінований, так би мовити, городянин. Але, зрослий у трудовій родині, він зовсім не схожий на стереотип городського мазунчика, якого батьки пророчать на вундеркінда.

І це при тому, що він таки й справді рано взявся за перо, ще в ту пору, коли сама Н. К. Крупська опікувалася юними літстудійцями. Йому пощастило: десятилітнім, 1936 року, разом з іншими юнкорами удостоївся честі бути прийнятим в Наркоматі освіти Надією Костянтинівною. Що значною мірою й визначило його подальшу долю.

Першу видавничу практику Сергій Баруздін пройшов як член редколегії рукописного журналу «Зелений шум», що виходив тиражем... у два екземпляри з-під пера літстудійців Будинку піонерів. А вже дванадцятилітнім він написав роботу «Політичні мотиви в ліриці Т. Г. Шевченка».

Наголошую на цьому не тільки з почуття земляцької вдячності. Зауважую цей факт як першовитоки зацікавленень майбутнього письменника і редактора.

Сергій Баруздін, отже, рано причастився таїни друкованого слова: його прізвище все частіше з'являється в журналах «Піонер», «Дружные ребята», в юнацьких газетах. Та, на жаль, рано він скуштував гіркої чаші горя.

Велика Вітчизняна прогріміла йому на п'ятнадцятому році. Життя країни перейшло на рейки «Все для фронту!», і в цьому всенародному русі він одразу ж знайшов своє місце: пішов розсильним у друкарню. Водночас, як борець добровільної пожежної дружини, семикласник Серьожа Баруздін знешкоджував ворожі запалювальні бомби.

Отож і першою, найдорожчою, нагородою стала йому медаль «За оборону Москви».

Ледве дочекавшись свого сімнадцятиліття, 1943 року добровольцем іде на фронт. Про той час Баруздін мав би сказати сосюринським: «Країну з краю в край проходили з боями...» Як артрозвідник, в лавах 1-го Українського фронту визволяв від фашистів Україну, Польщу, Чехословаччину, Німеччину... От-

же, пізнавав абетку інтернаціоналізму не з теорії, а з оригіналу.

З 1951 року Баруздин уже член Спілки письменників. Характерна деталь: натуралізувався він у літературі, маючи... семикласну освіту. Лише 1954 року екстерном, одразу подолавши 8-й, 9-й і 10-й класи, Сергій Олексійович одержав, можна сказати, другий атестат зрілості. Перший же йому видала війна. А вже третій він здобув на заочному відділенні Літінституту імені Горького, висоти якого по-гвардійськи взяв замість шести — за три роки, та ще й з відзнакою.

Ці факти свідчать і про цільність та цілеспрямованість особистості, і про неабияку енергію таланту. А найголовніше — що в літературу прийшов справжній письменник від живого життя, з ваговитим досвідом, перемноженим на воєнний, який давав йому моральне право і прерогативу: самостійно приймати рішення в будь-яких ситуаціях. Для письменника, особливо ж для редактора, — то найвище визнання.

З того часу він уже повністю віддається літературі. І, як бачимо, нива його родить щедро і стабільно.

В одностомник українською мовою, звичайно, потрапила лише дециця із створеного Баруздиним. Але саме та дециця, котра найсуттєвіше визначає реноме письменника, самотність його творчого профілю, стилю і почерку. Як на мене ж, то найповніше і найточніше манеру і, сказати б, методологічні установки автора віддзеркалюють «Повісті про жінок».

Одразу й не вловиш, чим вони прихилиють читачеве серце. Все ж так, здається, просто. Так просто... як у житті.

І справді, імпульсом до написання кожної повісті слугують достеменні факти, хіба що прізвиська головних героїнь, з міркувань етики, змінені. А так — усе просто і неповторно. Як у житті.

Але в тому ж і майстерність автора, що він не пішов на зманливу стежку драматизації подій, тонко відчувши, що професіональна косметика була б тут зайва, до святенництва. Оскільки саме явище — «жінка на війні» — це вже драма. Власне, про те говорить і сам автор у своєму «Вступі»: «Цю книгу я назвав «Повісті про жінок», бо мені хотілось розповісти не просто про війну, котра завжди була справою чоловічою, а про війну і про жінок. П'ятсот тисяч їх, на-

ших радянських жінок, було в сорок першому — сорок п'ятому в армії, на фронті. П'ятсот тисяч — півмільйона. І їм було набагато важче, ніж нам, чоловікам...»

В білоруської письменниці Світлани Алексієвич є повість «У війни не жіноче лице». Справді, полярніших сил, аніж жінка як начало життя і війна як руйнація всього живого, — важко знайти.

Із цієї трагічної протиприродності, власне, й виростає природа контрапункту баруздинських «Повістей...». Немає в них класичного сюжету в узвичаєному розумінні: зав'язка — кульмінація — розв'язка. Автор ніби умисне відгортає його, ідучи за органічним перебігом життя своїх героїнь. І в цьому вища майстерність письменника: не заважати професіональними підмогами спізнати їм свою долю, хай і гірку, але правдиво-реальну.

Не дожили... Не долюбили... Не зазнали щастя материнства... Хоч і могли б: гуманні закони нашого суспільства і в пайважчі часи оберігали жінку як начало життя.

Але саме наше суспільство і виховало в них те відчуття причетності до долі всього світу, загострене чуття обов'язку перед Вітчизною, яке й покликало зовсім юних дівчат взяти зброю.

Вони проходять перед нашим духовним зором мадоннами війни, пригорнувши до грудей автомати, — Ялинка, Варя, Тася — проходять і не минають, лишаючись в людській пам'яті, як вічні взірці, як максими кришталевої чистоти і високої моралі, провітлені такою святою любов'ю до Вітчизни, що й самі возносяться на рівень святості.

Звичайно, в однотомику є й інші, не менш значимі твори, але оповіді про цих жінок — то такі справжні перлини.

...Не тимчасовим гостем до нас завітав із своїм однотомиком Сергій Олексійович Баруздин. Він приходить на Україну як давній і вірний побратим. Затишно і вільно йому в нашій світлиці, де ще на зорі п'ятдесятих він зацінався з незабутніми Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Миколою Бажаном... Де його з доброю усмішкою зустрічають Олесь Гончар і Платон Воронько — побратими по шляхах-дорогах війни. Та, зрештою, чи й знайдеться в нашій республіці письменник, який би з вдячністю не по-

тиснув щедрої, доброї руки, котра виводила його твори на майдан журналу «Дружба народів», звідки вони вже стартували в космічні далі всесоюзного читача!

1986

| Ми всі
| одна сім'я...

Спочатку — про аспект історичний. Знайдені нещодавно документи свідчать: євреї жили на території сучасної України з незапам'ятних часів — обробляли землю, розводили домашніх тварин, займалися всіляким ремеслом, торгували. Одне слово, жили пліч-о-пліч з українцями, росіянами, білорусами в добрі та згоді. Разом з ними боронили від ворога свої домівки, ділили і радість, і горе.

Уже десятки віків живуть українці, росіяни, євреї разом з представниками інших національностей на Україні. Історичний факт: коли наш народний герой Устим Кармелюк переховувався від переслідування ворогів, притулок йому надала єврейська сім'я. А скільки євреїв під час фашистської окупації врятували від смерті українці.

Я — син солдата, який не повернувся з війни. Пам'ятаю і знаю, що таке справжнє братерство по борні. Через наше село Зачепилівку, на Полтавщині, після навали гітлерівців ішли і йшли на схід валки з евакуйованими, і ми не питали їхньої національності, коли виносили старим, діткам, жінкам молоко і хліб, рушник чи ковдру, аби захистити від негоди немовля. Отож повторюю: жили ми — українці, росіяни, євреї — у згоді і дружбі, як заповідав Ленін.

Та сталінщина часом зазіхала на нашу дружбу, намагалася посіяти насіння недовіри між людьми різних національностей. Від цього нікуди не дінешся. На жаль, так було, і ось тепер, в цю історичну годину, коли в країні відновлюються ленінські традиції та заповіти, український народ, його інтелігенція повертаються до коріння джерел дружби з усіма народами, що живуть у нашій республіці. Ось так і виникла ідея створити Товариство єврейської культури при нашому фонді.

Подібні осередки цілком успішно функціонували

у довоєнні роки: у Києві, наприклад, видавалася газета єврейською мовою, був і театр, і культурний центр. І я, як громадянин і письменник, так само, як і мої колеги, вбачасмо своє завдання в тому, щоб усіляко сприяти розвитку єврейської культури, як і культури представників інших народів-братів. Це — веління часу, програма нашої ленінської партії. І я, як її кандидат у депутати вищого органу народної влади, всіляко сприятиму здійсненню партійного курсу на зміцнення дружби між народами. Окрім того, і хочу це особливо підкреслити, виконуватиму цю роботу не бездумно, а свідомо, бо це є і внутрішньою потребою для мене.

Якщо я хочу, щоб моя рідна українська мова квітла, я маю по-братньому докласти всіх зусиль, аби квітли культури й усіх національностей.

Найвища на Україні атестація господаря, коли гість чи хтось інший, хто з нами разом живе, стверджує: я почуваю себе як удома! І ми матимемо робити усе для того, щоб усі, хто поруч з нами, почувалися як дома.

1989

| Обличчям | до народу

Що ж це врешті таке — феномен поезії? На це запитання теорія шукає відповіді ще з часів Гомера, але й донині не може знайти. Та й чи буде знайдено, адже поезія — це таїнство, магічне дійство слова і над словом. А над таїнством не владні доцільно-функціональні закони логіки. Бо коли райдугу піддати суворому спектральному аналізу, диво природи зникне, обернувшись на звичайну суму кольорів.

Відтак поетів не визначають і не призначають. Їх обирає доля, сиріч час, історія, епоха, народ. Проте витоки, першопричину поезії ми знаємо достеменно: поезія починається від закоханості, залюбленості в життя, у світ, людину.

Сімдесят літ тому, 21 березня 1906 року, в азербайджанському селищі Салахли з'явився на світ хлопчик на ймення Юсиф огли Векілов. Подія ця, значуща і радісна у фамільному колі, певне, так би й не вийшла за межі суто родинного свята, аби не ряд важливих обставин.

Селище Салахли — родинне гніздо Самеда Вургунна — зеленіє неподалік од райцентру Казах. Там майбутній поет закінчив учительську семінарію, там же пішов на свій хліб — учителювати.

Юність поетова засмагла під вітрами докорінних змін у структурі суспільства. Нове нелегко входило, особливо в такий своєрідний ареал, як Азербайджан. До всіх заметів і завалів на його шляху додовалися задушливі догми шаріату, освячені ісламом. Отож на боці класового ворога з оголеним кинджалом стояв ще й релігійний фанатизм — сліпий і нещадний у своїй люті.

На цьому тлі тим значміше вивищується фігура Самеда Вургунна, котрий не побоявся кинути виклик похмури «законам предків».

Віршувати Самед Вургун почав рано, ще в дитинстві. Перші поетичні спроби були переважно наслідувального штибу. Хлопець імітував традиційні гошми, які в його краях сповідали народні співці-ашуги.

Самовдосконалюючись, освоївши віковічні форми народної азербайджанської поезії, Самед Вургун інтуїцією митця відчув, що рух по колу має вийти на спіраль, увись, по висхідній. До того ж нове життя нового прагло слова. Весь динамізм, темп і ритм революційних перемін у площинах суспільній і морально-етичній вимагали, диктували і кликали до не менш рішучого оновлення поетичної зброярні.

Самед Вургун обирає собі за взірець поетичну практику автора «Лівого маршу». Саме Маяковського, оскільки новаторство останнього сприймалося не як данина смаковим уподобанням автора, не як самодостатня мета, а передовсім — як зафіксована в рядку і строфі сила революції, її високовольтний ентузіазм і кутаста динаміка бурхливих будівничих буднів, дерзновенних замислів і глобальних сподівань.

Я — твій поет,
робітничий класе!
Визнаний чи невизнаний,
Я теж повинен камінь класти
В фундамент соціалізму!

І мелодикою, і архітектонікою наведена строфа нагадує нервовий ритм поезій Маяковського.

Про творчу новаторську сміливість Самеда Вургунна свідчить хоча б той факт, що він спробував на ґрунті азербайджанської поезії прищепити, приручити «онегінську» строфу, яка має свій особливий внутрішній

У день його 70-ліття ми запросили поета у свою світлицю. Я говорю про Самеда Вургуня як про живого, бо справжні поети не вмирають, вони лише переходять у пам'ять.

1976

| *Поет родом
з Аштарака*

«На світі чимало хорошого (хоч, на жаль, поганого теж досить). Одначе найкращим, певне, є те, коли братаються народ з народом і пісня з піснею», — це слова чудового сучасного вірменського поета Геворга Еміна, родом із древнього селища Аштарака.

За високим законом братерства ми віншуємо його сьогодні у нашій духовній світлиці хлібом-сіллям і піснею. Добрий гість — завше свято для господаря. Оскільки ж для Геворга Еміна ця книга перша в перекладі українською мовою — це свято і його особисте.

Геворгу Еміну — понад шістдесят. Він майже ровесник рідної республіки, яка не так давно відзначила свій шістдесятилітній ювілей.

Його входження в літературу одразу ж було помічено не тільки у Вірменії, а й далеко за її межами. На самому початку його привітав визнаний майстер пера Михайло Светлов, певне, найточніше визначивши самотність тоді ще молодого поета: «Геворг Емін — поет своєрідний, зі своєю багатою індивідуальністю, з вельми оригінальною інтонацією, зі своєю великою пристрасністю».

Справді, Емін — виразно автономне явище не тільки у вірменській, але й у всесоюзній поезії. Він зажив собі слави урбаніста, хоча, як на мене, це визначення дещо інерційне, виведене із зовнішніх ознак поезики, а не глибинно кореневої системи його думання.

Мабуть, найближче до розуміння Емінової поезії підійшов Євген Євтушенко, підкресливши: «Навіть у найінтимніших віршах він не боїться висновку, визначеної, нерозпливчастої авторської позиції. Недомовленість крапок йому чужа... Емін піднімає...

важкі вантажі проблем двадцятого віку і... завжди намагається, хоч це й велегко, дати відповідь і сьогоднішнім, і майбутнім поколінням».

Так, Геворг Емін — передовсім поет мислі, він громадянин не лише у розлогих епічних полотнах, а й у найлапідарнішій мініатюрі. Поет крутих проблем, Емін ніколи не обминає гострих кутів нашого сьогодні, не забуваючи при тому, чийого народу він син. І та пам'ять первокоренів освітлює його поезію сяйвом неперехідних вартостей древнього вірменського епосу.

Проблеми, яких він торкається, однаковою мірою хвилюють усіх суцих на землі, бо вони фундаментальні. Оборона миру, тема пам'яті і совісті, високий пієтет до матері, до жінки, чистота і чесність у суто людських взаєминах. На всі ці проблеми автор дає чітку відповідь з позиції добра, виходячи з філософії і моралі загальнолюдських вартостей.

Коротких слів, ніж «так» і «ні»,
Не знають виміри земні.

Не вистача, бува, однак,
Всього життя вповні,
Як треба чесно мовить: «Так»
Чи відрубати: «Ні».

Одначе, читаємо в підтексті цієї мініатюри, хоч як те й нелегко, а відповідь, причому однозначну, треба давати. Якщо, звичайно, ти справжня Людина.

У своїй творчій практиці Геворг Емін послуговується найновішими здобутками поетичної лабораторії. Він інтелектуал в найкращому розумінні цього терміна. До його послуг — досягнення і всесоюзної, і світової поезії.

Але Емін жодною мірою не прагматичний споживач. Він особисто чимало зробив, аби його рідною мовою зазвучали кращі твори з літературних надбань братніх народів. Ми сьогодні йому по-братськи дякуємо за чудові переклади і Павла Тичини, і Максима Рильського, і Миколи Бажана, і молодших наших поетів. І в цьому сенсі слова, сказані Євгеном Євтушенком стосовно свого побратима, як ніколи, і своєчасні, і справедливі: «У нашому двадцятому віці, можливо, як ніколи, істинно інтернаціональним поетом можна бути тільки на основі інтернаціоналізму. Саме цей інтернаціоналізм звучить у віршах Еміна...»

І ще одна риса поезії Геворга, родом із Аштарак, надає їй профілю особливої неповторності. Це — сатиричний струмінь повного спектра: від легкої, вибачливої іронії («Іспанська балада»), до вбивчого сардонічного сарказму у «Віршах про Гарсія Лорку», спрямованого супроти нелюдської філософії фашизму.

Одне слово, до нас прийшов поет вишуканої літературної школи і високого громадянського пафосу. Прийшов і як добрий гість, і як активний трудівник на рахманній багатонаціональній поетичній ниві. І тим він нам особливо бажаний і дорогий.

1981

| *Крилата пісня*
| *про людину*

Наскільки нелегка та виснажлива, настільки ж вдячна і шанована праця перекладача. Особливо у нашій багатомовній родині де водночас із розвитком національних культур формується феномен загальносоюзної культури.

З усіх видів словесної творчості щодо опору матеріалу домінує поезія, де перед тлумачем постає, окрім мовного, ще бар'єр жанру зі своїми умовностями (розмір, рима), з окремим інтонаційним ладом, з часом усталеною оркестровкою вірша, що корениться в національних традиціях.

Як на мене, то найоптимальніший варіант маємо тоді, коли поезію інтерпретус не просто перекладач, а високопрофесійний поет з надійним знанням мови оригіналу. Можуть зауважити, що самобутній майстер обов'язково, свідомо чи підсвідомо, покладе свою печать на перекладений твір, себто «приручить» його своїм смакам, своїй школі на шкоду точності. Отже, глухий кут?

Аж ніяк! З нього можна вийти вельми просто в тому разі, коли поет обере для перекладу лише того майстра, який співзвучний йому за тематикою, школою, тональністю, за етикою і естетикою, себто своїми творчими параметрами якнайтісніше гармоніює з перекладачевими.

Саме так працює Дмитро Павличко, неухильно до-

даючи до свого поважного реноме самобутнього, яскравого поета ще й авторитет тонкого, високошляхетного інтерпретатора рідною українською іншомовних поетів.

Це засвідчують, зокрема, і його книги переклададів із всесвітньовідомого кубинського поета Хосе Марті та великого болгарського співця Христо Ботева, що стали справжніми явищами і в самій сучасній українській поезії.

Недавно на полицях книгарень з'явилася нова збірка поезій легендарного болгарського поета Николи Вапцарова «Пісня про людину». Знову ж таки це — не випадковий самоплив, а осмислений вибір. Тим органічніший, що зумовлений давніми зацікавленнями Дмитра Павличка болгарською поезією.

Українському читачеві звіддавна знана творчість мужнього болгарця і за львівським виданням 1961 року його «Пісні про людину», і за публікаціями, що час од часу з'являлися в нашій періодиці. Одначе у повному обсязі Никола Вапцаров прийшов до нас (за винятком віршів для дітей) уперше. Видання це тим бажаніше, що воно вияснює у творчому портреті поета до цього непомічені риси. Як сама особа митця, так і його творчість взаємно рефлектують одне на одне. Оскільки ж Вапцаров у своїй поетичній практиці часто послуговувався так званим арго, жаргоном, говіркою робітничих низів, то у масового читача міг витворитися стереотип талановитого самородка з цього осереддя. Себто він шанував його передовсім як борця, антифашиста, а вже потім як поета, що за свої тридцять три роки — від дня народження 7 грудня 1909 року в містечку Банску до дня страти в тунелі стрільбища офіцерської школи в Софії 23 липня 1942 року — створив не так уже й багато, як на сучасні мірки.

Отим-то й актуальна, крім усіх інших чеснот, Павличкова робота, що він не тільки талановито інтерпретував поезію Николи Вапцарова, а й в емоційному і водночас глибоко науковому передньому слові довів, що Никола Вапцаров — «рідний брат Юліуса Фучіка, Муси Джалілія, Дмитра Вакарова, Федеріко Гарсія Лорки, Роберта Десноса, Антуана де Сент-Екзюпері... вознесений не тільки героїчною смертю, але й талантом, який і за інших життєвих обставин виявився б як новаторський, могутній поетичний дар».

Глибше і опукліше звучать і вже раніше відомі поезії, коли дізнаємося, що їх автор — виходець із шляхетної інтелігентної родини, представники якої не тільки зв'язані з національно-визвольними осередками, а й неопосередковані учасники розбудови Болгарії. Тим більшою шанобою прихилиємося до поета, котрий, маючи всі підстави і можливості рухатися по висхідній у своєму середовищі, рішуче долає мастний і психологічний бар'єр і стає на бік робітничого класу, крізь упослідженість і знедоленість якого бачить його історичну перспективу.

Взагалі, для практики Павличка-перекладача характерна не лише професіональна сумлінність, а й солідний науковий підхід. Готуючись до перекладу того чи того поета, він намагається доконечно вивчити і освоїти не тільки мікрокосмос вірша, а й макрокосмос того регіону, країни, де творив автор, історію його Вітчизни, народу до тієї межі, коли вже сам драгоман чувається в чужій стихії як у своєму рідному домі. Це — і вельми похвально, і гідне наслідування всіх, хто береться за таку нележку і почесну перекладацьку діяльність!

Немає сенсу подавати лабораторний аналіз сподіянному Дмитром Павличком, оскільки в його професіональному сумлінні і майстерності сумніви виключені. Скажемо лише, що достеменно знання болгарської мови дало можливість віртуозно передати найтонші відтінки оригіналу. Приплюсуємо й те, що, поборник вишуканого вірша, він у багатьох місцях «поступився» Ніколі Вапцарову в його «непричесаності», часом плакатності, жорсткості лексики, якою свідомо послуговувався болгарський поет-революціонер, аби бути на «ти» з трудовими низами. Але поступився задля істини. Це теж неабиякий талант: шанувати талант іншого!

З Павличкових перекладів постає цілісний твердий і мужній характер поета, ріст і рух якого (хай це не буде дешевим парадоксом) ішов не знизу догори, а навпаки: від позахмарних сфер екзотично-віртуозної, але безплотної поезики до жорстокої предметності землі, розпеченого металу моторів, їдкого поту і не-презентабельної, зате вбивчо точної лексики низів. Рух по вертикалі — углиб.

Ми буквально фізично відчуваємо, як Никола Вапцаров настулав «на горло власної пісні», свідомо від-

мовляючись від «бельканто» звукопису, від звабної уходженості фрази, йдучи на збої, на синкопи ритміки, на прозаїзми і солоні, важкі слова, щоб якнайточніше передати темп залізного рокоту моторів, тяжкість праці, стихію страйків і щоденних сутичок труда і капіталу, знервовану напругу комендантської години, де на кожному кроці чатує смерть.

В цьому він близький до Некрасова, Грабовського, до Маяковського, зрештою, а в деяких трагедійних, кровоточивих зарисовках злиденного життя робітництва — і до ...Стефаніка. І в той же час Никола Вапцаров витворив свій, оригінальний стиль і манеру подачі матеріалу, він настільки «біологічно болгарський», що маємо повне право говорити про нього як про глибоко національного поета світового значення.

Та коли поет лише на мить одсторонюється від прокуреної буденщини, як з-під його пера тихим ручаєм жебонить дитинне, прозоре:

В недалекім лісі
голуби гудуть.
Срібні пера з неба
на траву падуть.
Легко так ніколи
не було мені —
ніби я без плоті
і літаю в сні.

Подібні, вельми і вельми скупі, голубі зблиски так званої чистої поезії засвідчують і висококласну школу, і глибоку втаємниченість Вапцарова у секрети поетичної майстерності, і добре знання світових досягнень жанру.

Нам, українцям, Никола Вапцаров особливо дорогий ще й тим, що він не лише знав творчість Шевченка, а і, як засвідчують поетові сучасники, керуючи робітничим театром у Кочеринові, поставив «Наймичку» Тараса Григоровича.

У своєму передньому слові Дмитро Павличко зумів так акцентувати на цьому символічному факті, що те мало б зацікавити наших шевченкознавців і подвинути їх на серйозні студії в цьому сенсі.

Книга Вапцарова виходить за межі суто літературної події. У контексті наших віковичних взаємин з болгарським народом вона «читається» як поклик пильно берегти найвище завоювання соціалізму — «чуття єдиної родини». На тлі ж нипішньої напруженості у міжнародних відносинах, коли в мутній

воді антирадянської істерії на лови «нейтронної риби» налаштувалися чорні сили реакції аж до неофашистів включно, поезія комуніста Николи Вапцарова застерігає:

І хоч, здається, тихо,
 мов Дунай,
У нас тече життя, не чутні
 й гомони,—
Свій чорний чуб розвий
 і вилітай
Із вітром весняним навперегови.
Та слухай ще, як дзвонять
 з вишини
Нічні антени в сніговому
 хрусті!
Я не засну, і не заснуть
 вони,
І ти не будеш спати,
 людськосте!

Ці рядки взяті із вірша «Антени», написаному в січні 1942 року, але як тривожно і вчасно вони звучать сьогодні!

...Нині мужній болгарський народ святкує віхову дату своєї історії — 1300-ліття державності. Радянська багатонаціональна родина готується віншувати наш Київ-град із його 1500-літтям. Поміж цими подіями лежать цілі гони історії. Дещо несуттєве ледве видніє за туманом часу. Та в пресвітлу годину великих спільних свят жоден найгустіший туман не заслонить перед нашим духовним зором обличчя тих, хто, починаючи од Кирила і Мефодія, будував аркоджний міст братерства. Ми всіх їх поіменно спогадаємо. І серед них — мужнього сипа болгарського народу, поета світової величини Николу Вапцарова.

1981

| *Духовний профіль*
| *митця*
| (Андрівві Лупану — 75 літ)

У кожній з літератур нашого багатонаціонального братерства є майстри, які володіють поряд з професійними достоїнствами ще й особливими якостями

об'єднуючого начала, талантом громадянськості. В їхньому духовному профілі світиться якась сувора батьківська доброта і мудрість хранителів традицій, народної моралі і рідної материнської мови.

У молдавській словесності таким бачиться мені Андрій Павлович Лупан. В його гострому, уважному і трохи важкуватуму погляді з-під крутого чола, в поважній ході і неквапливій глухуватій мові щось від академізму вченого і водночас — від одвічної селянської надійності і ґрунтовності. Це той з рідкісних випадків, коли зовнішність, здавалося б, цілком відповідає самій суті особистості. Так воно насправді й є, патріарх сучасної молдавської поезії Андрій Лупан — один з видатних учених, академік, відомий громадський діяч. Правда й те, що веде він свій родовід з найдавнішого селянського кореня.

Мені не раз доводилося бувати в Молдавії з приводу різних літературних урочистостей. Як правило, під час цих акцій завжди гамір і метушня. Кожний, часто не дослухавши свого колегу, намагається вкла- нитися зі своїми експромтами, афоризмами, добре продуманими ще вдома. Одне слово, не так подивитися й послухати інших, як показати і послухати себе.

Та коли брав слово Андрій Павлович, навіть найкрасномовніші промовці змовкали. Відчувалося: виступає людина, яка користується загальною повагою.

І все-таки не слід повністю довіряти зовнішності Андрія Лупана. Бо за її уявною поміркованістю, навіть неквапливістю, таїться вибуховий заряд неспокою, характер твердий і непоступливий у досягненні мети, людина мужня і горда. Сучасний читач навряд чи запідозрить, що цей нині сивий патріарх колись давно, у 30-ті роки, ішов під допитливими поглядами шпиків на явку: Андрій Павлович ще юнаком став у лави революційного руху в Бессарабії, наближаючи світанок визволення своєї рідної землі. Тоді ж, півсто- ліття тому, він закликав: «Эй, вставайте все, кто измучен и скован, вы — единая сила, вас много кругом, стену ту, что закрыла рассвету дорогу, повалите тяже- лым своим кулаком!»

Коли врахувати ту неабияку обставину, що за такі бунтарські заклики можна було заплатити життям, то ці рядки — безцінні. А людина, що їх написала, гідна синівської поваги і захоплення.

Тягар літ, що впав на плечі, анітрохи не зсутулив його духу. Андрій Лупан і в своє 75-ліття іде, як і раніше, випроставшись, упевненим кроком людини, якій нема чого скрадливо петляти між гострими кутами проблем, оскільки і як громадянин, і як поет він завжди на вістрі часу.

Звичайно, не для всіх він зручний, бо говорить завжди правду у вічі, незважаючи на особи, якою б різкою подеколи вона не була. Моральне право бути вимогливим до інших Андрій Павлович здобув насамперед нещадною вимогливістю до самого себе. «Себя зовеш ты слова рулевым. Достаточно в тебе ли человека? И как, скажи, ты пользуешься им, дарованным тебе людьми и веком?» — запитував він і інших, і себе в першу чергу ще в 1935 році. І хоча вся його творчість засвідчує те, що А. Лупан завжди намагався використати слово як зброю в боротьбі за кращу долю, поет через два десятиліття мужньо скаже собі:

Я виноват в одном — что робость
порой ломала мне строку,
когда толкала низкопробность
к штампованному языку,

что примирить считал возможным
свой долг с подсказками невежд,
ценителей пустопорожних,
чей стих развинчен и несвеж,

что подпевал, приняв за мерку
тот скрип сухого колеса,
когда поэзию коверкал,
смотря читателю в глаза...

Мой жгучий стыд и тяжесть эта —
куда от них я убегу?
Пусть даже все простят поэта.
Себе простить я не смогу.

Це, звичайно, максима і, природно, адресована лише до самого себе. Ми простимо чудовому поетові досить-таки великий перебір у самокритичності. І водночас вклонимося йому за те, що ще тридцять років тому він закликав до того, до чого нині нас спонукує дух перебудови.

Так, сьогодні таким, як Андрій Лупан і подібним до нього за стилем і способом життя, мислення, глибоко і вільно дихається в буревій атмосфері оновлення. Бо він усім своїм життям і творчістю наближав цей

переламний час. І тому він з повним правом може повторити слова, накреслені ще в 1964 і такі своєчасні сьогодні:

Сквозь наветы посредственности и запреты
к этой цели, что брезжит всегда вдали
пробивайтесь и ярко горите, поэты,
работяги и труженики земли!

1987

| *Співати*
| *своїм голосом**

Я належу до тих молодих та ранніх, хто ще в шкільні літа, завдяки щедрій поблажливості редакційних працівників, побачив своє ім'я в друці. Було це десь 1948 року: я тоді топтав стежку до п'ятого класу Зачепилівської семирічки. Стояв звичайний літній день, коли мені вчителька російської мови Анастасія Гнатівна Ольшанська значуще вручила новосанжарівську райгазету «Ленінським шляхом». Там чорним по білому над невеличким віршем, переписаним начисто відповідальним секретарем редакції Дмитром Безручком, стояло моє прізвище...

Отже, починав я, як і всі. А проте мені, мабуть, більше поталанило, ніж іншим. Село наше, Зачепилівка, де я 1935 року народився, хоч і невеличке, зате близько од райцентру Нові Санжари: отак десь кілометрів три з половиною пройти через лісок, луки, а потім мостом через Ворсклу — і ти вже в «городі».

Батько мій, за свідченням його матері, а моєї бабусі Катерини, був чоловік динамічний і романтичний. Після дев'ятого класу він утік зі школи й подався на шахти. Там він потрапив в обвал, з якого дивом вийшов з ушкодженою правою рукою. Після такої оказії блудний син повернувся в рідну Зачепилівку і пристав до райгазети, до якої дописував ще школярем. Починав, як ведеться, інструктором, а вже 1939 року дістався поважного редакторського крісла. Не знаю, як би далі склалася його доля, коли б не війна.

* В основі статті — інтерв'ю кореспондентові ж. «Укр. мова і літ. в шк.» (1980, — № 7).

...Я ледь-ледь пам'ятаю батька. Але десь, у підсвідомості, на дні мого серця, світиться невеликий міст через старицю Ворскли. Там ми попрощалися. Невисокий, широкоплечий, він ще раз озирнувся посеред мосту, махнув нам рукою і рішуче закрокував на Нові Санжари, до військкомату. За кілька хвилин міст злетів у повітря. Сапери поспішали: то був рік сорок перший. Наближалися фашистські танки...

У спадок від батька мені залишилися його вишита сорочка голубим по білому, кишеньковий годинник з римськими цифрами на циферблаті. Та ще пам'ять, розмита часом і відстанню в сотні літ. А ще — загострене почуття обов'язку та залізне правило і право: не спекулювати на доброті держави і людській співчутливості. Батько пішов на фронт, хоч міг би скористатися «білим білетом», зважаючи на контрактуру правої руки...

Ще він залишив мені найдорожче — книжки, які бабуся Катерина якимось чудом зуміла вберегти від ворожого ока в часи окупації. А що читати я почав, як на ті часи, вельми рано — в п'ять років, то проштудіював їх ще до школи... У мене під рукою були академічне видання Пушкіна за 1939 рік, «Кобзар» Шевченка, «Лис Микита» Івана Франка, «Гримить барабан» Шандора Гергея, «Вибрані твори» Гоголя, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та ще деякі серйозні книжки.

Мушу зізнатися щиро, що і моя рання грамотність була всього лиш наслідком педагогічного експерименту наймолодшої батькової сестри, а моєї тітки Віри Іванівни. Вона добровільно взяла на себе нелегку роль моєї няньки і виховательки. І не лише вигоїдала мене, а й навчила читати та писати. Певне, з неї вийшла б добра вчителька. Але війна обірвала її навчання на дев'ятому класі і разом з іншими її ровесницями закинула в Німеччину, де вона пройшла всі дев'ять кіл фашистського пекла.

І все ж праця моєї тітки не минула марно, в чому вона переконалася невдовзі після повернення з триклятої чужини, заставши мене за студіюванням... Мопассана. Книжка рішуче була забрана, а «любому другові» перепаало на горіхи.

Отже, в моєму літературному навчанні панували хаос і суцільна еkleктика. З прочитаного я переваж-

но вловлював лише перший план, не докопуючись до смислу, та інтуїтивно відчував ритм не тільки римованої речі, а й прозової фрази. Певне, оця здатність та ще притаманний кожному потяг до змагання й спричинилися до перших моїх наївних римованих вправ.

Часу в мене для цього було більше ніж досить. Після школи я похапцем робив уроки і брався до римування. Переважно на пастівнику, де степ, нудьга та переліски хилять до самовдосконалення і рішучих замірів та задумів.

Бувало, що часто й пізнього вечора, коли вже всі вкладалися спати, я брався за олівець (перо тоді було розкішно). І тут я мушу з глибокою вдячністю схилитися перед матір'ю, яка давала мені повну волю. Я в неї був один, до того ж дуже схожий на батька, отож вона берегла і заступала мене в усьому. А що з нею ми не бачилися цілими тижнями, бо угіддя нашого колгоспу лежали за 7—10 кілометрів од села і в жнива зачепилівці їхали «в степ» на кілька днів, то кожна наша зустріч ставала справжнім святом. Це свято завжди зі мною — і тоді, коли я з Києва виривався у рідні полтавські краї, до отчої хати, де на порозі, приклавши долоню дашком до чола, мене зустрічала найкрасивіша і найсвятіша для мене жінка — Мати, і тепер, коли її не стало і ми бачимось з нею тільки у снах та спогадах...

Першими терплячими слухачами моїх вправ були бабуся Катерина, тітка Віра Іванівна та її чоловік Микола Євдокимович Давиденко. Микола Євдокимович, по-циганському смаглявий, веселий, з тонким відчуттям гумору, страшенно любив дітей, і ті йому відповідали щирою взаємністю: у його дворі завше було повно сусідської дітвори. Та й зараз, коли вже його доньки давно повиростали, на їхньому обійсті не стихає оптимістичний галас нових поколінь.

Микола Євдокимович був схильний до раптових, непередбачених рішень. Отож одного дня, весело примружившись, він наказав переписати на чистовик мої «вірші», по тому рішуче взяв мене за руку і повів... у райгазету.

Отаким несподіваним чином і з'явився мій вірш у газеті, коли я топтав дорогу до п'ятого класу.

Згодом я вже сам носив до редакції свою «продукцію». А оскільки чимало працівників газети, особливо

найбільш стабільна її частина — друкарі та верстальники, ще пам'ятали мого батька, то мене приймали там як свого. І довіряли настільки, що вже з восьмого класу я став ледве чи не штатним працівником: писав зарисовки, навіть «нариси», формував літературні сторінки, правив, вичитував, брав участь у плануванні номерів.

Одне слово, моя подальша доля була визначена: 1953 року я вийшов на батьківську дорогу, вступивши на факультет журналістики Київського держуніверситету.

Я назвав тут чимало прізвищ не з родинного обов'язку, а з тим, аби підкреслити, що мені завше щастило на добрих людей, що завдяки їхній душевній щирості й сердечності я ніколи не почувався безбатченком. Вони вчили мене найвищого — доброти, щирості й принциповості, і коли я щось справді зробив, то тільки завдяки їм. Певне, тому чимало моїх віршів, як те й критики помітили, мають конкретних адресатів, бо народ — це не безлика громада, а об'єднані воєдино люди, особи, кожен зі своїм обличчям, характером і вподобаннями. Кожен з них несе визначальні риси свого народу, як і народ — риси кожного з них.

В університеті вчитись мені було неважко, можливо, легше, ніж іншим. Знову ж таки не тому, що мав якісь особливі здібності, а завдяки тим обставинам, про які йшлося вище: газету я знав не з парадного входу, а, так би мовити, «з кухні». Відтак, на практиці, порівняно швидко відробивши свою норму в газетних жанрах, я ще встигав надрукувати кілька віршів.

1957 рік для мене особливий. На республіканському турнірі поетів (зараз такі не проводяться, а жаль!) я посів перше місце. Приз мені вручали відомі поети Степан Олійник, Микола Нагнибіда, Платон Воронько. Це була вельми приємна для мене несподіванка, оскільки ще до початку турніру я відводив собі роль статиста.

І хоч я вже зрідка друкувався в республіканській пресі, публікація у газеті «Радянська Україна» мала для мене неабияке значення. Вірш передрукували майже в усіх поважних журналах, аж до «Огонька» і навіть «Нового мира» включно; це створило мені досить широке паблісіті, аж таке, що одне солідне

видавництво запропонувало подати рукопис. Я, звичайно, його подав, але невдовзі забув про те: наближались державні іспити. А потім — в 1958 році — почав працювати в республіканській комсомольській газеті «Молодь України», і вже було не до рукопису. Всенощні чергування змінювалися відрядженнями, а ті в свою чергу — відписуванням у номер. Одне слово, газетні будні.

Сталося так, що найчастіше мені випадало бувати на Лисичанському хімкомбінаті, який на той час оголосили ударною комсомольською будовою. Буквально на моїх очах росли цехи, а з ними й молоде місто, яке тепер відоме всьому Союзові, — Северодонецьк. Неодноразові довготривалі відрядження давали мені змогу простежити, як разом з комбінатом і містом ростуть люди, як вони мужніють і дедалі глибше осмислюють життя і своє місце в ньому.

Серія нарисів, що з'явилася в газеті після цих відряджень, привернула увагу працівників видавництва «Молодь». Таким чином, першою моєю книжкою були не вірші, а документальна повість «За Сіверським Дінцем», яка побачила світ 1959 року...

Так, газета чимало забирає і часу, й енергії, але ж і дає вона поетові неоціненне: ти пізнаєш життя не з підрядників, а з оригіналу, у всіх його вимірах і виявах. І що найголовніше — зустрічі з людьми, а поезія ж — це передовсім людинознавство...

І от 1962 року у видавництві «Молодь» вийшла моя перша збірка «Б'ють у крицю ковалі». Була вона така собі, за винятком кількох віршів. На той час, як мені здавалось, я вже переріс її, але ж видавничий процес має свій чіткий і жорсткий графік.

У 1964 році побачила світ друга збірка, «Двадцятий вал», за яку мені було присуджено Республіканську комсомольську премію імені Миколи Островського.

Нині на моєму рахунку — понад два десятки збірок. Дві з них вийшли у Москві в перекладі моїх добрих друзів, обидві — у видавництві «Молодая гвардия»: «Гонг» (1966 рік) і «Стою на землі» (1973 рік). Остання удостоєна Державної премії СРСР. Згодом вийшли «Стихи» (1977), «На лінії тишини» (1978), «В центрі круга», «Доля» (1981), «Золоті ворота» (1982).

...1975 року в Нью-Йорку, де я перебував у складі делегації УРСР на XXX сесії Генеральної Асамблеї

ООН, мені виповнилося рівно сорок. Отже, повернуло на п'ятий десяток.

Це не так багато, але ж і не мало! Перейдено добрий шмат життєвого поля, за плечима вже якийсь досвід, отже, маю моральне право зробити деякі висновки. Принаймні для себе.

Перший з них категорично наказує: в жодному разі не легковажити словом і по змозі високо нести честь свого поетичного цеху.

Час од часу критики застерігають нас од ранньої професіоналізації. Я — за якнайскорішу професіоналізацію в найкращому розумінні цього терміна, сиріч: за високу школу майстерності, що починається од землі, од живого життя і сягає своїм верховіттям у космос вселюдського духу. І — якнайменшої по-блажливості до себе в цьому поступі, інакше аматорство, таке звабливе у своїй доступності за нинішньої суцільної грамотності, неодмінно виведе на стежку заримованої інформації, на невибагливе рядкогонство.

І водночас рання професіоналізація в розумінні кабінетної замкнутості закінчиться тим же. Я згоден, що поезія — це передовсім інтуїція. Але ж інтуїція неодмінно передбачає досвід, тобто знову ж таки — знання життя у всіх його вимірах.

Поезія — це і спалахи натхнення, і важкі робочі будні. Але робота ця має свою специфіку — вона невидима для стороннього ока, вона відбувається в естві поета: відбір, оркестровка, пошуки найоптимальнішої інтонації тощо. Читачеві до цього діла немає: він бере собі вже знайдене.

Отож іще один висновок: віршів не можна «висиджувати», патужно, по-ремісницькому припасовуючи рядок до рядка. Вони мають вихлюпуватися на папір у мить спалаху натхнення, яке готується отією внутрішньою незримою працею.

Одпрацювавши чимало в газетах, журналах і видавництвах, дійшов ще й такого висновку: ніколи не варто включатися в гонитву за модою, хоч якою б яскравою, екстравагантною і визнаною вона не була. Бо мода — то діло сезонне. Співай своїм голосом, де б виразно гучали неперехідні інтонації твоїх прапращурів.

Це, проте, аж ніяк не означає, що ти маєш замкнутися у своєму хуторі. Сучасні новітні засоби зв'язку та інформації дають змогу стежити за визначальними

процесами, що відбуваються як у союзній, так і в світовій поезії. Отож, якщо ти хочеш бути на рівні талановитого, інтелектуального радянського читача, треба тягтися до світових стандартів.

Мій ідеал поета найповніше схарактеризував Костянтин Миколайович Батюшков: «Перше правило... має бути: живи, як пишеш, а пиши, як живеш». Це нелегко. Але поки живий — іди!

Вартість поета визначається кількісним вмістом золотого запасу таланту. І хоч те очевидно, все ж доводиться повторювати давно відому істину, оскільки останнім часом помітно розмивається межа між обдарованням од природи і нажитим ремісництвом. Я вже говорив і ще раз насмілюсь твердити, що при сучасному високому рівні пересічної грамотності, при сучасних оперативних засобах інформації, при необмеженому доступі до надбань світової поезії будь-який громадянин, та ще й з вищою філологічною освітою, навіть не маючи природного поетичного обдаровання, спроможний зімітувати річ, що нестиме на собі зовнішні ознаки вірша, якщо, звичайно, він не обділений притаманним кожній людині слухом і відчуттям первісного ритму.

У цьому зв'язку постає запитання: а що ж тоді робити? Де ті критерії, ота «точка відліку», за якою ми визначаємо справжню поезію, одділяючи її від несправжньої, від ремісницької імітації?

Можна було б на те відповісти так: у нас є взірці класики всіх часів і народів, вартість яких не підлягає сумніву, оскільки вони витримали іспит часу. У нас є і своя класика, яка здобула високу оцінку не тільки у себе вдома, а й визнання світове, отже — об'єктивне. Сковорода, Котляревський, Шевченко, Франко, Тичина, Сосюра, Рильський, Малишко...

Коли я вже згадав термін «ремісництво», то хочу застерегти, аби не плутали «ремісництво» з «ремеслом» у найкращому розумінні цього слова. Сучасний поет, хоч як би він щедро був обдарований природою, не зможе втриматися на рівні часу, коли досконало не володітиме своїм ремеслом, себто віртуозним версифікаторством, усім спектром інтонаційно-ритмічних засобів, образних побудов, зрештою, усім тим, що, за Франком, складає «секрети поетичної творчості».

Отже, він мусить — зобов'язаний! — бути інтелек-

туальною, високоосвіченою, високоінтелігентною особою, вільно орієнтуватися у світових надбаннях, бо тільки культура розуму, як твердить Брюсов, робить можливою культуру духу.

Ми маємо приклади з історії літератури, коли справді талановиті самородки дореволюційних часів так і не могли сягнути верховин. Але то не вина, а біда їхня, сумний наслідок тих важких часів. І все ж навіть тоді Тарас Шевченко, син найбезправнішого кріпака, нижче якого стояв хіба що раб, зумів завдяки сподвижницькому самовдосконаленню освоїти найвищі верховини духовної культури людства і сам став верховиною, яку видно з будь-якого закутка нашої планети.

То що вже казати про нас, які мають щастя рости і діяти під небом Радянської влади, що поставила собі за мету виховати гармонійно розвинуту особу — спадкоємця нетлінних духовних скарбів, надбаних людством за всю історію свого існування?!

На жаль, ми й сьогодні зустрічаємо подеколи обдарованих індивідуумів, які намагаються «вижити» в літературі не поворухнувши й пальцем, аби хоч трохи самому примножити його. Але то вже не біда, а вина їхня!

Отже вартість поета визначається золотим вмістом його природного таланту. Однак повноцінним сучасним поетом можна стати лише тоді, коли самородок, дарований тобі природою, одграмиш та облагородиш «культурою духу», себто достеменно оволодієш усіма секретами поетичної майстерності, чи ще точніше — ремеслом свого цеху.

Хто ж у такому разі покликає і кому надане оте право: ставити знак якості на нашій поточній, ще не перевіреній часом продукції?

Звичайно ж, передусім професійній, принциповій критиці, нам самим, читачам, і, в кінцевій інстанції, видавцям.

Фігура видавця в живому літературному процесі, особливо сьогодні, набуває виняткового значення. Він останній, хто благословляє у світ книжку, вводить автора у священну поетичну рубрику. Отже, в його особі об'єднуються одночасно професійний, принциповий критик, сам автор, себто поет, і, нарешті, найвимогливіший читач. Однак усі вимоги, адресовані вище поетам, стосовно видавця потроюються.

Звичайно, рівень тієї чи тієї літератури в значенні престижному оцінюється за верховинами. Але ж творять літературу не лише всесвітньовідомі, а й ті, хто в той чи інший час працює чи працював у ній в міру свого таланту.

Міра ж таланту — величина змінна. Жоден найпильніший провидець в живому літературному перебігу не в змозі та й права не має доконечно визначати рівень автора однозначно: «посередній», «вище від середнього» чи там, скажімо, «найвищий».

Остаточо ставити оцінку авторові як особі — то справа часу. Адже ми знаємо випадки, коли поет починав не вельми яскраво, та з часом сягав неабияких висот. І навпаки. Бувало, що автор спалахнув уже першою книжкою, та згодом або тупцював на тому ж місці, або й поволі пригасав.

Отже, вартість поета визначається цілим комплексом чеснот. Є автори, які не зажили собі гучної слави, але вони володіли неабияким відчуттям знайти якусь нову грань у темі, що її проминув не один визнаний і високошанований. Є літератори, що весь свій талант віддали справі популяризації, осмисленню і поширенню слави своїх знаменитих колег. Є, нарешті, майстри першої руки, що, скромно відсунувши свою персону в затінок, вивели на осоння і виховали талановитих учнів, які переросли своїх учителів, здобувши рідній літературі світову славу. Не забуваймо слова Пушкіна: «Старик Державин нас заметил...» І хто знає, чи був би Пушкін тим, ким він є, аби не Державін чи Жуковський, які по-батьківськи вивели його на дорогу Великої Літератури!

Тож шануймо всіх чесних трударів на безмежних ланах слова!

...Особисто мені в поетові імпонує передовсім почуття власної гідності. Себто: уміння з гідністю реагувати на критичні зауваження щодо своїх творів. Звичайно, йдеться про високофахову, доброзичливу критику, а не волонтаристські паскоки з голоблею, інкрустованою ярликами.

Реноме поет здобуває і підтримує на належному рівні тільки своєю творчістю і громадянською позицією. Що вищий творчий потенціал, то менше потребує він декларування, відстоювання, утвердження, пробивання.

Гірко спостерігати за особами, які, на зорі своєї творчості зробивши на копійку, все своє життя потім вимагають од інших платити їм валютою. Вся ота метушня по «проштовхуванню» свого імені в різні «обойми», доскіпливі вивчення, скільки кого разів згадали чи не згадали в найрядовішій інформації, що кому присудили і за що, — то вже, їй-право, не творчість, а торгівля.

У літературі, як і в будь-якій іншій справі, пробиватися треба самому, власною творчістю. Наставники ж мають лише з верховин свого досвіду застерігати молодших од повторення «огріхів» своєї молодості, а не возити їх за собою в розмальованих колясках до молочної кухні. Утриманство в літературі абсолютно неприпустиме!

Ще хотілося б молодим од щирого серця побажати: якнайраніше позбутися дуже, на жаль, поширеного ганджу — заздрості. Нічого гріха таїти, трапляються особи, навіть обдаровані, які визнають у літературі тільки себе. Коли його товариш створює цікаву, талановиту річ, вони намагаються або не помітити успіх, або знизити його єхидними репліками, двозначними натяками чи, в кращому випадку, замовчати. Це свідчить про те, що людина має схильність до дріб'язковості. Дріб'язковість же, як іржа, непомітно, але невідворотно підточує талант. Тому треба мати мужність, ушіймавши себе на заздрості, негайно вдатися до кардинальної терапії. Себто стати над собою, примусити себе об'єктивно оцінити вартість сподіяного побратимом. Коли досягнеш цього, ти почнеш радіти успіхові товариша, як своєму власному. А здатність радіти досягненням друга — то вже талант, якому немає ціни. Виростає ж він од усвідомлення тої істини, що ти — лише рядовий літератури, що без неї, себто без своїх побратимів, ти — нуль.

— У багатьох виступах Ви з теплотою говорите про своїх друзів — колгоспника, вченого, актора...

— Так, у мене багато друзів. Мені просто щастило і щастить на гарних людей.

Друзі починаються зі школи. Моя мати, тітки, дядьки були і є моїми справжніми друзями. Усе життя отак з друзями і йду — надійними і щирими. Я не ставлю вододілу між побратимами пера і друзями з різних трудових цехів. Для мене всі вони близькі:

і ушавлений будівельник Іван Бушма, і генеральний директор Київського виробничого об'єднання «Точелектроприлад» Петро Андрійович Шило, і мої побратими по слову.

— Критика спостерігає, що у формальних шуканнях Ви чимось близькі таким своїм колегам і майже ровесникам, як Є. Євтушенко, Р. Рождественський, із старших — М. Луконін... А Ви самі кого вважаєте близьким собі по духу?

— На комусь одному зупинитись важко. Мені, окрім названих поетів, дуже до вподоби Кайсін Кулієв, особливо громадянською мужністю в поезії. Він сам прожив нелегке життя, в деяких часових перепадах навіть трагічне, але не похитнувся, не втратив перспективи. Серед російських колег близький кожен по-своєму у своїх шуканнях — Єгор Ісаєв, Євген Євтушенко, Василь Федоров, Лев Смирнов, Роберт Рождественський, Юрій Кузнецов. Тим вони мені близькі, що різні.

— Кажуть іще: у Бориса Олійника є прагнення міцно сплавити «поезію» і «прозу» реального життя. Мабуть, саме такий сплав почали позначати у нашій критиці новим терміном «інтеграція стилю», що характерно, зокрема, для поетичної роботи таких майстрів, як Олександр Твардовський, Леонід Мартинов, Кайсін Кулієв, Мірзо Турсун-заде, Максим Рильський, Ярослав Смеляков... Про Вас же сказано: «Є прагнення...» А вдається втілити їх?

— Чи вдається — не мені судити. Та в одному я переконаний твердо: поділ поезії на масову й елітарну штучний. Вірш має однаково хвилювати і сільську громаду, і аудиторію академістечка. Звичайно, оцінка стильових особливостей поезії різних аудиторій буде різною, але хвилювати серце вона має однаково. Поезія завжди звернена на аудиторію. Її суть і завдання в тому, щоб прихилити на свій бік, на свою точку зору бачення інших.

— У дослідників-розвідувачів є таке поняття — непридатний хід. Траса майбутньої дороги може мати кілька варіантів. Однак, щоб пересвідчитися у правильності одного, треба вивчити й інші. Скільки у Ваших творах буває варіантів?

— Кожен — і малий, і великий — за обсягом твору продумується автором. Інтонація першої фрази зумов-

лює весь настрій вірша чи поеми. Спершу звучить мелодія, а вже розмір, лексичний шар — то відповідно підвладне заданій мелодії й інтонації. Часом, щоправда, в процесі роботи, скажімо, над поемою виникає інший хід, інша ритмомелодична стихія. Та все ж, як на мене, поет має сідати до письмового столу лише тоді, коли вибрав найоптимальніший варіант.

— Наші недруги за кордоном не втомлюються кричати про «конформізм» радянської літератури. Тобто про те, що всі ми пишемо на один кшталт, позбавлені шкіл і течій, що в нас нема «стилістів»...

— Це стара, як світ, казка пропагаторів з того берега. На жаль, закордонний обиватель ще інколи вірить їй. Але то не тільки вина обивателя, а й наша: ми не завжди вміло пропагуємо серед світової читачької аудиторії високі здобутки радянської літератури.

Коли вже говорити про конформізм у літературі, то він притаманний саме світові визиску. Продуктування маслітератури, розрахованої на невибагливі смаки, гендлювання на «гострих», а простіше — на патологічних збоченнях робляться заради видурювання доларів у затюканого обивателя. Але що вже говорити про бульварних ремісників, коли навіть талановиті літератори змушені, аби втриматися на поверхні та зберегти читача, приправляти свої твори тими ж дешевими спеціями.

Перед нашим письменником не стоїть питання: вижити чи ні. Високохудожні, високоідейні книжки у нас, хоч якими б великими тиражами виходили, одразу розкуповуються.

Що ж до жанрів, течій і шкіл, то вже ряснішого розмаїття, як у радянській літературі, годі й шукати. Уже хоча б тому, що вона багатонаціональна. А коли кожна нація і національність — а їх понад сто — приносять у літературу свій дух, традиції, зовсім не схожі на інші, хіба це можна назвати півелюванням?

Хіба сплутаєш, приміром, таких поетів, як Расул Гамзатов і Едуардас Межелайтіс? Абсолютно різні, зовсім не схожі творчі особи, які мають свого читача. Якщо Расул — поет вишукано метафоричного плану, де кожен рядок пульсує повнокривною плотською силою, то Едуардас Межелайтіс чіткіший, академічніший, коли хочете, холодніший. Чи в прозі. Хіба

сплутали Олесь Гончара, з його розлогою степовою стихією, романтичною піднесеністю, і карбовану «логічну» прозу Юрія Бондарєва?!

— Що Ви можете сказати про свою роботу як перекладача з братніх радянських літератур?

— Перекладаю ще мало, але вважаю цю справу і почесною, і дуже відповідальною. Адже перекладач — це, сказати б, гонець, що несе добрі вісті від одного народу до іншого. «Хай слово мовлене інакше, та суть в нім наша застається», — сказав великий Тичина. І завдання перекладача не тільки в тому, щоб передати саму «суть», а й донести засобами своєї мови в усій красі і неповторності форму цієї «суті», її словесне вираження. Тут прикладом усім нам завжди будуть такі високі майстри, як П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, В. Мисик, Д. Білоус, Д. Бобир, а з молодших — Д. Павличко.

Я щиро шкодую, що замолоду не вивчив бодай одну з мов народів, скажімо, кавказьких, прибалтійських чи середньоазіатських республік. Скільки б радості зазнав, якби міг читати в оригіналі й з оригіналу перекладати таких велетнів сучасної літератури, як грузин Іраклій Абашидзе, кабардино-балкарець Кайсин Кулієв, вірменин Паруйр Севак... І ще багатьох-багатьох чудових поетів нашої країни. Одначе треба в міру сил працювати на цій ниві, зміцнюючи повсякчас і повсякдень «чуття єдиної родини».

— У своїх виступах Ви завжди згадуєте про комсомол, який Вас виховав, дав путівку в життя. Власне, вірш «Комсомолу», який уже став майже хрестоматійним, не міг народитися просто так, без серця, без душі і любові...

— Чудові якості романтизму, безкорисливості, самопожертви, що притаманні нашій молоді, найбільше відповідають моєму душевному настрою, моєму життєвому кредо. Я безмежно щасливий, що ріс під її знаменами. І зараз, хоч я віком і вийшов з комсомолу, за тими головними принципами хотів би завжди лишатися в його лавах. Він мені близький і дорогий своїм пафосом, своїм високим злетом, своєю непоміркованістю, своєю одчайдушністю.

Випробування істиною

(Виступ на XIX Всесоюзній конференції
Комуністичної партії Радянського Союзу)

Комуністи, безпартійні, неформали, аж до рокерів і «металістів», з якими мені довелося зустрічатися як депутату, одностайні в головному наказі — твердо, всіма конституційними засобами домагатись того, щоб оновлення стало необоротним. Та вже тільки за одне приголомшливе відкриття, що в своєму теоретичному прискоренні «розвинутого соціалізму» ми, виявляється, проскочили мало не цілу фазу реального соціалізму, — слава і осанна перебудові! Накресливши оптимальний шлях, ми рушили, випустили в піднебесся повітряні кульки самообманного благополуччя, які багато років намагалися зістикувати з не вельми благополучною реальністю. У прожекторі гласності ще жорстокіше проступили білі плями в давній і зовсім недавній вітчизняній історії, які зяють чорними дірками від свинцевих чобіт культу.

Але я хочу сказати, що останнім часом, справедливо побиваючи культ, ми, в своєму не завжди благородному гніві, кидаємо каміння на весь народ, піддаючи сумніву мало не все, сподіює ним. Перед моїм внутрішнім зором ще з дитячих воєнних років — безкрає поле з глибоко вивернутими сірими брилами. Придивіться: та це ж не брили, а сірі фуфайки на плечах наших жінок, матерів, сестер, дружин, коханих, згорблених у тяжкій праці. Та не за Сталіна ж, а за своїх чоловіків, які билися з фашизмом, в ім'я перемоги віддавали вони і красу свою, передчасно згаслу, і останні сили. В ім'я рідної країни, з приводу якої дехто почав сумніватись; а чи була і чи є ця країна? Не знаю, як у кого, а у мене і тих, хто послав мене на конференцію, є Вітчизна — Радянська Україна. І є країна — Союз Радянських Соціалістичних Республік. І я відчуваю природну гордість за свою соціалістичну Батьківщину.

Забувати про це, про те, що наша перемога — це подвиг усього народу, таким чином позбавляючи смислу життя кілька поколінь, — великий, непростий гріх.

І наша література, всі види мистецтва повинні зміцнювати, а не руйнувати зв'язок поколінь, берегти пам'ять не тільки про лихе, а й про велике, неминуще, що здійснили наші предки.

В супротивному разі саме на безпам'ятстві може вирости чортополох, в заростях якого ми й не помітимо, як зійде отруйне насіння нового культу. А щоб усього цього повік не сталося, мені наказано вимагати: опублікувати нарешті «білу книгу» про ті чорні часи, де з стенографічною чіткістю і точністю до кінця викрити не тільки Сталіна, а й визначити міру вини кожного з тих, хто його оточував, назвати поіменно не тільки жертви, а й тих, хто замислював і виконував акти беззаконня.

А оскільки в нашій республіці гоніння почалися задовго до 37-го, варто з'ясувати ще й причини голоду 1933 року, який позбавив життя мільйони українців, назвати теж поіменно тих, з чийої вини сталася ця трагедія.

Нарешті: поіменно викрити донощиків, які поставляли ексекutorам суцільнаклекницький «компрома»; «засвітивши» імена таких «стукачів» минулого, ми завдамо превентивного удару і по тих, хто ще тільки збирається взятися за цю брудну справу.

Один з тяжких наслідків культу — перекручення лєнівської національної політики. Не варто шукати винних по регіонах. Адже біда універсальна. У цьому плані однаково тяжкі і наслідок, і причина. Наслідок, зокрема на Україні, такий: національна мова опинилася майже на околицях духовної і матеріально-виробничої діяльності народу. Вона поступово якось зникає з діловодства, з державного і партійного вжитку. Більше того, в багатьох містах вже не існує шкіл рідною мовою. Майже в усіх вищих навчальних закладах студенти позбавлені можливості навчатися мовою своїх матерів, не говорячи вже про дитячі садки.

У цьому питанні не повинно бути різночитань. Треба на державному рівні створити режим найвищого благосприяння функціонуванню рідної мови в усіх сферах і на всіх поверхах суспільства, підкріпивши тєсрію правовими законами, аж до притягнення до відповідальності осіб, які перешкоджають розвиткові національної культури.

З цього, природно, виростає і проблема виховання культури міжнаціональних відносин. І не тільки в аспекті гуманітарному. Я привіз звернення до XIX Всесоюзної партконференції громадськості республіки «Про перегляд програми розвитку енергетики на Україні», під яким стоять понад шість тисяч підписів. Зарозумілість і зневага деяких союзних інстанцій і, насамперед, Міненерго, до долі України межує не тільки з якоюсь немилосердною жорстокістю, а вже й з образою національної гідності. Я згадую, як, вимагаючи будівництва Чорнобильської АЕС, дехто, посміюючись над «українським синдромом», подекував: так це ж настільки безпечно, що можна вмонтувати реактор під ложе молодят.

Ми не опустимося до того, щоб рекомендувати «дотепникам» ставити свої ліжка біля четвертого реактора. Але ми вправі поставити вимогу притягти до персональної відповідальності проектувальників, які припустилися найгрубіших прорахунків у виборі майданчиків для АЕС на Україні. Зокрема, спорудження Ровенської АЕС на карстових землях уже призвело до перевитрати багатьох мільйонів народних карбованців. Будівництво Кримської АЕС на тектонічних розломах в умовах підняття ґрунтових вод загрожує катастрофою. А проект спарених енергоблоків 3-го і 4-го на ЧАЕС, а радіоекологічна обстановка, яка склалася після аварії на ЧАЕС у Київській, Житомирській, Чернігівській, Ровенській, Черкаській областях і деяких районах нашої синьоокої сестри Білорусії?

Відомо, що за наявністю водних ресурсів на одного жителя Україна посідає одне з останніх місць у країні. А нам ще хочуть підсунути канал Дунай — Дніпро, тобто стічну воду всієї Європи перекинути в Дніпро. Що це — недоумство чи лихий замір, як говорять у народі? Що б там не було, але я одержав наказ комуністів вимагати: взяти під громадський контроль цей розгул і спинити заїжджих проектантів, які розгулюють по Україні та інших республіках у стилі плантаторів, не зважаючи ні на інтереси, ні навіть на саме життя аборигенів.

У зазначеному зверненні подано науково виважені альтернативи. Не треба лише відразу «шити» розпізнавальні знаки в тому розумінні, що хтось не хоче АЕС саме на Україні, а хай, мовляв, — у інших. Ні,

природно, ми за розвиток енергетики. Але ж є межі насичення, переступати які просто злочинно.

У перебудові немає дрібниць, усе важливо. І неухильно дотримуватись правила двох строків на виборних посадах. Особисто я вніс би пропозицію: відпрацювала людина, скажімо, два строки. Хай після цього з вершка піраміди влади кидається прямо в океан практичного життя і побореться зі стихією мінімум п'ять років. Потім, після цієї паузи, її можна знову обирати, якщо, звичайно, вона не просто добре відсиділа два строки, а й від душі попрацювала, якщо їй дозволять вік і здоров'я і, звичайно, якщо цього хочуть люди. Тут я, незважаючи на полярні світоглядні позиції, абсолютно солідарний з президентом США Рейганом. І справді: навіщо ображати людей, якщо вони хочуть обрати людину ще раз?

Що ж до атестації комуністів, то я спинився б на такому варіанті: просто узаконити рівноправність партійців та безпартійних на ієрархічних щаблях. Це б мало освіжаючу дію. Адже, будемо до кінця відверті, дехто добивався партквитка, як хлібної картки. Партія, звичайно ж, не кооператив, але вся справа в тому, що саме в кооперативі не тримають кар'єристів: там треба працювати. Так навіщо кар'єристи в партії?

І своєчасно зістикувати нарешті два поверхи, що намітилися в перебудові. Умовно перший, де в поті чола працюють вчені і теоретики, які вже доперебудувалися до того, що раптом поставили собі питання: а що ж ми взагалі побудували? І це на восьмому десятку Радянської влади, питають люди, які до останньої миті заробляли гроші на теоретичному обґрунтуванні цього самого «щось»!

І справді: страшенно далекі вони від умовно другого поверху, де реально працює народ! Майже як декабристи. З тієї істотною різницею, що справа останніх не пропала, а ось від «першого поверху» поки що дуже мало хоча б ділових пропозицій.

Важливо до кінця довести і справу «про підпільних мільйонерів». Оскільки серед останніх, запевняю вас, не знайдеться жодного Сави Морозова, який добровільно пожертвував би свої нагромадження на революційну перебудову, слід кинути всі наявні засоби НТР, щоб відшукати рукотворні золоті жили і пере-

дати виявлену валюту на дитячий фонд, бо ці мерзотники насамперед крали в дітей. Решту — Радянському фондові культури, який би використав це золото на виховання у нинішнього і грядущих поколінь почуття міри.

1988

*З істиною
не може бути торгу*
(З виступу на з'їзді товариства «Знання»)

Вельми благородне прагнення — прилучати до знань в усіх сферах людської творчості не одинаків, не елітарне коло, а мільйонні маси — викликає почуття вдячності і захоплення. Десятки тисяч активістів чесно і самовіддано трудяться на цій безмежній ниві. По вінця зайняті основною працею, за рахунок особистого часу сіють «розумне, добре, вічне». Не за страх, а за совість, і часто не за вільно конвертовані карбованці, а на громадських засадах.

Останнє варто підкреслити. Ніхто не проти матеріального заохочення. Більше того, слід було б і фінорганам зрештою врахувати вимоги перебудови і дати можливість суспільству маневрувати коштами для заохочення творчого пошуку. Але ми не маємо права не помічати й того, що з деякого часу принцип матеріального заохочення з природного стимулу до творчого змагання поступово почав переростати у відверте заробітчанство.

Й справді, дехто з лекторів, розпилюючи свої жалюгідні знання за один божий день на кількох «майданчиках», просто-таки безбожно видирають ці «крб.». А раптом лихої години молода людина, що звикла вправлятися в такому «просвітянстві», за своє освідчення в коханні, підрахувавши кількість слів, вимагатиме від візаві, крім природної, ще й матеріальні винагороди...

А це — наслідок того, що на певному етапі форма впровадження знань перестала відповідати інтелектуальному рівню аудиторії. На жаль, ще й досі в нашій

роботі прозирають моделі 40-х, 30-х, а то й 20-х років, коли лектор переступав поріг майже неписьменної аудиторії, щоб прочинити їй вікно у світ знань, котрими він єдиний володів неподільно.

Однак з кінця 50-х — початку 60-х років, коли людина прорвалася в космос, коли у наш побут увійшло телебачення, однаковою мірою доступне і академікові, і третьокласникові, інформованість суспільства в основному зрівнялась.

Найчутливіші на зміни ситуації першими почали ангажувати аудиторію в своїх співбесідників на рівних, тобто перетворювати слухачів на співмислителів. З цієї реальності виникли й нові форми — дискусії, диспути, «круглі столи», лекції, які переростали на змагання ідей і думок.

Цим новаторам, яких на початку вздовж і впоперек лаяли авантюристами, жилося та й живеться важко. Набагато легше тому, хто за дідівським звичаєм і нині заходить до нашвидку зібраної, а подеколи і не вельми демократично рекрутованої аудиторії і пружною ходою барса простує на кафедру. Як часто уже шурхіт перших сторінок його позаторішньої лекції занурював слухачів у смарагдову нудоту від усвідомлення марно згаяного часу! А лектор, обігнувши на віражі сьогоденні будні, вже видирався на вершини світлого майбутнього, такого ж манливого, як і безпредметного, що аніскільки не відповідало тому, що за віком.

Люди літні, які бачили й гірше, більш-менш спокійно сприймали таке. А от з молоддю було складніше. Довірливо порівнюючи лекторські «істини» з реальністю і не раз фіксуючи категоричні суперечності, юне покоління поступово виробляло в собі скептичне ставлення вже й до правди.

Молодь почала шукати цінності самостійно. І часто знаходила ті, що їх вміло підкидали з-за кордону. Але ж це не провина її, а лихо, коріння якого, між іншим, — і в лекторах — батьках, які надто часто говорили неправду або, ще гірше, — напівправду. З істиною не може і не повинно бути торгу, договорів, умов і поступок, наполегливо підкреслював Белінський. Чи завоюємо ми довіру молодій людині, коли, скажімо, ще вчора «видатний — за нашим же визначенням — діяч міжнародного комуністичного руху» сьогодні атестується як ординарний волонтарист, а один а

тих, хто був причетний до створення застійних явищ, ще вчора нами ж поціновувався як продовжувач справи Ілліча і чи не головний стратег другої світової?

До молоді має виходити тільки справжня особистість, яка завоювала моральне право приймати рішення без консультацій у найекстремальніших ситуаціях. І говорити правду, тільки правду, якою б гіркою вона не була. І не замовчувати, посилаючись на найвищі державні інтереси.

Хіба це секрет, що й після чорнобильського лиха ми все ще не дали відповіді на чимало пекучих питань атомної енергетики? Що на Україні — одному з найбільш паселених регіонів, який становить лише 3 проценти від території країни, — як повідомляла «Правда», було розміщено 10 з 41 енергетичного блоку, тобто майже чверть загальносоюзних потужностей АЕС. Що ці потужності передбачається розширювати. Що, за умови розвитку атомної енергетики в нинішньому темпі, як свідчать і наші, й закордонні спеціалісти, доведеться вирішувати проблему захоронення мільйонів тонн радіоактивних відходів...

То невже ж ми не маємо права дістати відповідь на ці й інші питання від наших учених хоч би на лекціях по відомству товариства «Знання»? І чи личить нам, батькам, затулятися від допитливих очей наших дітей парасолею секретності? Вже коли нині з висоти космічної орбіти є можливість — однаковою мірою і нам, і їм — прочитати на землі шпальту «Правди» з матеріалами, що закликають до гласності, то розгледіти станцію — тим більш. До речі, це ж не у нас, а у них, зокрема в США, після аварій на АЕС виникла «криза довіри» до станцій.

Наймогутнішою підоймою в духовному вихованні насамперед підростаючого покоління і є література. У нас в республіці письменники не гості, а повноправні трудівники товариства «Знання». Я міг би назвати чимало цікавих, воїстину творчих починань, що їх провадить Спілка письменників спільно з нашим товариством.

Адже література несе не лише емоційний заряд, не тільки захоплює й учить відділяти полону від зерна, вчить вловлювати різницю між неминущими і минущими цінностями. Навчає головного — любові до нашої багатонаціональної Радянської Вітчизни. І не в останню чергу виконує роль учителя життя.

Маю на увазі, природно, не всю суціль, а справжню високоталановиту літературу. Бо нерідко ще виходить і відверта халтура. Герой однієї з таких книжок (вона, до речі, і зветься «Лісові вартові», адресована середньому і старшому шкільному вікові), наприклад, розповідає: в лісі сталася пожежа. Всі намагання дебелих чоловіків погасити її ні до чого не призвели. Далі я цитую:

«І тут побачили Марію (лісничиху тобто.— *Б. О.*). Вона спокійно підійшла до нас і запитала:

— Чого галасуєте?

— Ліс твій горить. Ми його гасили, гасили...

— Ну то й що, — сказала Марія. — Сама бачу, не сліпа. Тільки й діла. Ану одверніться, соромітники.

Чоловіки одвернулись. Марія розстегнула верх сукні, витрусила (!) груди і чвиркнула у вогонь маленький струмінчик молока. І пожежа згасла. Зникли вогонь і дим».

Ось така інформація.

Сучасний активіст товариства «Знання» повинен щогодини пам'ятати слова Леніна, що навіть «найвеличніші істини можна заяложувати...».

Зараз, у період демократизації всіх структур, особливу увагу наше суспільство повинне звернути на підвищення рівня юридичної освіти. Чим це диктується?

Процес демократизації і всі переваги його адресовані, звісно ж, чесним трудівникам. Але зайнятим корисною працею робочим людям інколи просто ніколи розібратися в усіх трансмсіях механізму демократії.

Інша річ особи, які демагогію зробили своєю основною професією і успішно користувалися нею в усі часи. Досконало вивчивши не тільки правові приписи, а й найменші щілини в них, вони, віддаючи якнайменше, навчилися викачувати з суспільства все, що погано лежить, і в царині прав людини, і в матеріальній сфері.

Такі типи, на відміну від більшості трудівників, чудово юридично підкуті, з ходу розібралися, які переваги і зиск їм особисто відкриває демократизація. І впевнено одразу ж рушили до мікрофонів, трибун і кафедр. На ходу змінивши понятійний ряд, яким користувалися в часи застою, обновили його пере-

будовчою термінологією, вони знову опинилися в лідерах.

І почали вимагати змінювати все і вся, і передусім своїх особистих опонентів, зовсім не вважуючи стратегічної мети: «замість нього — колишнього, мене, теперішнього». Навіть якщо «колишній» — чудовий чесний працівник, а «теперішній» — більш ніж ординарний.

Ось так і трапляється нерідко, що демократизація, задумана на благо чесних, в руках лукавих обертається злом.

Прикладів — скільки завгодно. Найсвіжіший — позачерговий з'їзд Українського театрального товариства з приводу його перетворення на Спілку театральних діячів, на якому деякі горлопани перебудови підміняли конструктивну критику просто-таки образливими випадками проти шанованих, літнього віку людей.

Ці і подібні речі — наслідок юридичної малоосвіченості. Тому найперший обов'язок лекторів та активістів товариства «Знання» — в найкоротші строки ліквідувати ці білі плями в освіті. Підказати чесним людям, що вони не тільки мають право, а й зобов'язані якнайдемократичнішим шляхом — відкритим голосуванням — позбавити слова галасунів і навіть витурити грубіяна із зали. Що обпльована і принижена хуліганом, який забрався на трибуну, людина може притягти останнього до судової відповідальності за особисту образу. Одне слово, лектор повинен допомогти чесним людям розібратися в усіх тонкощах механізму демократії і навчити ним користуватись належним чином.

Не слід, звісно, переоцінювати небезпеку з боку галасунів. Однак і заплющувати очі на те, як «репете» демагог, — теж недозволена, коли не злочинна розкіш. Бо однією з найядучіших кислот, здатних зруйнувати не лише окремі складові, а й цілі структури демократії, є саме соціальна демагогія. Своєрідно використовувана гласність в кінцевому результаті, як це не парадоксально, може призвести до того ж, що й донинішня «безгласність», — до цинічної зневіри в самій сутності перебудови.

Право на критику

(Бесіда про демократію)

Взагалі це природно: критикувати віджиле, негативне в ім'я утвердження нового, розумного. Однак з обов'язковою, на мій погляд, умовою: об'єктивно оцінювати не тільки дії і вчинки інших, а й свої власні.

Свобода критики гарантована в нас Конституцією. Щодо партійця — ще й Статутом КПРС. Він зобов'язує кожного комуніста засуджувати й розвінчувати все, що заважає прогресу країни.

Але ця свобода може бути використана, а інколи і використовується людьми, які вміють високим мовним рядом спритно маскувати свої негарні цілі. Тому зовсім не риторичне запитання: що рухає людиною, яка реалізує право на критику? Інтереси справи чи щось інше? Критика особливо цінна, коли підкріплена моральними якостями того, хто критикує.

Найважливіший критерій моральності в нашому колективістському співтоваристві — чесна, добросовісна праця на суспільство, яке відповідно винагороджує людину і матеріально, і морально. І чим вагоміша її віддача, чим діяльніша причетність до створення загальнонаціонального багатства, тим ширші її повноваження як господаря в розподілі соціальних благ, а отже, міцніше право на критику в разі будь-якого порушення норм справедливості. Ось деякі приклади.

Давно знайомий я з директором Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника, унікального за своїм профілем (18 музеїв — від хліба до космосу, від Шевченка до Шолом-Алейхема) Михайлом Івановичем Сікорським. Людина неспокійна, часом настирлива, він завжди говорить про справу те, що думає. А чого, власне, йому боятися, якщо цей унікальний заповідник він починав з «кілочка»? Сам копав, теслярував, сам «ходив» по начальству, мандрував по багатьох містах і селах, збираючи експонати. Причому нерідко купував їх за свої гроші. «Це стільки ж державний, скільки й власний заповідник моєї душі», — говорить Сікорський, потверджуючи ділом злиття громадських та особистих інтересів.

...Володимир Антонович Плотинський у сорокових

роках починав головувати в господарстві колишнього хутора Смержів. Було там кілька корів та пара коней. Про техніку, подібну до теперішньої, тоді і не мріяли: на всю Ровенщину шість тракторів і тридцять одна парова молотарка. Сьогодні ж тільки в колгоспі «Зоря комунізму» більш як півтораста тракторів, стільки ж вантажівок, десятки зернових та бурякозбиральних комбайнів, завод по переробці овочів і фруктів, підприємство по виготовленню склотари. Свої вчителі, інженери, лікарі, спортивні тренери, художники, хореографи... Двічі Герой Соціалістичної Праці, член Президії Верховної Ради УРСР В. А. Плютинський і в «верхах» і в «низах» однаковий. Він не пошкодує доброго слова чесному трудівникові, але ніколи не змовчить, скаже в очі найгіркішу правду, коли помітить, що людина намагається жити «від лукавого».

Я щасливий, що дихав одним повітрям творчості з людиною прекрасної душі, видатним поетом Павлом Григоровичем Тичиною. За вдачею він був співучом'яким, вродженим інтелігентом, ніколи не підвищував голосу. Та варто було йому з'явитися в розпалі навіть найбурхливіших «цехових» пристрастей, де іпколи брали гору і люди, що не відзначалися особливою гідністю, як атмосфера одразу розряджалася. Він був немовби каталізатором справедливості, того неписаного кодексу честі, переступити який не можна. Такими ось людьми і сильна наша країна.

Та є люди, і добре, що їх стає менше, які так розуміють свободу критики: «Я тебе можу товкмачити завжди, ти ж мене — дивися мені!». Вони по-особливому підходили до трактування поняття престижу республіки, міста, села: «У нас великих недоліків бути не може». Якщо ж хтось виступав за збереження пам'яток культури, навколишнього або мовного середовища, то йому щонайменше ліпили ярлик «вузького патріота», закликаючи до широти поглядів, застерігаючи від захоплення своїм «хутором» на шкоду загальносоюзним інтересам.

Та варто було хоча б побіжно згадати в центральній пресі про «домашні» незлагоди, як ті самі дбайливці про «широту поглядів» і «загальносоюзних інтересів» ставали затятими патріотами, згадували навіть «про престиж України», не помічаючи, що в першому випадку мова якраз й ішла про справжнє, а в

другому — про ложний престиж. І що менше за масштабами — область, район, — то гучніше звучить хор охоронців «честі мундира».

Люди совісті, як правило, сором'язливі. Вони працюють. Тим часом на авансцену інколи просуваються «правдолюбці» з добре поставленим голосом. Не все у них виходить із справжнім ділом, але ж вони захищали реноме свого села, району, області, республіки.

Вони першими виходили на трибуни навчати жити. Та й нині, швидко переорієнтувавшись, учать нас, як перебудовуватись. А оскільки часом, зачаровані округлими фразами, ми не питаємо себе: «А чи має ім'ярек моральне право на критику?» — багато хто з них ще на «коні».

Такі індивідууми повністю позбавлені почуття самоаналізу. Зате навчилися нещадно критикувати інших, чудово знають закони, параграфи Статуту і нову редакцію Програми КПРС, яка підкреслила: перед законом усі рівні. «Всі!» — повторюють вони, оскільки переконані, що самі уособлюють закон.

...Ось сиджу на одних бурхливих зборах. Виступає колега. Красиво, пристрасно і переконливо говорить про мораль, кодекс честі, що його потрібно сповідувати як у ділах громадських, так і в побуті. Мій сусіда нашіптує: «А сам він і гроші на підставних осіб брав. І першу дружину десь у області покинув». На останньому реченні я вибухаю: «То чого ж ти, іди на трибуну!» — «Ну хіба можна. Зараз ім'ярек у фаворі. Та й талановитий!»

...Згадую розподіл квартир. Одному інвалідові вирішили дати більшу. Різко підхоплюється відповідальна особа, що пашить «благородним» гнівом: адже у нас з житлом все ще важко, дехто з учасників війни живе в неймовірних умовах, а тому, мовляв, не варто робити винятків, є, мовляв, зажерливі, в яких би потрібно вилучити й т. ін... Слухаю, а перед моїм зором виникає квартира «правдборця» щось кімнат на 5—6, де він і дружина. «Слід би встати і сказати, — кричить совість. — Так, слід би... Але ж промовець біля керма». І не сказав. У коридорі, правда, гримнув.

Ось так ми й стали — в першому випадку мій сусіда, в другому я сам — співучасниками безпринципності. І хто тут все-таки більше винен: ті, хто був не-

правий, а чи ми, які вчасно не викрили їх? Мабуть, ми все-таки більше. Вже хоча б з тієї причини, що нас більшість.

Партія закликає вчитися жити і діяти в умовах розширення демократії. Але справжня, реальна демократія для її беззастережного виконання вимагає порядку. Порядку і порядності...

А найвищий прояв порядності, на мою думку,— це встати і зігнати з трибуни непорядну людину, яка, використовуючи механізм нашої демократії, привласнює собі монопольне право на критику. Коли ми навчимося робити це на людях, «не відходячи від трибуни», навчимося поіменно називати не лише демагогів, а й тих, хто їх покриває, ми позбавимо можливості розмножуватись спекулянтам нашими високими ідеалами. І, нарешті, досягнемо того, до чого закликає час: гармонії між справедливим словом і реальним ділом.

1986

| *Криниці моралі та духовна посуха*

Дозволено все те, що не заборонено законом,— так нині атестуються глибина і розмах демократизації нашого суспільства. Формула і справді вражаюча! Але ця модель передбачає, що всі громадяни нашої багатонаціональної країни вже настільки самовдосконалилися, що, крім юридичних, суворо дотримуються і морально-етичних приписів, котрі не увійшли до законів.

Взірцями гармонійного поєднання цих іпостасей постають світочі минулого, з-поміж яких — всесвітньовідомі імена В. Вернадського, С. Вавілова, М. Заболотного, А. Кримського, М. Курчатова, С. Корольова, Є. Патона, що своєю подвижницькою діяльністю здобули моральне право сказати словами Пастера: «Наука була пристрастю мого життя. Я ототожнював велич батьківщини з величчю науки».

Та чи всі з нині суцільних їхніх колег гідні того, щоб зарахувати себе до вчених пастерівського крила, до особистостей, котрі ототожнюють велич науки з величчю своєї Вітчизни? Чи все вони здатні (навіть

найвизначніші свої відкриття або розробки, що дають тимчасові вигоди господарству, та і їм особисто) оцінювати з позицій якщо і не вічності, то бодай недалекого завтрашнього, скажімо, в плані екологічних наслідків? Будьмо відверті: далеко і далеко не всі.

Справді, сільське господарство півдня України досить уразливе для примх природи. Відомо, яких збитків завдають йому посухи, паузи між котрими в останні роки помітно скорочуються.

Отож прийнята на жовтневому (1984 р.) Пленумі ЦК КПРС довгострокова програма меліорації, що передбачає, зокрема, будівництво водногосподарського комплексу (ВГК) Дунай — Дніпро, де першочерговим об'єктом є спорудження Дніпровсько-Бузького гідровузла, має благородну мету: не лише створити широкі зони гарантованого землеробства на Україні та в Молдавії, а й розв'язати гостру проблему водозабезпечення населення.

Усе це, звичайно, чудово, якби проєктанти того ж комплексу Дунай — Дніпро уважно вчиталися в рішення вже згаданого Пленуму, де записано, що одним з основних завдань меліоративного будівництва є глибоке наукове обґрунтування відповідних проєктів з урахуванням комплексного підходу до раціонального використання земельних ресурсів, охорони навколишнього середовища і підвищення родючості ґрунтів.

На жаль, ці застереження були прочитані по діагоналі як своєрідні гуманістичні «мелізми», що не впливають на прагматичний лейтмотив — канал і гідровузол. Власне, це не стільки вина, скільки видатки психології і вади моделей мислення, притаманні періоду застою. Одне те, що проєкт іще не затверджений, а вже кілька років ведуться роботи щодо його реалізації, обчислювані шестизначними сумами, — похмуре тому підтвердження. Але ж за складністю будівництва, за впливом на навколишнє середовище ВГК Дунай—Дніпро не має аналогів у світовій практиці! Уже лише цей факт, здавалося б, міг змусити хоч трохи грамотного громадянина (я вже не кажу про дипломованих фахівців!) глибоко замислитися над наслідками такого унікального заходу. Та де там: «своя сорочка ближча до тіла», «нас це особисто не обходить»... А тим часом Алішер Навої з цього приводу недвозначно зауважив:

Хто мати захотів з наук доход,
Той і себе обмане і парод.
Принизившись, аби здобуть чини,
Свої знання позбавить він ціни.

Психологія «гри в одні ворота», адміністративно-командні звички, виявляється, настільки тривкі, що навіть нині, на четвертому році перебудови, українська республіканська «Робітнича газета», яка веде дискусію щодо комплексу Дунай—Дніпро, змушена була зніяковіло зауважити: «Нехай не засудять нас спеціалісти «Украдіпроводгоспу», але, коли ми публікуватимемо їхні статті, доведеться не друкувати вислови (підкреслено мною. — *Б. О.*), що їх можна витлумачити як публічну образу опонентів». Гадаю, читач здогадується про зміст висловів.

Заплющимо очі на те, що, як стверджує Мінсільгосп республіки, навіть уможливлено передбачуване зростання продукції не узгоджено й не обдумано в плані створення матеріально-технічної бази, необхідної для виробництва цієї самої продукції, її переробки, зберігання й реалізації. Обминемо й природне питання, звідки надходитиме робоча сила в недалекому прийдешньому, коли вже нині на зрошуваних землях не вистачає понад 115 тисяч чоловік.

Але, запевняю, ви дуже здивуєтесь, коли почуєте, що в період відчайдушної боротьби за інтенсифікацію передбачається чистісінької води екстенсивний варіант, бо в техніко-економічне обґрунтування ВГК закладено збільшення водоспоживання до 2000 року в промисловості більш як у 2 рази, в сільському господарстві — в 1,8 рази, а на зрошування — більш як утворює!

І це — на очах освіченої публіки всіх індустріально розвинутих країн, в яких чітко проглядається тенденція до абсолютного скорочення споживання води. Як, скажімо, в США...

Та, власне, чи варто вкотре відкривати Америку, коли у нас під боком, у рідних кресах, на ряді підприємств нафтохімічної і суто хімічної промисловості, чорної і кольорової металургії, де впроваджено замкнуті системи водопостачання, забір свіжої води зменшився в 6—20 разів! Додамо сюди й те, що для врожаю, який нині одержуємо на зрошуваних землях, за досконаліших (а не нинішніх безбожно мар-

потратних) способів поливання потрібно майже вдвоє менше води, аніж її фактично витрачається.

Приплюсуємо сюди й резерви морського водопостачання, які в усьому світі подвоюються кожних 20 років і досягають 160 кубічних кілометрів на рік, тоді як у нас воно замерзло на рівні менше 5 кубокілометрів на рік. Не варто забувати і про опріснення води на основі перспективних технологій.

Одне слово, як стверджують учені АН УРСР, за дбайливого ведення господарства, за суворої економії із залученням у промисловий обіг морської і мінералізованої води на непитні цілі, за підвищення водовіддачі наявних джерел і належного захисту їх від забруднення, за переходу на принципово нові технології виробництва можна вдвічі скоротити питоме витрачання вологи на одиницю продукції. А приведення зрошувальних систем в рослинництві у відповідність з фізіологічною потребою сільгоспкультур дасть змогу знизити водоспоживання в 1,3—1,5 раза, що забезпечує щорічну економію води в 4 кубокілометри. Але ж саме такої кількості достатньо для зрошення і мільйона гектарів, себто якраз стільки, скільки планується поливати після введення в експлуатацію Дніпровсько-Бузького гідровузла в 2005 році! То навіть якщо ж тоді тин городити?

Ну та гаразд! Ми могли б зі своїм хвацьким марнотратством, яке часом обчислюється мільярдами, звично зітхнувши, — де, мовляв, наше не пропадало, — піти далі.

Але ж далі... йти нікуди. Далі рахунок ведеться вже не на карбованці, а на знівечену природу, на забруднення навколишнього середовища до тієї міри, коли вже це загрожує всьому живому і непоправно безцінному — людському здоров'ю.

Тож після відторгнення Дніпровсько-Бузького лиману від Чорного моря і скорочення надходження в нього води з Каховського водосховища ми матимемо активізацію процесів «цвітіння» води, яке у застійних зонах (звучить, правда ж, символічно!) досягне рівня «гіперцвітіння». Крім того, очікується таке критичне збільшення виходу з донних відкладів важких металів, така інтенсивна концентрація у воді хімічних добрив, пестицидів та інших токсикантів, що за якістю вона вже відноситиметься до «брудної» і «дуже брудної», і без попереднього очищення її не мож-

на використовувати навіть для технічних потреб! Тоді дозвольте запитати, що ж станеться із землями, з усім регіоном, з людьми, котрі живуть там, коли ця отрута піде на зрошення?

А якщо до цього додати, що нині в басейнах Дніпра і Південного Бугу вже діють і будуються сім великих АЕС, які (сповідуймо ж гласність!) навіть за нормальної роботи постачають у водне середовище радіоактивні речовини, то за елементарною логікою потрібне не відторгнення, а, навпаки, всіляке посилення проточності Дніпровсько-Бузького лиману, аби небезпечні відходи відносило якнайдалі в море. Вже хоча б це яскраво засвідчує недоцільність перекриття Дніпровсько-Бузького лиману.

Але ж лиман — лише частина планового ВГК. За проектом передбачається перекидання Дунаю в наш чудовий Дніпро. Однак навіть не фахівець знає, що вже нині води Дунаю класифікуються як «забруднені», а за окремими компонентами (важкі метали, нафтопродукти тощо) вони й зовсім вважаються «неприпустимо забрудненими», які криють у собі загрозу всьому суццюму, людині ж — насамперед. Тим паче, що контролювати якість дунайської води ми не маємо змоги бодай з тієї простої причини, що всі джерела забруднення — поза межами нашої країни.

За експертними оцінками завідуючого відділом Одеського відділення Інституту економіки АН УРСР В. Степанова, під час перекидання 25 кубокілометрів дунайської води виникне загроза підтоплення 10 мільйонів гектарів землі. А це ж екологічна катастрофа!

Аби хоч якось закамуфлювати можливі наслідки спорудження ВГК, меліоратори вдалися до лукавих маневрів. Позаяк увесь канал «протягти» через експертні органи виявилось не так і просто, вони прийняли рішення про тимчасове припинення проектування всього ВГК і розчленили комплекс на частини. Нині, мовляв, дебатується лише питання про Дніпровсько-Бузький гідровузол, який — подумати тільки! — відомчі златоусти називають мало не «природоохороною будовою».

Облиште, братове! Навіть школяреві зрозуміла ваша стратегія: в разі спорудження гідровузла йому без дунайської води, звичайно ж, не в змозі буде забезпечити всіх передбачуваних споживачів. А відтак перекиданья... стає неминучим. Коротше кажучи,

прикрившись гідровузлом, Мінводгосп намагається обманути не лише громадськість, а й експертні органи при Держплані СРСР, де проект розглядається.

Усе це (і не тільки назване!) зобов'язує мене як депутата, громадянина, письменника і просто людину звернутися до громадськості країни із закликом зупинити важку руку будівельників, котрі майже нелегально, до затвердження проекту, вже кинули в прорив свої бульдозери! Передусім я звертаюся до російських побратимів, яким ми, чим могли, допомагали зупинити перекидання північних річок: настав час усім миром допомогти Україні!

Зауважимо, що випадок з напівлегальним запровадженням подібних «заходів» далеко не поодинокий, якщо не сказати — повсюдний, і запитаємо себе: чому в епоху гласності подібне й досі має місце?

А тому, відповімо, що продекларована нами гласність без винятків усе-таки має... винятки. Але тоді напрошується вже інше запитання: ким ці «винятки» санкціоновані? Час уже нарешті від набридливого абстрактного «супротивника перебудови» перейти до персоніфікації з називанням прізвищ, імен і по батькові конкретних винуватців!

Приміром, хто дозволив (чи, точніше, вирішив) будувати АЕС на благословених землях всесоюзної здравниці — в Криму? Адже відомо, що майданчик для її спорудження непридатний уже хоча б з тієї причини, що він належить до району сейсмічності в дев'ять балів. А коли врахувати, що з початку будівництва майданчик обводнився, знизилися тривкісні характеристики ґрунтів, що ставить їх у розряд найслабших, то до цифри 9 слід додати ще один бал. Таким чином внаслідок елементарно простих підрахунків маємо 10 балів. А станцію спроектовано... на сім. Ну, які ще потрібні аргументи?! Як після цього не зрозуміти природну тривогу за життя мільйонів наших співгромадян, котрі щороку приїздять до Криму підкріпити здоров'я, мовчати про забруднення навколишнього середовища і ще багато об чім, коли вже сьогодні ми недораховуємо трьох балів безпеки?

Громадськість, стурбована проблемою з Кримською АЕС, усно й письмово звертається до різних інстанцій з вимогою зупинити «будову на вулкані». Один з таких листів (автор його гірничий інженер Т. Дашкевич) було нещодавно опубліковано в респуб-

ліканській газеті «Комсомольское знамя». Йшлося там про необхідність виключити непродуманий ризик.

Редакція одержала офіційні відповіді на цей виступ. В одній з них (Держкомітет УРСР по охороні природи), хоч і з посиланням на те, що «станцію вже збудовано», а тому, мовляв, залишається встановити «постійний контроль з боку Міненерго СРСР, що забезпечував би її нормальне функціонування в безаварійному режимі», все ж таки Держкомприроди знайшов у собі мужність заявити: «будь-яке подальше нарощування потужності понад встановлену (2000 МВт) затвердженням проектом (а проект затверджувався в період застою з усіма його наслідками.— *Б. О.*) ...є неприпустимим».

В іншій відповіді (Мінатоенерго СРСР) після розлогого повідомлення про те, що, мовляв, «у світлі нагромадженого досвіду і знань» після чорнобильської аварії розроблено нові жорсткіші «вимоги до розміщення атомних станцій». А тому, проаналізувавши ситуацію, тепер уже в світлі «вимог...», Мінатоенерго дійшло висновку, що «майданчик Кримської АЕС... у цілому відповідає всім (і це при тому, що не вистачає трьох балів?!) поставленим вимогам». Тож і «в зв'язку з цим Мінатоенерго не може погодитися з твердженням тов. Дашкевича, що Кримську АЕС запроектовано і збудовано з порушенням цих вимог».

А далі справжнісіньке звучання з елементарної логіки. «Кримська АЕС аж ніяк не знижує значення курортів Криму. Навпаки, будучи для Криму надійним та екологічно чистим джерелом енергії (і це стверджується «в світлі нагромадженого досвіду і знань» чорнобильської трагедії!!!), АЕС сприятиме розвитку його курортів, поліпшенню умов життя і відпочинку» як «постійного, так і тимчасового населення півострова».

Що тут скажеш? Блюзнірство? Не підходить. Янгельськи м'яко. Рецидив імперського мислення? Відвертає в політику. Скоріш усе-таки глузування з людей, породжене безкарністю, культивоване десятиріччями в зонах, закритих для критики.

Найімовірніше саме так, що потверджує і викладене нижче зверхньо-зневажливе роз'яснення для сірих і темних: «...Водночас нам необхідно підвищувати

ядерну грамотність населення й особливо молоді. В цьому світлі нам здається, що обов'язок наукової і технічної інтелігенції полягає в тому, аби сприяти прогресові, а не сіяти страху і сумнівів в широких колах населення, на жаль, не дуже обізнаного в атомній енергетиці».

Полишимо на совісті начальника головного управління Мініатоменерго СРСР, який підписав процитовану відповідь газеті, таку собі поблажливу повчальність, що в даному разі межує з образою щиро схвильованого почуття громадянина СРСР: безкарність і цілковита неприступність виробили такий стиль сього відомства. Вибаємо і байдужість інтонації автора згаданого листа, людини, яка не пережила «чорнобильського досвіду»,— Є. Ігнатенка...

Але стій! Звідки ж мені відоме це прізвище? Та невже? Газета «Правда» за 24 квітня нинішнього, 1988 року. Стаття «Відлуння зони». Чорним по білому: «На бюро Київського обкому партії різко критикували керівництво виробничого об'єднання «Комбінат», яке глибоко не вникало в стан справ на станції... Через відсутність постійного контролю і належної вимогливості припускалися грубі порушення в дотриманні санітарних норм. У зв'язку з цим роботу керівництва ВО «Комбінат» по підвищенню безпеки і надійності станції... було визнано Київським обкомом партії незадовільною, а колишній керівник «Комбінату» Є. Ігнатенко, директор ЧАЕС та інші одержали по догані. Судячи з усього, керівництво «Комбінату» не здобуло уроків з того, що сталося, під час чергової перевірки тут було виявлено грубі порушення роботи з кадрами. На інженерних посадах працювали медики, вчителі, зоотехніки, люди, котрі не мають вищої освіти.

Колишній генеральний директор виробничого об'єднання «Комбінат» Є. Ігнатенко виявляв лібералізм, політичну незрілість в оцінці фактів педисциплінованості, численних порушень штатної, фінансової дисципліни, протекціонізму, сімейщини, випадків морального розкладу окремих керівних кадрів. І знову роботу ВО «Комбінат», тепер уже з кадрами, було визнано Київським обкомом партії незадовільною, а на його керівників накладено суворі партійні стягнення».

Навіть у футболі друга жовта картка автоматично

веде до вилучення з поля. І тільки в Мінатоменерго друге партійне стягнення (та ще за політичну незрілість, порушення фінансової дисципліни, протекціонізм, сімейщину, та ще де — на АЕС!), виявляється, є мандатом... на підвищення на посаді!

Але навіть не це головне. Наведений випадок найавторитетнішим чином свідчить, з якою непідзвітною силою ми маємо справу, силою, що з вражаючою безкарністю демонструє презирство до гласності, до волі народу, пихато плює на пресу, зокрема й на центральний орган партії. І просто-таки драгує громадську думку, відкрито сповідуючи корпоративне мислення: мовляв, ви наважилися зачепити «нашого» — ну то й майте!

Що це — держава у державі? Схоже, якщо врахувати ще одну обставину: громадська думка прорвалася і в Мінатоменерго. Було створено комісію під керівництвом академіка Є. П. Веліхова, глибоко шанованого мною. Всі чотири робочі групи, створені з цього приводу, дійшли однозначного висновку: майданчик біля мису Казантип непридатний для будівництва АЕС. Державна комісія погодилася з цією науково обгрунтованою думкою.

Та інакше й не могло бути: близько п'ятдесяти вчених, фахівців у галузі сейсмології, тектоніки і геології з цифрами в руках довели, що майданчик Кримської атомної належить до десятибальної сейсміки.

Спеціалісти Мінатоменерго, опинившись у критичній меншості, вдалися до хитрощів: треба б іще раз дослідити. В якихось аспектах їх підтримав академік М. А. Садовський. І це також природно, оскільки саме він разом з ученим секретарем комісії В. І. Буне свого часу визнали переконливим обгрунтування проекту Кримської АЕС.

Тож іще на 30 вересня 1988 року все йшло до торжества справедливості, бо за елементарними законами демократії меншість (причому очевидна) підкоряється більшості (в даному разі переважній).

Наївні люди! Ви ж забули, що маєте справу з відомством, яке поставило себе над сповідуваними вами законами.

...На завершальному етапі діяльності робочих груп на майданчику АЕС раптом надходить телеграма від заступника голови комісії О. Л. Лапшина (зауважте: він же заступник міністра Атоменерго СРСР), в якій

вимагалося... не робити поки що з вислідів жодних висновків.

Отак і забралися геть члени комісії разом з представниками громадськості, не дізнавшись про головне: про висновки зі своєї роботи, які треба зафіксувати в документі, поданому до Ради Міністрів СРСР.

Як ви гадаєте, що може містити документ, відредагований поборниками атомної станції академіком М. А. Садовським, ученим секретарем В. І. Буне та головним інженером проекту... Кримської АЕС Б. І. Стольником?

Отож-бо й воно. А газета «Керченский рабочий», звідки взято цю трагікомедію, посилаючись на думку «висококваліфікованих спеціалістів» (іде перелік імен з усіма регаліями), зрештою, на думку «250 тисяч кримців, котрі сказали своїми підписами — «Ні — Кримській АЕС», переконана, що «остання думка — найавторитетніша», що, «підкріплена наукою, вона стає непоборною силою, яка протистоїть відомчим іграм атомників та їхнім адвокатам від науки», і що «майбутнє за нею».

Дивовижна наївність, дорогі колеги, перед якими я скидаю капелюх за козацьку одчайдушну відвагу. Невже ви досі не збагнули, що маєте справу не просто з відомством, а з державою в державі, якій до лампочки і ваші «висококваліфіковані спеціалісти», і всі «250 тисяч кримців»?!

Коли й справді не знаєте, то ось вам ще кілька прикладів:

...Народна мудрість, корисна всім без винятку, гласить: перед тим, як відрізати, треба щонайменше сім разів відміряти. І тут я вже собі закину рожеву наївність: та є ж відомство, на яке ця мудрість не поширюється, бо воно володіє істиною в останній інстанції!

Так от, з властивою йому рішучістю Мініатоенерго замислило в Таврії, поблизу Первомайська, спорудити Південно-Українську АЕС на чотири блоки. Однак вже після пуску перших двох було встановлено, що Ташлицьке водосховище може забезпечити роботу тільки двох блоків, а в особливо спекотну декаду потягне всього лиш півтора.

Одне слово, прорахувались. Ну з ким не буває (хоч у будівництві атомних прорахунки неприпустимі). І все ж факт є факт...

Що в таких випадках робить автор помилки? Та елементарне: відмовившись од третього і четвертого (чи бодай від четвертого) блока, намагається дати раду вже діючим.

Щоправда, після натурних досліджень учені дійшли висновку, що робота навіть двох реакторів, які вже й так створили досить напружену екологічну обстановку, на Ташлицькому водосховищі влітку неможлива: просто не вистачає води.

Але, керуючись своєю логікою, Мініатоенерго до перших двох замислює долучити, окрім планових третього і четвертого, ще і п'ятий з шостим. Так, але ж води і діючим не вистачає? Це так гадаєте ви, темні. А ми, атомники, «у світлі нашого досвіду» перекриємо ваш Південний Буг сорокап'ятиметровою дамбою і створимо нове, Костянтинівське водосховище, і напоїмо свої реактори.

А те, що на сорокакілометровому відтинку — від Південно-Українська до Первомайська — Буг, по суті, перетвориться на чергове «рукотворне море», води якого поховують всесвітньовідому перлину — надзвичайної краси каньйон Південного Бугу, який став місцем паломництва не лише для вітчизняних, а й для закордонних туристів, що в одну мить підуть на дно стоянки первісної людини, середньовічні городища разом із сімдесятьма видами флори і фауни, які підлягають, згідно Конституції УРСР, охороні, що зникне під водою святиня України — один з останніх форпостів запорозького козацтва, — все чиновникам знову-таки до лампочки.

Або історія з Чигиринською АЕС. Під тиском громадськості місцеві власті змушені були по каналах масової інформації на всю республіку заявити, що профіль будови змінено. Але самі керівники будови натякають, що все йде за первісним планом.

Я міг би навести ще десятки фактів безкарної, поволюнтаристськи нахабної поведінки багатьох інших відомств. Але, думається, вже й названі дають право зробити висновок: такі, не побоюся сказати, протиправні, протинародні дії розкладають свідомість слабких, сіють зневіру в гласності й демократизації, породжують у людях відчуття безвиході.

А якщо до цього додати просто-таки розгнуздаву зверхньозневажливу поведінку деяких представників і покровителів названих і не названих відомств та

послухати їхні погрози й покрикування на адресу тих, хто опирається агресивному хазяйнуванню в республіці, то й справді проглядається профіль відомого четвертого прокуратора одного з біблійних регіонів.

Більше того, вони (там, де погрози не діють), користуючись тим, що місцеві власті часом майже злидарюють — щодо фінансів і коштів на соціальні потреби, — вдаються й до прямого підкупу, обіцяючи покірливим житло, школи, лікарні. І багато хто, як, скажімо, в Чигирині чи в Каневі, попадається на цьому.

Мене буквально приголомшив лист вчителя з Шевченкового краю (не називаю прізвиська з поваги до його благородної, світлоносної професії). Сперечаючись із моїм і багатьох тисяч шанувальників геніального поета протестом проти будівництва на лівому березі Дніпра за кілька кілометрів од усипальниці Тараса промислового вузла, опонент вигукує: скільки, мовляв, можна відводити Каневу роль такого собі провінційного містечка, в якому немає питання про благоустрій Канева, гідний його значення в нашому духовному житті.

На жаль, у цьому хорі ледь чути голос самих канівців. Бо впевнений: якби земляки Тараса з належною настійливістю й мужністю потривожили найвищі інстанції, то і ЦК Компартії України, і уряд республіки відшукали б (і вірю — знайдуть) належні кошти. Але тільки не за рахунок Тараса. Бо значною мірою саме за рахунок Шевченка ми існуємо як нація.

Я не звинувачую вчителя, з болем усвідомлюючи, що це не його вина, а, скоріше, біда наша. Я звинувачую ті відомства з їхніми відомчими інтересами, що спекулюють на цій біді, обіцяючи блага місцевим властям. Це вони намагаються пробратися в найзаповідніші місця.

Нам, українцям, однаково болить і похмура гребля в Ленінграді, й Байкал, і конаюче Аральське море... І ніхто не проти розвитку промисловості на Україні. Але ж треба шукати альтернативні вирішення, що оптимально відповідали б і науковому потенціалу, і традиціям того чи того регіону.

Чому б нам, приміром, не прислухатися до директора Інституту електродинаміки АН УРСР академіка А. К. Шидловського, який, зокрема, сказав: «Нині,

коли наше народне господарство... переходить на інтенсивний шлях розвитку, назріла необхідність розглядати енергетику, зокрема й атомну, в загальному... комплексі з точки зору розвитку всього народного господарства країни. Інакше кажучи, замислімося, а навіщо нам потрібно нарощувати потужності саме тут, на Україні? Якщо ми розвиватимемо енергомісткі виробництва й не вельми дбатимемо про економію енергії — тоді, звичайно, без додаткових енергоблоків... нам не обійтися. А що таке енергомісткі виробництва? Це, скажімо, металургія, гірничорудна промисловість тощо. Але ж Україна — високорозвинута в науково-технічному відношенні республіка, що має потужний кадровий потенціал, тут розміщено великі наукові центри. Чи не раціональніше розвивати тут наукомістке виробництво, яке вимагатиме значно менше електроенергії? Тоді відпаде й необхідність у нарощуванні генеруючих потужностей. До того ж у нас гостро стоїть проблема води, необхідної для охолодження енергоблоків. Знадобляться водосховища — а це означає втрату безцінних українських чорноземів. Чи не розумніше вирощувати на них хліб, а не заливати їх водосховищами?..»

Слушно, виважено і обгрунтовано. Одначе для того, щоб у хорі відомчих рівноправно лунали й альтернативні голоси, конче назріла необхідність зробити так, аби всі без винятку відомства було виведено із зони безконтрольності та безкарності, аби стали вони підзвітними громадськості, іншого шляху немає!

1988

| *Чи відають,
що творять*

Святині — недоторкані. Бо святині. Як і традиції, суть яких у тому, що вони тільки тоді виконують свою місію, коли їх не лише оберігають, а й примножують у розвитку.

Хай і далеко не повною мірою, та все ж чимало сподіяно і громадськістю республіки, і нашим багатонаціональним побратимством задля увічнення пам'яті геніального українського і світового будителя. Пам'яті про все, що поєднане долею Шевченка: від

щонайменшої ланки в його життєписі, від Слова його в першоджерельній чистоті (сподіваємося, що «Кобзар» нарешті вийде «від титли до коми»), від кожної речі і місцини, яких торкався Тарас,— до Канівської верховини, де він упокоївся...

І повоевній тяжкої руїни, і в часи відбудовчі, і в сірої пам'яті застійну смугу український народ робив усе, щоб шана Кобзарєва по всім світі стала. Інша річ, що інколи чиновний люд сипав пісок тяганини в колеса ініціатив, одначе народний рух за збереження спадщини і належного вшанування світоча ніколи не припинявся. Саме в застійні часи громадськість, українська і всесоюзна, добилася започаткування щорічного Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій». Що, своєю чергою, привернуло ще гострішу увагу до впорядкування музеїв, пам'ятних місць, передусім, на матерізні Шевченка — Черкащині. І щонайперше — канівського заповідного краю.

Останнім часом цей праслов'янський осередок, освячений Тарасовою Горою,— в центрі доброзичливо схвильованої уваги громадськості. Чимало проєктів та ініціатив спородила незаспокоєна народна думка. З-поміж них заслуговує на увагу і пропозиція Українського фонду культури: створити Канівський національний парк. Сенс цього замислу в тому, щоб охоронні грамоти вручались не окремим пам'ятним осередкам, а всьому Канєву. Таким чином унеможливиться будь-кому поруч недоторканного берега вгніздити, скажімо, якесь шкідливе підприємство, що зведе нанівець саму пам'ятку вкупі із своєю охоронною грамотою.

Природно, що увага до поетового краю особливо посилилася нині, на порозі 175-літнього Шевченківського ювілею. Преса, радіо й телевізія (згадаймо хоча б недавній виступ письменників Валерія Шевчука й Володимира Яворівського) беруть під гласний контроль перебіг підготовки до ювілею, висвітлюючи чимало з тих прорахунків, які в жодному разі не мають кинути тінь на велелюдні урочистості.

Природно й те, що магнетизм Чернечої гори та її довколишшя сфокусовує наші погляди на усипальницю Поета. І це зрозуміло, оскільки ми небезпідставно вважаємо, що й віддаленіші околиці — під наглядом громадськості. Саме з цього й скористалися нишком.

...Ще звіддавна, в перебігу і по закінченні будівництва Канівської ГЕС, розміщення промислово-складських баз на лівому березі Дніпра велося без урахування природоохоронних вимог і особливого значення м. Канева. Відтак, у сектор оглядової панорами, що відкривається з високого правобережжя, де вищується і саме місто, і музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» та й інші історичні пам'ятники і пам'ятки, потрапило шість хаотично розкиданих баз і складів.

Отак вони тихцем лежали ще з тих часів. Як залога. Вичекавши кілька років і скориставшись тим, що наша увага була зосереджена на Чернечій, місцеві власті разом з Київським промбудпроектком, зненацька, аби ми не оговтались, приймають пропозицію Міненерго та Міннафтогазбуду про будівництво на зазначеному вище майданчику двох великих підприємств по випуску модулів для теплових електростанцій вкупі з регіональною виробничо-експериментальною базою Будівельного управління підводно-технічних робіт, а заодне пристають і на фундаментальну реконструкцію комплектувальної бази всесоюзного об'єднання «Закордоненергобудмонтаж».

Утямлюєте, до чого негласно (в період гласності!) йдеться? А до того, що під боком у громадськості почав формуватися лівобережний промисловий вузол з усіма наслідками, що з цього випливають. А наслідки такі: проектувальники планують свій дотеперішній плацдарм розширити до 144 гектарів, тобто майже вп'ятеро більше, аніж нині! У зв'язку з цим кількість трударів промвузла сягне — на перший початок — 2,5 тисячі осіб з подальшим парощуванням їх кількості в міру розростання виробництва. Затим, зрозуміло ж, планується розгалужена мережа залізничних колій і, природно ж, будівництво вантажного річкового причалу.

Підприємства, що їх пропонують розмістити в промвузлі, матимуть судноремонтне виробництво, ремонтно-механічні майстерні, деревообробку (включаючи хімічне просякнення), ковальсько-пресові, метало-різальні, гальванічні, фарбувальні та інші операції.

Окрім того, спеціальні цехи призначаються для очищення, ізоляції та обетонування труб з процарювальними камерами.

Ви уявляєте (проте сьогодні це ще важко уявити!), який кратер забруднення готують нам на лівому березі з усіма можливими викидами — цементним і деревним пилом, окислами азоту та вуглецю, зварювальними аерозолями, парами органічних розбавників і кислот, хромовим ангідридом, марганцем і його окислами та іншими вкрай шкідливими для навколишнього середовища речовинами. А коли додати, що в проєкті закладено започаткування спільнотузової котельні, яка споживатиме переважно мазутне паливо (для його збереження передбачається спорудити два резервуари по тисячу кубічних метрів кожен), а з метою вивозу та розсіювання паливних газів і пилу намічають спорудити 60-метрову димову трубу, — то вже й зовсім онімієш. Онімієш не тільки од вищезазначеного, а й від того, що віддаль од промвузла до центру Канева і Тарасової Гори — в межах всього-навсього якихось 2,5—4,5 кілометра. Отже, чорне крило продуктів згоряння мазуту разом з отруйним «букетом» інших хімічних та паливних викидів упаде на всю заповідну зону, на Чернечу Гору, на високе чоло світового генія! І всі наші дотеперішні змагання по впорядкуванню й примноженню Шевченкової спадщини вкриються попелом розпалу збайдужіння «славних прадідів великих правпуків поганих».

Сміховинними, якщо не цинічними, видаються й пропозиції проєктантів затулити промвузол зеленими насадженнями — цим уже й справді фіговим листком, — у зв'язку з чим висота виробничих будівель, мовляв, не має перевищувати десяти метрів. Та вже сам характер намічуваних виробництв просто не дасть можливості «втиснути» їх у десять метрів: невже проєктувальники забули хоча б про гігантські на зріст порталні крани чи ту ж 60-метрову трубу? Зауважте: отців і дітей проєкту не цікавить, що станеться з Канівщиною після отруйних викидів. Їм головне — сховати об'єкт. А це вже потрійний гріх, оскільки відають, що творять.

Та не про «косметику» треба думати, а про те, що сама ідея створення промвузла — порочна в своїй суті! Що вона не мусила б навіть з'явитися в мізках елементарно освічених людей!

А вже коли й з'явилася знічев'я, то чому про це не відає Академія наук республіки, творчі організації, Український фонд культури, зрештою, працівники за-

повідника Т. Г. Шевченка й Київського держуніверситету, які мають пряму службову причетність до заповідника?

Коли вже ми охрестили нашу перебудову як революційну, то я маю повне моральне право закликати весь чесний люд до революційної пильності, аби не допустити подібного блюзнірства при святині нашій!

На щастя, народ не дремає. Ми глибоко вдячні О. М. Трикашу — експертів, членів Співки архітекторів, який разом з фахівцями Держкомприроди УРСР як справжній патріот забив на сполох, чесно й мужньо опротестувавши цей «проект».

1987

| Джерела
| вічної мудрості

Зі створенням Радянського фонду культури започатковано благородну і добродійну справу. Мета її неминуща, як неминуща ріка народу. Але щоб не пересихав Дніпро його душі, маємо всякчас по-синівськи доглядати першоджерела від намулу байдужості, забуття, від засухи бездуховності.

Фонд культури, можливо, як жодна інституція в перебігу перебудовного періоду, авторитетно і емоційно знаменує демократизацію нашого суспільства. Причому надає цьому процесові справді всенародного звучання.

Не втаїмо, що на якомусь етапі ми переклали на плечі держави і ті функції, котрі органічно належить виконувати кожній окремій особистості. З'явилася якась пересторога до ініціативи знизу, коли намагання особи чи громади за власний кошт впорядкувати якусь пам'ятку або спорудити пам'ятник трактувалося ледве не приниженням реноме держави: мовляв, чи вона вже настільки бідна, аби пускати шапку по колу?

Але ж це — в народній традиції: збирати миром-громадою статки на зведення знаків пошани до своїх національних героїв, на спорудження пам'ятників Шевченкові, Івану Франкові, на впорядкування меморіалів на честь загиблих воїнів.

Так було одвіку. І цей потяг — не через якийсь

апарат, а особисто бути причетним до творення і збереження історичних вартостей — живе й нині. І маємо віддати належне партії й уряду, котрі, прислухавшись до народу, разом з ним знайшли найдемократичнішу форму волевиявлення суспільності.

Український фонд культури, поза всіляким сумнівом, стане однією з головних опор Всесоюзного. Наша земля береже в собі незнищенну пам'ять віковичного і довічного братерства слов'янських народів. Вона полита кров'ю лицарів-запорозжців, які відстояли перед світом честь народу, своїми грудьми захищали Європу від експансії Оттоманської Порти. Рідна земля по-материнськи береже пам'ять про синів і дочок усіх народів нашої багатонаціональної Вітчизни, які визволили її з-під фашистського чобота.

Доля розсудила так, що саме тут закоренилося дерево, яке розкритилося вітами трьох великих народів — російського, білоруського і українського. Це — наша закопша і висока гордість, але ще вища відповідальність — зберігати для нащадків святині спільної історії та культури.

І коли ми нині беремося реставрувати, скажімо, Успенський собор, то маємо діяти не зопалу, а з оглядом на збереження всієї Києво-Печерської лаври. Бо ми звітуємо не лише перед власною совістю. Ми не менше, якщо не більше, підзвітні перед нашими побратимами: росіянами та білорусами. Такою ж мірою маємо опікуватися впорядкуванням Новгород-Сіверського, звідки струмують витoki «Слова о полку Ігоревім» — перлини світового письменства.

Та й суто наші родові джерела маємо пильнувати ревніш. Щороку студенти консерваторії, ентузіасти до тих 200 тисяч зареєстрованих народних пісень долучають десятки і сотні ще не записаних. І треба зробити все, щоб вони не осідали в архівах, а діяли, дзвеніли різноголоссям у фольклорних ансамблях.

Маємо показати світові непересічні надбання нашого образотворчого мистецтва, які ще ховаються від людського ока в запасниках. Та й поглянути, хто керує такими музеями.

За межами країни живе і діє не один мільйон наших земляків. Більшість з них — то чесні трударі, які із західних областей України ще в тридцяті роки

вирушили за океан шукати кращої долі. Все менше перших переселенців, але ростуть їхні діти й онуки. І чимало з них хотіли б передати те найдорожче, що перейшло від батьків у неподільний спадок краєві праматеринському.

Одне слово, новоствореному Фондові є до чого докласти і рук, і розуму, і серця. Він має стати тим об'єднавчим осередком, до якого потягнуться всі, хто не словесно декларує свою любов до історії й культури, а ділом та щоденною роботою душі береже і примножує пеминуці вартості. І, як на мене, найперше його завдання — прилучити до цієї благородної справи молодь — наше майбутнє. Яке воно буде, те грядуще, ми маємо знати вже сьогодні.

Звичайно, для збереження і збагачення скарбниці духовної потрібні реальні кошти. Певен, що кожна цивілізована людина вважатиме за честь прилучитися до цієї благородної справи і емоціонально, і матеріально. І тут має діяти олімпійський принцип: важлива не перемога — а важлива участь. Для нас однаковою мірою дорогий і учнівський гривеник, і студентський карбованець, і десятка інженера, робітника чи колгоспника.

Певен, що перші взірці у цьому подадуть установники Фонду. А тому ми кличемо всю творчу інтелігенцію, і передусім письменників, прилучитися до спільного коша.

На добре діло люди ніколи не шкодували своїх статків. А на таке — тим паче! В статуті нашого Фонду передбачено найактивнішим і найщедрішим його сподвижникам віддавати шану усно й писемно. Сподіваємось, що радіо, телевізор, преса проголосять і вшанують їхні імена при всій багатомільйонній громаді.

Зрозуміло, стверджувати, що Фонд став невід'ємною реальністю нашого духовного життя, — зарано. Одначе світлові імпульси він подає, і громадськість на них чутливо реагує. Нам уже запропонували свої послуги чимало, так би мовити, стихійних добровольців. Дехто навіть вніс свою реальну децицію. І серед них одним з перших — відомий український письменник старійшина нашого літературного побратимства Олександр Єлисейович Ільченко, який подарував Фондові скульптурне зображення Шаляпіна роботи Кавалерідзе.

Розголос про народну інституцію дійшов і за рубежі Батьківщини. Вже є й предметні відгуки. Так, наша землячка з США Тетяна Осаца подарувала музеям Києва, Львова, Тернополя та Бережан 35 картин. Ксенія Колотило з Австралії виявила бажання передати до Фонду гонорар за авторський альбом, який, за нашого сприяння, має вийти друком. Мартін Туріджян (США) подарував товариству «Україна» дванадцять власних картин, з наступного року обіцяє прилучити до них ще стільки ж. Люсі Маневич (США) — донька видатного художника, вихідця з України Абрама Маневича — заповіла товариству «Україна» десять батькових картин.

Вже є домовленість з київськими колекціонерами — а серед них відомі письменники, актори, митці — про організацію двох-трьох виставок з їхніх приватних зібрань.

Але найбільш тішить той промовистий факт, що прагнення прислужитися благородній справі — збереженню та примноженню духовних скарбів — забирає в своє силове поле не лише гуманітаріїв, а й технічну та наукову інтелігенцію. Так, гурт ентузіастів-електронників запропонував цікаву, справді новаторську ідею — створити своєрідний комп'ютерний банк української народної пісні. Ініціативу цю активно підтримали Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії разом з Інститутом кібернетики АН УРСР.

Чи треба доводити, яка це всенародно потрібна і перспективна справа. Та ще на Україні, пісенним скарбам якої чи й знайдеш рівню у світі! Одначе наше захоплення цим унікальним явищем ще й сьогодні не виходить за межі емоцій. Навіть у кількісному вираженні ми не знаємо справжньої картини: хто твердить, що цих народних перлин двісті тисяч, хто вважає, що й це число занижене. То доки будемо гадати та втішатися, чи не розгубимо й ті, що є?

А тим часом сам процес призибування, атестації та інвентаризації з кількісної площини неодмінно перейде в якість зацікавлення. І, певно ж, Фонд культури, активізуючи пошук, окрім нових пісень, має дати друге життя тим, що сіяли в записах давнього і недавнього часів. А там є такі діаманти, що варто лиш обережною, доброю рукою зітерти з них

пил десятиліть, і вони засяють таким магнетичним зблиском, що привернуть увагу навіть тих молодіжних ансамблів, які ще позичають у свої репертуари часом і непотріб «з-за пагорба». Або заповнюють його доморослим ширвжитком на рівні відвертої графоманії.

Ніхто не проти сучасних ритмів та текстів, які подеколи дратують слух рафінованих шанувальників класичного римовано-регульованого вірша та «чистої мелодики». Такий консерватизм, окрім інших чинників, теж спричинює молодь іти наперекір приписам, підбиває її епатувати оборонців стерильної цноти. Себто знову ж таки грає на руку маскультури.

Ми маємо створити ту оптимальну морально-етичну атмосферу, де б гармонійно співіснували сучасна естрада високої проби з безсмертною народною піснею, якій не скласти ціни. Але щоб значно піднести нинішню естраду, треба ненав'язливо, але послідовно підживлювати неминуще народне підгрунття. Причому з такою послідовністю, щоб те підгрунття створило домінуюче тло, те світіння високої культури, в якому вже і неозброєним оком стає видно сірятину, елементарну безграмотність, а то й ідейну ущербність ерзаців не нашого пошиття. Супроти маскультури можна боротися лише справді масовим прилученням до справжньої культури. Другого чи там третього не дано.

Отож, розробляючи свої власні програми, Український фонд культури однією із стратегічних виокремлює програму під девізом «Народна пісня». Зрозуміло, що вона мислиться не звужено, тільки в сенсі минувшини, а охоплюватиме й кращі пісні часів революційних та громадянської війни, перших п'ятирічок і суворой пори Великої Вітчизняної, і все те гідне уваги, що творено в 50—60—70-ті роки.

Природно й те, що ця програма обростатиме супутніми проблемами, серед яких — і видання збірників, продукування платівок (до речі, не обминемо увагою і будівництво на Україні заводу платівок), і теоретичні дослідження, і, зрештою, питання культури рідної мови.

З цієї першої програми органічно виростає й друга — збереження та примноження Шевченкової спадщини. Оскільки народна пісня, за словами Олеса Гончара, була матір'ю поезії великого Тараса.

Роботи тут — справді непочатий край. Хоч маємо і з тим погодитися, що в цій царині вже й немало сподіяно. Твори поета видаються систематично, і то відносно солідними тиражами. Підкреслюю — відносно, оскільки «голод» на них у читачів майже хронічний.

Неабиякого авторитету здобуло щорічне Всесоюзне Шевченківське літературно-мистецьке свято. А якщо мати на увазі й щорічні Шевченківські читання в університетах Канади за участю наших провідних літераторів та вчених, то разом ці дві акції набувають міжнародного статусу. Зауважу, ми дещо модифікували Шевченківські свята в розумінні зміщення його полюсів. Так, відкриття його відбулося в славному Запоріжжі. Наступне мислимо розпочати в якомусь іншому місті, щоб таким чином охопити всі обласні центри республіки.

До уваги наших опонентів, які були не вельми задоволені експериментом у тому розумінні, що, мовляв, це знижує престижність свята, оскільки Київ — все ж таки ще стольний рівень. Пояснюю, що і в тому разі, коли свято розпочинається в якомусь обласному центрі, то вся програма стосовно столиці виконується у повному обсязі. Але перевага цієї моделі в тому, що сам факт відкриття на терені області справді всенародного дійства активізує в період підготовки і проведення свята всі творчі сили краю, подвигає уважніше переглянути і ті місця та історичні події, які пов'язані з Шевченком, поновити і привести їх до ошатного вигляду, вкарбувати пам'ятні дошки, освятити іменем поета вулиці, школи, клуби тощо. Та й перечитати поезію Тараса Григоровича уже під кутом зору його доторкання до рідної сторони, провести «шевченківські уроки» по всіх школах, технікумах, СПТУ та вузах...

Й у подальшому практикуватиметься «війзна модель», адже Шевченко належить не лише киянам та Черкащині, — всьому народові нашому належить. І кожне місто чи село України має право запросити його до себе в гості.

Природно, що в розмаї Шевченківських днів має визначити своє присутнє місце і Фонд культури. Разом з Комісією з організації та проведення свята він мусить подбати про те, щоб дійство не обмежувалося лише літературно-мистецьким плином, а було таки

справжнім масовим волевиявленням. Щоб його супроводжували традиційні народні ремесла, вертепи, книжкові базари. Щоб виставлялися картини, які скніють у записниках музеїв, а поруч демонстрували своє вміння і зовсім молоді художники. Щоб люди могли купити, нарешті, портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Котляревського, які вже хтосьна й коли дарували нам видавці. Щоб з архівів до громади озвалися унікальні документи з давньої і недавньої історії краю, які, зрештою, суттєво збагатили б шевченківський збірник «В сім'ї вольній, новій», що його видає «Радянський письменник».

Одначе, щоб підняти цей рахманний пласт, вкрай потрібен якийсь постійно діючий координаційний центр на урядовому рівні. Основою його міг би стати національний парк у Каневі, який би опікувався і всім матеріком Шевченкової спадщини, стежив би за впорядкованістю місць, до яких був причетний поет, і водночас взяв би під свою охорону пам'ятки Стародавньої Русі. Об цім уже неоднораз писала «Літературна Україна».

Третім напрямком нашої діяльності має стати програма залучення та повернення на батьківщину всіх національних вартостей, які з тих чи тих причин опинилися поза межами її. Наша громада широко відкрита для співпраці з міжнародними та національними установами і громадськими організаціями, що діють на ниві культури. Позитивний досвід взаємовигідного співробітництва вже набули засновники Українського фонду культури, зокрема товариство «Україна». Фонд скористається з досвіду такого співробітництва, який уже запоміг нам ввести у науковий і культурний обіг значні духовні вартості і системно намагатиметься розширити та поглибити плідні зв'язки.

Ми розкриваємо нашу браму для людей доброї волі з усіх країн і країв світу, які, прагнучи підсобити нам і морально, і матеріально, передадуть фонду вартості, що мають причетність до історії та культури України.

Зрозуміло, що ці три програми в жодному разі не вичерпують усіх тих проблем, якими маємо клопотатися. Хоча б уже тому, що нам для функціонування потрібні ще й відповідні кошти. Оскільки Фонд куль-

тури відмовився від установлених членських внесків (що, до речі, теж підкреслює його демократизм), він має поповнювати свою касу від добровільних пожертвувань та дарунків. На установчому ж Всесоюзному з'їзді і фундатори, і обранці його суворо постановили: жодної копійки з тих народних подарунків не мусить піти на утримання апарату — він має на своє прожиття заробити сам. До речі, штат функціонерів у нас — найменший на сьогодні з-поміж усіх об'єднань подібного типу. Скажімо, Українське відділення на всю республіку матиме лише 59 штатних одиниць. Станова опора його — всенародний актив, що, аж до голови Фонду включно, трудитиметься на громадських засадах.

Одначе реальні карбованці нам потрібні передовсім для реалізації запланованих програм. А тому ми не йдемо з шапкою по колу, а просто повідомляємо номер банківського рахунку Українського фонду — № 000702603. А далі — вже воля ваша.

Наша господарська діяльність, від якої плануємо одержати й відповідні кошти, має ту родову прикмету, що і змістом, і формою не збиватиметься на заробітчанство. Може, це саме той рідкісний випадок, коли карбованець працюватиме лише в односторонньому напрямку — на збагачення історико-мистецьких духовних вартостей і в жодному разі — не в зворотному.

Кошти стануть лише супутними від реалізації тих же портретів наших класиків, чи од видання, скажімо, робіт Д. І. Яворницького, чи від організації виставок картин, які роками таїлися в музейних сховах. А різноманітні аукціони, показ приватних колекцій, виставок цінностей, подарованих нашими земляками з-за кордону! А виставки-продажі виробів народних майстрів — від Опішні до Києва? А видання в копіях раритетів чи архівів наших видатних учених, митців та літераторів? Хіба надходження від цих та ще інших численних акцій органічно не увійдуть в колообіг збагачення та примноження обліку меморіальних об'єктів та інших цінностей у зарубіжних країнах? Чи на створення кінострічки «Галерея загиблих шедеврів»?

Чому б нам, скажімо, опікуючись поверненням духовних цінностей, не звернутися через рупори пре-

си до всього зарубіжного культурницького загалу із відповідним закликком-роз'ясненням?

Поза всіляким сумнівом, маємо створити при Фонді клуб (чи раду клубів) колекціонерів, а відтак і групу експертів, які б сприяли організації та науковому висвітленню приватних зібрань. Якщо вже на Україні народилося починання встановити День пам'яті, то саме наше республіканське відділення Радянського фонду культури має стати одним з найактивніших втілювачів у життя цієї благородної ідеї — синівської шаноби до пам'яті наших пращурів, прадідів та батьків, що, чесно відробивши на мирному чи ратному полі, пішли за вічну межу.

Життя, звичайно, закличе нас порушити питання про створення художньо-виробничого та реставраційного комбінату і відділків в областях, а разом й шукати канали реалізації його продукції та послуг. З-поміж них, зокрема: реставрація творів літератури та мистецтва; випуск різноманітних сувенірів з ознаками місцевої специфіки та їх розробка на замовлення громадян і організацій; надання культурно-мистецьких, дизайнерських, рекламних та відповідних фахових консультацій і послуг; підготовка — на замовлення — магнітозаписів і слайдофільмів; посередницька діяльність у продажі виробів народних промислів тощо.

Все це, відповідно, змусить подбати про організацію бюро з копіювання і оформлення наукових, мистецьких робіт та архівних матеріалів, видання свого журналу (чи бюлетеня). Не останньою чергою постане питання щодо впорядкування Дарчого реєстру не лише з метою обліку, а й — що не менш важливо! — задля всенародного вшанування дароносців.

Як бачите, уже й з побіжно перелічених тем, проблем та програм зростає відчуття неокрайності ниви, на яку виходить трудитися Український фонд культури. Можливо, саме це враження, хоч як то парадоксально, певною мірою дезорієнтує наших симпатиків. Нерідко ще їхні листи та пропозиції свідчать об тім, що вони плутають наш осередок з Товариством охорони пам'яток історії та культури, а то й — навколишнього середовища.

Звичайно, у нас є й спільні турботи. Хіба, скажімо, наш фонд може бовваніти інертним спостерігачем того, як гуляють на бульдозерах та екскаваторах

горе-будівельники заповідною територією всесвітньо-відомої Києво-Могилянської академії, тривожачи могили видатних наших прапращурів, серед яких — герой визвольних воєн гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, славетний географ і етнограф Василь Григорович-Барський, засновниця Академії Глашка Гулевичівна?! Чи заплющувати очі на те, як заганяються залізобетонні палі докруг підвалин Успенського собору з такою пристрасстю, що вже з'явилися тріщини в ближніх і дальніх спорудах недоторканного Києво-Печерського заповідника?!

Звичайно ж, ні, хоч формально цим має опікуватися передовсім Товариство охорони пам'яток історії та культури.

До всього, що стосується нашої історії, культури, мистецтва, маємо безпосередньо причетність — бо ж Фонд культури!

Одначе й підміняти інших — не варто, оскільки у нас і своєї роботи більш аніж досить. Головна ж мета Фонду — виховання в людині гордості громадянина Радянського Союзу. Той, хто вважає, що ми маємо клопотатися лиш минулим, неправомірно звужує коло наших зусиль. В силове поле Фонду мусимо залучати все, що виховує патріотизм, передовсім — у юної зміни. Отож до вже названих вище програм сприятиме розвиткові в навчальних закладах історичного та фольклорно-етнографічного краєзнавства з обов'язковим урахуванням місцевих культурно-історичних традицій та реалій, залучатимемо різні групи молоді до вивчення, реставрації та охорони спадщини, до самодіяльної творчості. І найперше — прагнутимемо, аби молодь поіменно знала тих своїх земляків, що готували прихід Жовтня, утверджували Радянську владу самовідданою працею, захищали її у Великій Вітчизняній, відроджували з попелу в перші повоєнні роки, тих, хто сьогодні, на магістралях перебудови, іде в авангарді оновлення.

Зводити клуби та Палади культури — то справа державних і місцевих інстанцій. А от чим перейматимуться ті осередки, яке духовне навантаження нестимуть — то вже наша пайперша справа.

Музеїв у нас чимало, але що і як у них експонують, а що лежить роками мертвим капіталом — теж наш клопіт.

У нас сотні фольклорних та естрадних ансамблів

(а до них щодня долучаються все нові та нові). Але от що вони співають, а що — вартісне — обминають своєю увагою, — то вже ми маємо прояснити, порадити і допомогти.

Тисячі бібліотек у нас функціонують. На жаль, вони переважно лиш видають та приймають книги від читачів. Бути лоцманом у тому книжковому океані, повернути юні душі до класики, до несправедливо забутих авторів, проілюструвати епоху їхніх героїв матеріальними реаліями з тих часів — то так само має цікавити нас.

Одне слово, піднести культурний, духовний індекс наших людей до того рівня, який гідний високого звання громадянина Радянського Союзу — то страгетичне завдання Фонду культури. Ми певні, що роль його зростатиме повсякчасно. Одне з авторитетних свідчень цього — грошовий внесок Генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Сергійовича Горбачова у всенародну касу на спорудження пам'ятника Василю Тьоркіну і його «хрещеному батькові», видатному радянському поетові Олександру Твардовському. Цей благородний жест додає і престижності нашому Фонду, і то добрий взірець для наслідування іншим.

1987

| Зв'язок часів

(Бесіду веде Михайло Одинець)

— *Борисе Іллічу, для початку загальне запитання: який стан у республіці з пам'ятками історії та культури, чи все робиться для їх збереження, для того, щоб вони служили справі виховання патріотизму, любові до Вітчизни?*

— Віддаючи належне всьому доброму, сподіяному задля збереження всенародних святинь, мушу, однак, сказати, що й донині побутує в нас якась зневажливість до пам'яток минулого, скарбів національної культури. Звісно, це швидше не провина, а лихо наше. Тут неабияк позначилась та обставина, що тривалий час у людях виховувався нігілізм до минулого рідної культури, як до чогось хуторянського, видатним

нерідко вважалося тільки те, що створено в роки того чи іншого керівника. Відіграла свою сумну роль і теза «злиття». Дехто сприйняв її в буквальному розумінні на користь якоїсь однієї надсубстанції, відсуваючи на другий план рідні святині «за залишковим принципом», по суті, сприяючи руйнуванню невідновно безцінного. Найдивовижніше те, що відчуженість, абстрактний підхід до історії, культури подавався ледве чи не як вияв інтернаціоналізму, а турбота інтелігенції про збереження національного духу, колориту, мови, пам'яток культури розглядалася як вузьколюбий патріотизм, який у недобрій пам'яті роки застою нерідко іменувався націоналізмом.

Згадаймо зловісний шарварок з приводу вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну», які тільки звинувачення не висувалися на адресу прекрасного поета, на адресу лібретто опери Костянтина Данькевича «Богдан Хмельницький». Зараз це здається жахливим, але в той час відомі всій країні найталановитіші люди, справжні партійці під тотальним пресингом бюрократів змушені були каятись у не здійснених ними помилках, неіснуючих національних перегибах. Та й «землячки», спотворюючи дійсність, вкривали їх ганьбою в місцевій пресі, «вкривали», звишувачували в усіх смертних гріхах. Такі навішування ярликів, що не мали під собою ґрунту, відлякували чесних людей, робили становище дбайливців рідної культури двозначним. Багато хто за цих умов або виїздив за межі республіки, або ставав конформістом, виробляв у собі «ген пристосуванства», а подеколи зраджував і найелементарніші принципи людських взаємовідносин.

Нині перед усіма, кому дорогі інтереси української культури, її подальша доля, стоїть завдання очистити від усього наносного її життєдайні джерела, її скарби, аби вони відродилися в усій їхній первісній красі. Загони творчої інтелігенції, на жаль, ще розрізнені, намагаються для цього зробити все можливе. Трапляється, що в запалі і не завжди вдало. А обиватель — в силу згаданих причин — тільки злорадіє.

Візьмемо, наприклад, мовну проблему. Адже мова — одна з пайголовиішх визначальних будь-якої нації — в нашій республіці, будьмо відверті, опинилася в тупиковій ситуації. Як правило, наявний стан справжні, а не вигадані націоналісти пояснюють «ти-

ском з боку Москви». Але ж до чого тут Москва, якщо рідній мові затято опираються деякі батьки, котрі вважають, що їхні діти досягнуть вершин кар'єри лише за допомогою мови російської!!

Звичайно, цей процес тією чи іншою мірою торкнувся усього нашого багатонаціонального суспільства, проте є й суто національна специфіка нігілізму, притаманна тільки Україні. Коріння її найбільш глибоко й точно визначив наш геніальний Довженко: «Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася забороненим, ворожим і контрреволюційним, — це Україна. Іншої такої країни на земній кулі немає. Де ж народжуватися, де плодитися дезертирам, як не в нас, де зростати слабким духом і запроданцям, як не в нас. Не провина це дезертирів, а горе. Не судити, а просити пробачення і плакати за погане виховання, за духовне калічення у великий час...»

Обиватель завжди уважно стежить за «верхами», з швидкістю світла імітуючи з їхньої поведінки систему жестів аж до артикуляції. І якщо верхні поверхи майже суціль користуються не рідною мовою, то міщанство одразу реагує на цей факт як на сприятливу кар'єристському просуванню моду і навіть як на «вказівки центру».

Це ж не секрет, що на одній з ювілейних урочистостей в Києві серед промовців українською мовою виступив єдиний земляк, та й той... з-за океану. Одне слово, створилася ситуація, схожа на передпушкінську епоху, коли еліта, яка майже вся говорила французькою, сприймала російську мову як характерну рису грубого простолоду.

Партія багато робить сьогодні для того, щоб зняти напругу в деяких больових точках, пов'язаних з національними проблемами. Однак створюється враження, що цього разу саме верхам ясно, яким шляхом іти далі по-ленінському, а от у низах до цього ще не всі готові, та й наш брат письменник інколи вносить у цю справу немало сум'яття.

Скажімо, відновлюються імена репресованих і несправедливо вилучених з нашої літератури письменників. Але при оцінці їхньої діяльності, при характеристиці літературного процесу післяжовтневого, передвоєнного періоду відсуваються в тінь імена, що становлять гордість нашої літератури, — Шолохова,

Тичини, Головка, Довженка та інших. Не можна так, нам слід у ході перебудови вчитися дбайливому господарюванню, не займатися надуманою переоцінкою цінностей.

— *А коли говорити про пам'ятки архітектури...*

— Історія залишила нам у спадщину скарби, яким немає ціни. В них відбито дух минулого, вони зв'язані з життям наших предків, їхньою боротьбою з іноземними загарбниками. Михайлівський Златоверхий собор бачив нашість полчищ Батия. Він пам'ятав героїчний опір киян диким ордам. Під ударами долі простояв близько 700 років, а був зруйнований перед війною... своїми ж «славних прадітів великих правнуками поганими». Такої ж долі зазнала церква Пирогоці на Подолі, згадувана в «Слові про Ігорів похід», військовий собор, споруджений наприкінці сімнадцятого століття, та багато інших святинь.

Коли на початку 60-х років вирішено було зруйнувати трапезну — стародавню пам'ятку архітектури в районі спуску до Дніпра на Печерську, група видатних діячів України — Бажан, Тичина, Рильський, Гончар та інші — виступила з протестом проти цього проекту. Та їхній благородний вчинок був підданий всенародному осміянню з боку М. Підгорного, який займав тоді посаду першого секретаря ЦК КП України.

— *Як зробити так, щоб запобігти подібним діям, за які потім соромно всім, крім тих, хто вже не вершить справ чи кого вже немає на світі, щоб не переривався зв'язок часів, зв'язок поколінь, який живить наш патріотизм, гордість за історію?*

— Той факт, що Київська Русь є колискою трьох братніх народів, покладає на нас особливу, потрібну відповідальність за збереження історичних цінностей, що стосуються спільної святині, єдиного кореня, звідки пішли народи-брати. Скажімо, на території Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника неподалік від дзвіниці височать руїни Успенського собору Києво-Печерської Лаври, зведеного в XI столітті. Кілька років тому була прийнята постанова про його відновлення, але, на жаль, відбудова ще не почалась. Точаться суперечки: чи забивати палі, піддаючи небезпеці деформації навколишні будівлі, чи відбудовувати його на колишніх старовинних фундаментах. Є й третя думка: законсервувати

руїни до того часу, поки буде знайдено надійний спосіб відбудови цієї чудової пам'ятки.

Гадаю, що нині, коли є урядова постанова про відбудову собору,— час вирішити задовгі суперечки спеціалістів, які ніяк не дійдуть єдиної точки зору. Чому б не використати досвід відбудови таких споруд, що його мають наші зарубіжні друзі?

— У суботні й недільні дні можна прочитати в газетах, почути по радіо оголошення про те, що в таких і таких місцях збираються групи ентузіастів для допомоги у відбудові старовинної будівлі, стародавньої каплички, фортечної стіни... Робота курна, розбирання й перенесення цегли. Але люди працюють захоплено, ними рухає любов до старовини...

— І ще одвічна ідея колективізму, коли хорошу, велику справу виконують громадою. Є в народі таке поняття «толока» — люди всієї громадою будують односельцеві хату. Ось так разом вони беруться і за відродження історичних пам'яток.

Київ — осереддя святинь нашої історії, але ж по всій українській землі розсіяні сотні, тисячі пам'яток, які нагадують про визначні події, збереглися місця, де бували або жили видатні люди. Зараз повсюдно чимало робиться для того, щоб навести там лад, зберегти для нащадків. Ініціатива в цій благородній справі належить студентству. Кілька молодіжних загонів працювало і в минулому і цього року в Качанівці на Чернігівщині, де в маєтку Тарповських бували Гоголь, Шевченко, Рєпін, Глінка, Ге... Подається допомога в реставрації собору в селі Біла Криниця на Буковині (там створюється філіал Центрального музею староруської культури і мистецтва імені Андрія Рубльова). Радянський фонд культури (насамперед завдяки голові його правління Д. Лихачову) виділив для цієї мети 200 тисяч карбованців. Сприяємо створенню музею Миколи Рєріха в селі Пархомівка Київської області, де в місцевій Покровській церкві є його мозаїчні роботи. При безпосередній участі фонду завершується формування музею видатного українського композитора Л. Ревуцького в селі Іржавець на Чернігівщині. Візьмемо участь і в створенні Музею Бальзака у Верхівні Житомирської області, де він жив і працював. Ми підтримали ініціативу школярів селища Козацького про реставрацію садиби

князя Трубецького — пам'ятки архітектури ХІХ століття. Всіляко сприяємо діяльності так званих неформалів з Товариства Лева у Львові, які почали свою діяльність з опорядження могил на Личаківському цвинтарі. Молоді кияни взяли за впорядкування Байкового кладовища. Це в нас по лінії програми «Молодь», яку вважаємо найголовнішою. Бо все безцінне й справді нічого не буде варте, якщо ми вже сьогодні не виховаємо свідомих цінителів і захисників минулого серед молоді.

Є й інші програми, наприклад, «Повернення з-за кордону культурних цінностей України». Адже тільки в нашої республіки фашистські окупанти та їхні посіпаки вивезли 130 тисяч картин. Ми закликаємо всіх, хто знає про їх місцезнаходження, повідомляти нам, допомагати повернути на Батьківщину ці та інші вартості. І наш заклик вже має відгуки. Так, наприклад, від Товариства об'єднаних українських канадців ми одержали твори видатного радянського художника В. Касіяна, з Австралії від Ірен Радкевич — твори українського художника-класика І. Труша.

З молодіжною гармонійно поєднується і програма «Пам'ять», згідно з якою наші сподвижники беруть найактивнішу участь, зокрема, в захисті знаменитої Козацької Хортиці у Запоріжжі від будівництва через неї мосту і дороги, які загрожують цьому унікальному заповідникові. Втручання Фонду, сподіваємось, допоможе запобігти лихові, що загрожує Тарасовій горі в Каневі, на яку також зазіхають будівельники. Сьогодні докладаємо зусиль до того, щоб зберегти корпуси Києво-Могилянської академії на Подолі, котра несла науку й освіту не лише слов'янським народам, а й усій Європі.

Крім повсякденних уваги і піклування про стародавні пам'ятки культури, фонд займається проблемами збереження святинь нашого недавнього минулого — епохи революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєни. У відповідності до згаданої програми «Пам'ять» ми підтримали ініціативу Товариства ветеранів війни по створенню навколо Києва «Пояса слави», який об'єднає в єдине ціле всі місця, зв'язані з героїчною обороною столиці України в 1941 р. і визволенням міста в 1943 р. Цій благородній справі охоче сприяють ветерани війни, герої колишніх битв, молодь, особливо школярі. Кошти на створення кіль-

ця мужності поповнилися після благодійного концерту в Жовтневому палаці культури, в якому взяв участь ансамбль пісні й танцю Червонопрапорного Київського військового округу. В пам'ять про мужність київських динамівців, які в драматичному «матчі смерті» розгромили фашистську футбольну команду «Кондор» ми домовились про проведення добродійного матчу за участю команди нинішніх їх одноклубників під керівництвом Валерія Лобановського. Частина збору від нього пішла на спорудження пам'ятника воїнам-інтернаціоналістам у наймолодшому районі Києва — Харківському.

Переконалим свідченням єдності поколінь стало й шефство над госпіталами, де лікують свої рани воїни, які чесно виконували інтернаціональний обов'язок в Афганістані. Так активісти Українського фонду культури дали добродійний концерт у Київському окружному військовому госпіталі для воїнів-«афганців». Ми вважаємо, що такі акції повинні стати постійними, увійти до цільової програми діяльності Фонду, як і шефство над чорнобильцями, що несуть героїчну вахту в зоні особливої напруги. До речі, в Будинку культури вахтового міста Зелений Мис з ініціативи Українського фонду культури була організована хвилююча зустріч воїнів-інтернаціоналістів з героями Прип'яті, де виступили наші активісти, відомі артисти республіки.

Характерно, що кожного разу після добродійних концертів, проваджуваних Фондом, зростає потік грошових надходжень на наш рахунок 000702603. Так було після Всесоюзних шевченківських урочистостей «В сім'ї вольній, новій» на Харківщині і, зокрема, після концертів у Київській та Запорізькій філармоніях, Київському та Львівському оперних театрах. Причому ми неухильно виконуємо волю наших дароносців, які адресують свої внески на певні цілі, скажімо, на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку у Львові, Петру Іллічу Чайковському в Ленінграді, у фонд Києво-Могилянського заповідника.

Особливо радує те, що великі суми надійшли від шахтарів Донбасу, об'єднання «Укрзахіддугілля» Львівської області, студентів Київського державного університету, релігійних общин та церков. Це найавторитетніше свідчення загальнонародної заінтересованості нашими програмами, серед яких, крім згада-

них, — «Народна пісня народна творчість», «Тарас Григорович Шевченко», «Пушкін у серцях покоління»... Дедалі більшого поширення набувають і аукціони, після яких частина грошей, одержаних від продажу художніх творів, виробів народної творчості, теж іде на рахунки Українського фонду культури.

— *Ну, а крім грошей?..*

— Люди дарують і свої колекції, що їх збирали довгі роки, — рідкісні твори мистецтва, цінні зібрання книг. Ще раз хочу висловити якнайщирішу подяку київському збирачеві пушкінських реліквій Я. Бердичевському. Він подарував свою колекцію «Пушкініана» загальною кількістю 2590 одиниць зберігання, серед яких перші видання творів великого поета, речі й предмети пушкінського часу. Його колекція стала основою для експозиції створюваного в Києві музею «Пушкін і декабристи на Україні». Ветеран партії Василь Семенович Костенко передав у дар більш як 500 видаць Т. Г. Шевченка, художніх творів про нього, які склали експозицію музею в Баришівці на Київщині. Ми пам'ятатимемо і нашого першого дароносця — старійшину письменницького корпусу Олександра Ільченка.

У приміщенні правління Фонду зберігаються подарунки, що надійшли від художників Львівської кераміко-скульптурної фабрики, твори живопису, скульптури і графіки від багатьох майстрів республіки — 500 творів від 100 авторів. Ці дарунки не повинні лягти в запасниках. Ми їх сприймаємо як завдаток майбутньої національної картинної галереї сучасного мистецтва. Необхідність її давно назріла. Намагаємось навіть вийти на зарубіжні фірми, які цікавляться нашою діяльністю. Нині шукаємо шляхів для реалізації цього задуму.

Недавно ми влаштували виставку найстарішої художниці Оксани Павленко, представниці монументальної школи бойчукістів, що їх донедавна піддавали ацафемі. Взятися ми й за створення Музею Івана Гончара, художника і невтомного збирача народних скарбів, подвижника рідної культури, який багато зазнав лиха від усіляких «яничарів» при культурі, як він каже. В його зібранні тисячі безцінних експонатів. Тут і давні ікони, і старовинні парсуни українських гетьманів, рушники, килими, куманці, куті скрині, рідкісні книги, старовинна козацька зброя, писанки

і навіть... ядра. Коротко кажучи, не покладаючись на рішення згори, що їх, як свідчить практика, можна чекати і до другого прищестя, ми оголосили збирання коштів на спорудження прибудови до будинку Івана Макаровича, де можна було б відкрити унікальний музей.

Усе прекрасне, усе гарне, створене народом, має бути старанно збережене і примножене. Чимало довелося вистраждати чудовому українському художникові Феодосієві Гуменюку, якого надто затяті охоронці ідейної непогрішимості по суті витіснили за межі України. Ми пишаємося тим, що саме наш Фонд організував першу на рідній землі виставку художника, хоча ім'я Гуменюка вже давно відоме за межами багатонаціональної Вітчизни.

Сповідуючи принципи плюралізму, підтримуємо представників різних, навіть полярних напрямів у мистецтві. Скажімо, на виставці в Києві, присвяченій 1000-літтю хрещення Русі, були представлені переважно молоді майстри найрізноманітніших шкіл. Добір робіт для неї було довірено самим художникам, і це значною мірою забезпечило успіх.

— *Є чимало фактів, коли до діяльності організації Фонду культури прилучаються люди, які до цього стояли неначебто осторонь...*

— Звичайно. Та ми й самі намагаємося їх залучати до себе. Так, наприклад, задумавши створити Музей Івана Гончара, заручилися підтримкою такої неформальної групи, як «Спадщина», що складається в основному з молоді столичного університету і інститутів Академії наук. Або взяти те саме Товариство Лева, підтримане нами в непрстий період його становлення. Нині воно залучило на свій бік навіть тих, хто на початку намагався заважати нашій роботі. Для виконання програми «Молодь і культура» налагоджуємо й зміцнюємо зв'язки з неформальними об'єднаннями в Москві, Ленінграді, одне слово, з усіма тими, хто цікавиться проблемами української культури.

— *Тут, мабуть, не обійтися без підтримки партійних організацій?*

— Звісно. Із задоволенням можу відзначити вельми конструктивну допомогу з боку Київського міського партії. Багатьом ми зобов'язані й членові президії нашого фонду, секретарю Подільського райкому

партії Іванові Миколайовичу Салію. Це справжній ентузіаст нашої доброї справи. За його ініціативою відремонтовано, відбудовано багато будівель у цьому праслов'янському районі Києва, що мають велику історичну цінність. Іван Миколайович наполегливо домагається того, щоб перетворити Поділ на історичний заповідник, місце, де все дихатиме первісною старовиною. На одну з стародавніх вулиць, у будинок, що його передають нам подільські власті, ми вирішили запросити наших колег з Грузинського фонду культури, аби урочисто відкрити там меморіальну кімнату на честь їхнього славного земляка Ладю Кецоховелі, який колись жив тут. Цим ми покладемо початок своєрідному куточку дружби. Він стане першим внеском у Центр дружби народів — створення його вже декларовано з найвищих трибун.

— *Судячи з усього, ваша організація займається і виробничою діяльністю...*

— Так, безперечно. Плануємо організувати ряд майстерень, які повинні займатися реставрацією творів мистецтв, старовинних книг, меблів, гончарних та інших виробів, що їх передають нам у дар. До цієї справи думаємо широко залучати кооперативи. Та інакше й не можна, адже в нас штат творчих працівників невеликий — усього 16 чоловік. Ми робимо ставку на залучення якнайширшого активу. Тому потрібні приміщення. Ми шукаємо, просимо, добиваємось передачі їх Фонду, однак міськвиконком поки що ніяк на це не зважиться. До речі, правління Фонду культури тісниться у будинку, де містяться ще чотири організації. Міськвиконком намічає вселити сюди і п'ятого сусіда.

— *У діяльності Фонду чимало проблем, труднощів...*

— У період становлення їх було особливо багато, тепер, звісно, трохи поменшало, та все одно вистачає. Всього в організаціях республіканського Фонду працює до 50 штатних творчих одиниць. В більшості своїй це щирі служителі святого діла культури. Є, звісно, й такі, котрі потрапили до нас випадково проте ми не сумуємо, створюємо «опорні вузли», набираємо, мобілізуємо актив.

Важко з організацією виробничої діяльності. Ми вже кілька разів подавали свої пропозиції з цього питання урядові республіки. Нарешті, з четвертої спроби, рішення було прийняте. Поставили питання

і про видання на базі бюлетеня Товариства охорони пам'ятників спільного журналу. Все нібито вирішене, але немає паперу. А взагалі дуже важко із задумами. За здійснення кожного необхідно вести справжній бій. Нині ось б'ємося за те, щоб відвоювати старе приміщення Києво-Могилянської академії. Оскільки тут зачіпаються інтереси військового відомства, вирішили звернутися до міністра оборони товариша Д. Язова. Непокіємось, як відстояти Чигирин — святиню українського народу, пов'язану з іменем Богдана Хмельницького, де довгі роки збиралися споруджувати атомну електростанцію і вже розпочали її будівництво. Сьогодні, як повідомляють з Черкас, у споруджених корпусах неначебто збираються започаткувати завод. І тут я з глибокою повагою назву ім'я Олеся Гончара, який першим ударив у тривожний дзвін, стаючи на прох з небезпекою, що зависла над гетьманською столицею — стародавнім Чигирином.

На закінчення хочу сказати, що головний напрямок діяльності нашого фонду сформульований у словах, що прозвучали на ХІХ Всесоюзній партконференції. Він полягає в тому, «щоб і далі розвивався загальнонародний патріотичний рух на підтримку лінії на перебудову».

1988

| *Таке* | *покликання*

На світі є чимало пам'ятників великим, меншим, ще меншим і зовсім маленьким людям. Богам, божкам, боженятам. Пам'ятника ж Учителю немає. Як і самому життю. Оскільки життя — просто життя. А вчитель — просто вчитель.

Я ставлю знак рівності між цими двома неосягненими величинами з повним усвідомленням того, що вчитель живе в кожній людині, віруючій чи атеїстові. Отже, за святістю він вищий навіть од міфічних богів, оскільки без останніх, як бачимо, можна обійтися, без учителя ж — ніколи і нікому!

Таке його покликання і така його доля одвіку. Наскільки висока, настільки ж трудна та відповідальна. І — невимірно вдячна.

Така його доля й сьогодні. З тією лише засторогою, що за складністю завдань, які вчитель має розв'язати зараз, — нинішньому, перебудовчому періодові не знайти адеквату в минулому.

Вся історія людства і справжні вчителі всіх часів та народів potwierджують, що освіченість і вихованість — це далеко не рівнозначні категорії. Що пріоритет завжди надавався вихованості, а освіта входила до неї, хоч і обов'язковим, але ж складником.

На основі вистражданого досвіду вчитель має виробити в учневі щонайперше — здатність розрізняти минуці від неминущих вартостей. І виконати найголовніший свій обов'язок — виплекати в школяреві любов до своєї материзни, гордість за свій рід і народ, почуття гідності громадянина Радянського Союзу й органічно усвідомлену потребу — захищати честь Прапора.

Цей неоціненний скарб набувається тільки з літератури та інших видів мистецтва і по тих же капілярах передається вихованцям. Зрозуміло, отже, яка величезна відповідальність у наш перебудовчий період лягає на плечі викладачів мови і літератури, історії та суспільствознавства. Тому й показово, що партія у своїй установчі документи закарбовує як найпершу вимогу — виховання духовності в юному поколінні. А тим часом години, відведені для гуманітаріїв, уперто під тим чи тим приводом скорочуються.

Треба, нарешті, з цими парадоксами остаточно розлучитися. І не лише вчитель самотужки має дбати про збільшення години на вивчення Пушкіна і Шевченка, Толстого і Франка, Маяковського і Тичини, Леонова і Головка, і ще б я ці пари продовжував далі... Держава має також якнайпильніше опікуватися цим, якщо вона хоче бути спокійною за своє грядущє.

А тривожитись за майбутнє треба вже сьогодні. Тим паче, що підстави для занепокоєння є. Діти — наше дзеркало і в монолітній чистоті, і в тих тріщинах, які вони перебрали з образу нашого. Гадаю, ви не заперечуватимете, що далеко не у всьому ми, батьки, діяли так, як того вимагаємо від дітей своїх.

А вони ж бачили і чули, як ми наші ж красиві слова не завжди potwierджували такими ж ділами.

Як ми по-різному, діаметрально суперечливо трактували одні й ті ж історичні події, одних і тих же чільних дійових осіб. Та й зовсім болючо близькі чорнобильські події, реальну загрозу їх ми намагалися, прикриваючись вищими державними інтересами, на очах наших дітей притерти до рядової аварії.

І якщо в частини молоді, і школярства зокрема, з'явилися прояви скепсису, який із здорового переріс у цинізм у ставленні до наших основоположних ідейних вартостей, аж до спалахів валдалізму, то невже ми шукатимемо його віруси поза межами Сонячної системи?

Вони завелися у нашому середовищі, і тільки ми самі маємо подолати їх. І найголовнішим антисептиком тут повинна стати правда і тільки правда, якою б гіркою вона не була. А правда така, шановні товариші, що ми прогавили ціле покоління учнів, які нині стали батьками. Вихованих у застійниках прагматизму, діляцтва, кар'єризму і демагогії передусім треба переучувати. І в цьому вчителям маємо допомогти ми, письменники, піддавши нещадній психологічній резекції саме ядро злоякісної пухлини. На превеликий сум, успіхами по цій лінії наше добірне письменство поки що особливо похвалитися не зможе.

Ми вже визначили і механізм наших недохопів, і — що особливо важливо — ті здорові важелі та підйоми, які допоможуть нам подолати негативні явища. Та є серед цих позитивних чинників один з найголовніших, про який ми згадали лише останнім часом. Ім'я йому — сім'я, родина.

На жаль, ми його ще донедавна відсували у сферу абстрактних декларацій. І таким робом повільно послаблювали священні узи родинного вогнища, знецінювали поштивість до батька-матері, до старших, що за законами народної моралі завжди вважалося найтяжчим гріхом. Ми перестали бути підзвітними цим неписаним, але освяченим віками законам, відучилися соромитись за свої несправедні дії перед батьками, родичами, односельцями. Зрештою, перед рідним народом.

І далеко не останнім деструктивним чинником сім'ї стало зневажливе ставлення до традицій, рідної культури, мови, історії — тих об'єднуючих начал, що формують родинні сув'язі, формують, зрештою, націю.

Не криймося: дійшло до того, що в деяких школах мало не голосуванням вирішується — вивчати чи не вивчати рідну мову. Тим часом ця проблема мусить бути виключно прерогативою держави. Інакше, як слушно зауважує цілий гурт учителів з Бердянська, ми дійдемо, за старими приписами, до того, що «можна жити на Україні — і не знати Шевченка, отже, можна жити в Росії — і не знати Пушкіна, та й можна жити в СРСР — і не знати Леніна!» Вчасне і суворе застереження.

Якщо ми з вами, дорогі вчителі, і тут наведемо лад, тоді так гармонійно увійде в нашу повсякденну реальність і Республіканський центр дружби народів (його можна було б започаткувати у відродженій книгарні видавч літератур усіх братніх народів). І постійна координаційна рада, яка б опікувалася і спадщиною, і тими пам'ятними місцями, до яких доторкувався наш геніальний Шевченко, зосібна й Канівським національним парком. Добре прислужився б справі і Державний історико-культурний музей-заповідник «Київська Академія», який вкрай необхідно створити на славному Подолі. І свято словесності, подібне до тих, які влаштовують у Болгарії, Вірменії, Латвії. І новостворений Фонд культури, і ще чимало з тих святинь, які визначають у різновеликому розмаїтті народів світу наш самотній образ. Та й тиражі наших журналів, зокрема «Вітчизни», «Прапора», «Жовтня», зростуть. І в театрах, нарешті, п'єси українських авторів, де сьогодні їх, сиріт, ледве чи й добачиш, посядуть належне місце.

Зрештою ж, і особливих зусиль для цього не потрібно. Скажімо, авторитет української мови одразу б піднявся, аби в наших установах вона зазвучала на повен голос, звичайно, без примусу, в устах тих, кому од природи органічна. Послухайте, як боже-ственно звучить:

Тиха украинская ночь,
Прозрачно небо, звезды блещут...

А хіба менш мелодійне:

Я ж тебе, милая, аж до хатиньки
Сам на руках однесу...

Це я — до керівників українського походження, котрі будь-що намагаються говорити, як вони вважають, російською мовою, але з таким зачепилів-

ським акцентом, що корінному москвичу, аби він її втямив, треба ще раз перекладати на справжню російську. От уже, їй-право: «...перевожу с малорусского на еще менее русский!»

Щось схоже я хотів було адресувати і нашому славному комсомолові, який, принаймні в Києві, майже всуціль говорить усередненою — між українською і російською — мовою.

Учитель просто зобов'язаний не лише учням, а й деяким батькам-обивателям популярно роз'яснити, що в мові одсвічує материнське начало, і жоден син іншого народу не повірить вашій любові до нього, коли дізнається, що ви зневажаєте рідну матір.

...Час і прогрес міняють і ландшафт, і професії деякі відходять в архів. Та серед небагатьох незмінних величин є одна, найверховніша — вчитель. І через віковіччя він так само заходитиме в клас, і вже школярам третього і грядущих тисячоліть відкриватиме теж незмінні величини: Батько, Мати, Вітчизна, Народ.

Схиляю голову в глибокій шанобі перед тобою, Вчителю. Бо все добре, гуманне, що світиться в душі будь-кого, — хай він водій тролейбуса чи Генеральний секретар партії, Президент республіки чи металург, академік чи хлібороб, Голова Ради Міністрів чи вихователь дитсадка, — все добре, мудре, світле й чисте — від Учителя. І якщо добро вічне — а це воістину так, то безсмертний єси, Вчителю, як саме життя.

Пишучи «сало» із заголовної

(Про якорі совісливості
та витівки деяких відомств)

Настав нарешті час сказати й ту правду про міжнаціональні взаємини, до котрої якимось не доходять руки. Та ще нині, коли люди роздратовані не завжди вдалимими ходами в економіці, падінням виробничої дисципліни, страйками, правопорушеннями з трагічними наслідками, з гнилими продуктами в перозвантажених вагонах і прочая, і прочая. Роздратування, яке, не знаходячи істинної причини, переростає часом у глуху озлобленість супроти апарату, вчених, політологів, письменників, учорашніх улюбленців — народних депутатів укуші з Верховною Радою, котрі в передвиборних змаганнях обіцяли з божою щедрістю, а вийшло, мовляв, чортзна-що. І побиваємо один одного останніми словами, і обертаємося в порочному колі зовні відчутних на дотик, грубо предметних перекосів, приймаючи наслідок за причину. А тим часом невловна для нашого прагматичного ока не просто причина а першопричина і матеріального, й морального дисбалансу лежить у найглибших пластах.

І суть її — у порушенні кореневої системи, з якої виростає древо нації як живого організму з усім комплексом імунного захисту його, з механізмом самовидужання і самовідродження, з правилами поведінки на всі випадки життя, виробленими предками, з почуттям підзвітності власних діянь вітцеві-матері, народові, з якорями совісті, совісливості, врешті-решт, елементарного сорому.

Цей процес деструкції тим більш небезпечний і згубний, що він непомітно, зсередини розщиплює основоположні складові особистості. І ось уже той, хто поймає себе людиною, жене труби, що вибухають, забираючи десятки, а то й сотні людських життів. Або вганяє по самісіньке руків'я недоношений реактор під серце густонаселених літописних місцин. Або повертає назад ріки, не замислюючись про наслідки. Або, сповідуючи принцип *Ubi bene, ibi patria* «змивається» з корабля чи літака у першій-ліпшій країні, бо для нього — де добре, там і віт-

чизна. А що йому, коли закони предків, почуття підзвітності перед земляками, рідним колективом, врешті-решт, почуття совісті й елементарного сорому не тільки порушені, розселянені, розкозачені, а й багато років ці руйнування глорифікувались як широта природи, як позитивне зречення від реакційного ґрунтівництва, вузьколобого хуторянства в ім'я чогось безстатевого, на ганьбу поймаєного інтернаціоналізмом.

Ми стали занадто закоренілими матеріалістами. А сірчана кислота озлобленості, яка нині роз'їдає наші структури, провокуючи й так званий немотивований вандалізм, жорстокість і, здавалось би, нелогічні сутички між народами,— невже їх можна пояснити тільки соціально-економічними факторами? А чи не діє тут підсвідомий, неусвідомлений, а тому й неозначений поняттєво протест самого ества людини проти неузгодженого з природою порушення її зв'язків з батьківським гніздом, розриву родинних зв'язків, відчуження її од рідної мови?..

Дозволю зауважити, що мова — це психофізична функція, що переживає такий самий складний процес еволюції, як і організм людини, і, отже, якнайтісніше пов'язана з розвитком мислення, ініціативи. У певний період, скажімо, чехи, словаки, угорці, хорвати, ірландці, змушені користуватися чужою для них мовою переможців, по суті, духовно не виявили себе, і, як наслідок, перебували в тяжкому економічному стані. Але, відродивши рідні мови, вони почали з вражаючою швидкістю відроджуватися й духовно, й економічно. І це не дивно, адже спільність мови виробляє спільність понять, світогляду, завдань та ідеалів, що, в свою чергу, пробуджує енергію народу і, якщо хочете, заповзятливість.

Уже хоча б тому нарікання, що мовна перебудова потребує мільярдних вкладень, а при нинішньому дисбалансі це, мовляв, недозволена розкіш, абсолютно неспроможні. Це — по-перше. По-друге, якщо не по-перше,— є ж бо святині, які не підлягають оцінці карбованцем, полеже — безцінні. Ми ж не вимагаємо відшкодування за любов до батька-матері, до своєї пісні, до могил предків, до рідної мови, врешті-решт?!

Адже мова — це не просто звуки, відтворені відповідними м'язами відповідних органів. Це голос народу, неповторного тембру й інтонації, це один з фак-

торів спадкового механізму, який відокремлює ту чи ту смільність у всесвітньому многоголоссі як самостійну індивідуальність. Втрата слуху веде до втрати тембру, а отже, власного голосу, що кінець кінцем нівелює народ як неповторне, оригінальне явище.

Оскільки мова як станова ознака самого поняття нації є тією своєрідною перфокартою, в якій закодована пам'ять усіх поколінь, історія народу, анкета його родоводу, неперехідні моральні цінності, закони пращурів, біоритми національного інстинкту, психофізична структура етичного типу, то, зрозуміло, втрата мови вільно чи невільно веде до щезання й самої нації. Що протиприродно взагалі, а тим паче в нашій країні, яка проголосила надзавдашнім: створити режим найбільшого сприяння повному розквітові всіх націй і народностей, що добровільно об'єдналися в Союз Радянський. Отже, як примус згори зректися своєї мови, так і добровільна відмова від неї — акт однаковою мірою протиприродний.

Більше того, насмілюсь стверджувати, що сам культ починається з придушення національної гідності, генератором якої є насамперед мова. Стратегія культу — під прапором класової уніфікації сформувати своєрідного яничара, позбавленого родової пам'яті, котрого з руки посилати на придушення кого завгодно, аж до власних родичів. І справді, чи змогла б національно свідома людина писати доноси на кривого брата тільки за те, що він дбає про рідну мову? Адже ж писали, причому сотнями тисяч! Свідченням тому слугує той моторошний факт, що переважна більшість загнаних у застінки страждали під валтасаровим знаком «буржуазного націоналізму».

Відамо належне партії за чітку послідовність у реалізації ідей перебудови у національному питанні. Тому свідченням і вересневий Пленум, і платформа ЦК КПРС, на якій можна рухатися по висхідній.

Звичайно, ми усвідомлюємо, що ідеальних на всі часи рішень у цій многотрудній, складній сфері наврогряд чи досягнути уже з тієї причини, що ми не однакові і за своїм історичним досвідом, і за характером. Хоча у певні часи нас і намагалися відредагувати, і — одверто скажемо — небезуспішно, до якогось одноманіття безбатченків.

З радістю й болем згадую недавню сесію Верховної Ради України, де приймали Закон про мови в республіці. З радістю — бо першим в обговоренні законопроекту виступив депутат Синцов — робітник, за національністю — корінний росіянин. Чудовою українською він закликав усіх нас надати корінній мові статус державної і звернувся до депутатів, запозичивши його особистий приклад, навчити, хто ще не спромігся, співучу мову братнього народу. З болем — бо декотрі корінні українці просто-таки з творчим натхненням намагалися звузити поправками функціонування... рідної мови.

Звичайно, це не вина, а біда їхня. Адже ми до державної повнокровності української мови йшли майже чотири століття, через численні укази, що забороняли навіть спілкуватися рідною, через культивські й застійного періоду застінки, де страждали й помирали наші діди, батьки і брати тільки за те, що хотіли бачити свою рідну мову на висоті, гідній народу, котрий понад усе сповідує братерство й повагу до всіх суцих на землі, й пасамперед до найближчих по духу і крові — російського й білоруського народів.

Не вина, звичайно, а велика біда, бо ми дійшли до тієї межі, за якою вже почали плутати елементарні правила граматики, пишучи сало з великої, а Народ — з маленької.

Так, це неймовірно важко — розщеплювати змертвілі за десятиріччя й віки кліше та стереотипи. Але починати треба. І передовсім — з відродження національної гідності, із становлення культури міжнародних взаємин. З виховання у батьків і дітей почуття родового гнізда і великої Батьківщини. З тим — з виховання у батьках і дітях рівновеликої поваги до всіх націй. Нарешті, з перевиховання декоративно-декларативних патріотів у тому розумінні, що самовизначення твоєї рідної не повинно відбуватися за рахунок інших націй. Що здобуття твоєю мовою статусу державної ні найменшою мірою не повинно прирікати мови інших народів на таке ж жалюгідне існування, якого доти зазнавала твоя рідна. Що, як і корінній, всім мовам на такому ж державному рівні належить всіляко сприяти в їх розвитку.

Усі ці ідеї лежать в основі запропонованого Верховною Радою СРСР законопроекту про мови. Гадається, на сьогодні він — оптимальний, оскільки передбачає рівні можливості всім суцям у Радянській країні мовам розвиватися. Аж до реліктових, скажімо, кримчаків чи караїмів. Не кажучи вже про мови малочисельних народів Півночі, на захист яких має стати все соціалістичне суспільство.

Нарешті, ми глибоко усвідомлюємо те, що російська мова — найнадійніший, випробуваний інструмент міжсоюзного спілкування. Але термін «загальнодержавна», прив'язуваний до неї, при державному статусі республіканських мов може викликати серйозні різночитання і передовсім дасть у руки козир і нашим штатним зарубіжним противникам, і своїм рідним націонал-кар'єристам для всіляких спекуляцій на тему «імперського мислення», «шовінізму», «русифікації» і прочая, і прочая.

Адже, скажімо, на Україні вимагають оголосити російську другою державною переважною моєю земляки. Причому вимагають мовою, ще не зафіксованою жодною філологічною інституцією світу. Правда, народ уже давно визначив її поняттєво як «суржик».

Лихо великій чудовій мові, якщо її взялись «удосконалювати» самозванці! Ми повинні закликати всіх істинних інтернаціоналістів захистити російську словесність від посягань лукавих, котрі не знають ні своєї, ні тим більше природної російської, аж до взяття її під державний захист. Захистити передовсім од її... доброзичливців-захисників. На згаданий вище сесії Верховної Ради УРСР один з депутатів, корінний житель республіки, перелякано вигукнув: «Так что нам — тоже прикажете изучать украинский язык?!»

Я не буду називати прізвища депутата, тим більше, що воно — російського походження, аби не кинути бодай найменшої тіні на єдинокровних братів і сестер. Усе це — пережитки колишніх часів, коли нам утовкмачували в свідомість «теорію злиття». Певен, що при мудро поставленому виховному процесі ми переконаємо депутата, що такі вигуки — свідчення не тільки національної безтактності, а й того, що в ньому блискуче відсутня внутрішня культура.

А ось друге прізвище, і також свого земляка, на зву. І процитую з його листа:

«...прошло более 70 лет, как Украина училась разговаривать по-русски, научилась, и никто от этого не страдает. А теперь русскоязычное население должно учить украинский, страдать от незнания этого языка. А когда нам его учить, если до работы и после работы мы стоим в очередях за питанием?»

...Я по национальности украинец, но украинского языка не знаю и ничуть от этого не страдаю. А страдать начну тогда, когда обстоятельства заставят меня учить украинский. Я много пишу и читаю, и только на русском. Для изучения украинского у меня нет времени, и условий, и, прошу прощения, нет желания (на желание или нежелание я, как и все, имею право). В конце концов, может же быть и такое, что у меня нет для этого способностей.

Так почему я, много лет работавший с русским языком, должен быть, образно выражаясь, отброшен на обочину, стать человеком второго сорта?

...Мне кажется, что выступивший на Пленуме (магтсья на увазі вересневий Пленум ЦК КПРС.— *В. О.*) секретарь ЦК КП Украины Ю. Ельченко очень сильно погрешил против правды, сказав, что представители всех наций и народностей Украины в целом поддерживают проект закона. Это далеко не так. Я не удивлюсь, если провозглашение государственным языком только одного украинского вызовет волну забастовок русскоязычного населения на этой почве».

Підпис: «В. Т. Радченко, инженер из Ворошиловграда».

Спішу запечалити земляка: Закон про державний статус української мови уже більше місяця, як прийнято. Він уже діє. Страйків же з боку російськомовного населення, якими погрожував В. Т. Радченко, не було. Цей факт потверджує ту незаперечну істину, що корінні, вроджені росіяни завжди були, є і перебувають справжніми інтернаціоналістами. Певен, вони пояснять вам, шановний В. Т. Радченко: перед тим, як виступати від імені будь-якого народу, треба хоча б спитати в нього дозволу. Це ж входить до кодексу елементарної культури, тим більше — культури міжнародних взаємин!

Скажу й стосовно культури взагалі. Всупереч усім широковіщим деклараціям про те, що ми раз і на-

завжди змінили до неї ставлення як до чогось третьорядного, насправді залишковий принцип стосовно культури ще більше загострився. За прикладами й ходити далеко не треба.

Буквально днями завершила роботу чергова сесія Верховної Ради України. Подія неординарна: затверджувався Державний план економічного і соціального розвитку республіки на рік прийдешній і, природно, бюджет. Обговорення цих важливих документів проходило бурхливо, як ніколи: кожен старався відстояти місце під сонцем для своєї галузі.

Як і слід було чекати, питанням культури відвели останній день, коли втомлені парламентарії уже поглядали на годинник: їх чекали поїзди, автобуси, літаки. У залі, звісно, стояв далеко не робочий гамір, крізь який міністр культури Ю. Олененко намагався пробитися до розуму й сердець депутатів. Говорив він про речі серйозні, з болем, бо ж і так обділену культуру нашу ще більше затиснули фінансово.

Між іншим, про це ж напрочуд відверто заявили самі автори плану й бюджету сукупно з експертами:

«Проект плану недостатньо зорієнтований на реалізацію нових завдань розвитку національної культури і мистецтва відповідно до платформи партії в питаннях національних відносин, патріотичного й інтернаціонального виховання».

Але голос міністра культури був воістину гласом волаючого в пустелі.

У цьому посліхові залишився за кадром і руйнівний наступ відомств на національні святині. Взяти хоча б острів Хортицю,— легендарну козацьку твердиню,— навколо якої ось уже півтора року вирують битви не менш жорстокі, ніж у султанські часи. З тією суттєвою різницею, що наші прапредки все ж вистояли супроти оттоманців та інших завойовників. А ми сьогодні від своїх, схоже, не вбережемо нашу святиню.

14 квітня 1988 року Запорізький облвиконком під тиском громадськості прийняв другий варіант мостового переходу, який, на відміну від першого, завдавав найменшої шкоди Хортиці. А ось сьогодні стало відомо, що ті ж таки батьки міста та області

потай від громадськості повернулись до першого, найбільш руйнівного варіанта.

Нещодавно, виступаючи в Римі перед італійською громадськістю, М. С. Горбачов зауважив: «Зараз усі народи заявили про себе, ніхто не хоче ні асимілюватися, ні щезнути».

Сумно зітхнувши, наслідуюсь припустити, що в даному випадку Михайла Сергійовича, м'яко кажучи, не зовсім точно інформували. Принаймні не всі представники, скажімо, українського радянського народу згодні не асимілюватися, тим паче заявляти про себе. Вони скорше прагнуть заявити про себе як про безбатченків.

Про це свідчать і тяганина навколо Хортиці, й блюзнірське вовтузіння біля могили Тараса Шевченка в Каневі.

Кілька слів до історії питання. Майже два роки навколо спорудження промислового вузла в Каневі, на небезпечній відстані від Тарасової гори, вирують здорові й нездорові пристрасті. Противники згаданого промвузла виходять з тієї домінанти, що ні світова, ні вітчизняна практика не відають випадків, аби в зоні охоронного ландшафту музеїв-заповідників визначалась зона регульованої промислової забудови.

У зв'язку з цим при обговоренні на минулій сесії Верховної Ради СРСР законопроекту про власність я подав на ім'я М. І. Рижкова депутатський запит, у якому, зокрема, писав:

«...є ще й особлива власність — національні надбання, загальнонаціональні святині, що належать усьому людству. Як-то: Ясна Поляна, Михайловське чи усипальниця Шевченка в Каневі, де нині, на небезпечній відстані від могили поета, форсовано ведеться спорудження промвузла. Ведеться всупереч масовим протестам населення республіки і Країни Рад.

На жаль, зі згоди місцевої влади, яка не має коштів на розвиток соціальної інфраструктури міста й сіл, а тому вона змушена йти на змову з одним центральним відомством, у котрого немає проблем у частині фінансів. Одне слово, маємо прямий підкуп у стилі достовідомої фірми «Локхід».

Шановний Миколо Івановичу! Може, варто подібні аури культури й історії, що мають загальнонаціо-

нальну, загальнолюдську неперехідну цінність, вивести з підпорядкування місцевих Рад і передати в республіканське або союзне підпорядкування? Поки що ж хоча б розпорядитися, що коли місцеві власті вирішать вести будь-які роботи в святих місцях, подібних Каневу, то вони повинні спитати дозволу у всього народу через референдум».

Крім того, при обговоренні земельного Закону я вважав за потрібне внести принципову поправку, сенс якої полягав знову ж таки в тому, що є ділянки — неперехідні національні й загальнолюдські цінності. Отож їх треба взяти під особливий всенародний захист. Відповідні комісії прийняли згадане уточнення до реалізації в передбачуваному законопроекті.

Надію на позитивний наслідок старань громадськості укріпив і лист заступника міністра культури СРСР В. І. Казеніна, в якому говорилось:

«Міністерство культури СРСР у зв'язку із запитом народного депутата СРСР т. Олійника Б. І. про виведення деяких пам'ятників історії і культури, історико-культурних заповідників з підпорядкування місцевих Рад і передачі їх в республіканське чи союзне підпорядкування повідомляє:

За практикою, що склалася, музеї й музеї-заповідники, присвячені видатним діячам вітчизняної історії і культури, перебувають у підпорядкуванні республіканських міністерств культури або державних комітетів по культурі. Будь-яке будівництво і реконструкція на території цих пам'ятників чи в межах їхніх зон охорони підлягає узгодженню із вказаними відомствами.

Усипальниця Т. Г. Шевченка входить до складу Канівського ордена Дружби народів державного музею-заповідника Т. Г. Шевченка, який перебуває в підпорядкуванні Міністерства культури УРСР. Крім того, могила Т. Г. Шевченка включена в проєкт Державного списку нерухомих пам'ятників історії і культури загальносоюзного значення, який найближчим часом буде внесений на затвердження до Ради Міністрів СРСР. Нині Міністерством культури СРСР також розробляється Положення про Державний історико-культурний заповідник (музей-

заповідник), яким передбачається посилення режиму охорони пам'ятників.

Одночасно повідомляємо, що Міністерство культури СРСР неодноразово зверталось до Держбуду УРСР із запереченнями з приводу будівництва об'єктів Міненерго СРСР і Міннафтогазбуду СРСР в районі Музею-заповідника Т. Г. Шевченка».

Однак, знаючи норів і мораль відомств, громадськість республіки звернулася до Ради Міністрів УРСР з пропозицією створити Канівський історико-культурний і природний національний парк із залученням до нього лівобережної ландшафтної зони, що відкривається з Тарасової гори на всі лівобережні й правобережні села, пов'язані з життям і творчістю великого поета. Складовою, невід'ємною частиною Національного парку мають стати існуючі сьогодні як самостійні одиниці Канівський державний заповідник і Музей-заповідник Т. Г. Шевченка. Пропонувалось підпорядкувати Національний парк Раді Міністрів і Академії наук УРСР, а самому Каневу надати статус міста республіканського підпорядкування.

Ми спішили, бо, відчувши реальний натиск громадськості, відомство на порушення постанови Секретаріату ЦК Компартії України про віддалення промзони від могили Шевченка різко підняло темпи будівництва.

Як же ми — уже вкотре — прорахувались! Довгождана постанова Ради Міністрів республіки реалізацію всіх наших вимог поклала... на нас, сиріч на Спілку письменників, Спілку художників, Спілку театральних діячів, на Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, Фонд культури і Товариство української мови імені Тараса Шевченка (зауважимо — створене всього лиш кілька місяців тому).

Ось і все. Ось так держава воздала тим, хто порушив її державний спокій. Аби не кортіло іншим, занадто активним ревнителю культури!

Іронія щодо останніх закладена уже в самій назві постанови: «Про створення Шевченківського національного заповідника в м. Каневі».

Але, як стверджує канівський краєзнавець М. Є. Іщенко в листі на ім'я першого секретаря ЦК

Компартії України і Голови Ради Міністрів (а я вручу його адресатам):

«По-перше, в класифікації території і об'єктів заповідного фонду Української РСР нема категорії «національний заповідник». Є: «державний заповідник», «державний національний парк», «державний заказник» і т. ін.».

Автор листа списує цей недогляд «на некомпетентність» творців сієї постанови.

Не будьте таким наївним, Михайле Єфремовичу! Творці постанови — майстри своєї справи, вони настільки віртуозно відписались, що навіть вас переконали у своїй всього-на-всього «некомпетентності».

Ознайомившись з проектом постанови Ради Міністрів УРСР і не знайшовши в ній головного — припинення спорудження промвузла, інших принципових вимог, ми, природно, дали свої зауваження в установленому порядку. На жаль, до них не прислухались.

Тоді ми, сповідуючи конституційне право, подали на сесію Верховної Ради республіки запит, затверджений одногolosно на постійній Комісії з освіти й культури, з проханням пояснити ситуацію. Вперше за всі застійні і постзастійні часи.

Запит не було зачитано. Але, хоч як це парадоксально, відповідь на нього було дано з високої трибуни, в якій, зокрема, стверджувалось, що купу постанову Ради Міністрів УРСР підтримали всі творчі спілки вкупі з Українським фондом культури, тобто всі ті, хто опротестував згаданий документ.

«Дивно,— подумалось мені.— Невже я перебуваю водночас у двох різних часах і вимірах? Адже я особисто, власноруч писав після ознайомлення з проектом постанови, що в ній мають бути зафіксовані оптимальні позиції, як-от: підпорядкування заповідника (парку) АН УРСР, державне плюс громадське фінансування його; республіканське підпорядкування Канева та інші пропозиції. І, виявляється, ніхто інший, а саме я підтримую те, супроти чого протестував?! Дозвольте тоді спитати у Гоголя: то хто ж кого водить за носа на очах у освіченої публіки, що зібралася в залі засідань Верховної Ради 52-мільйонної республіки?!»

...Гамір у залі наростав: ми, депутати, спішили до рідних гнізд. Зрозуміло, міністрові культури повідо-

мили, що грошей і так бракує. Господи, буцімто колись раніше їх вистачало на культуру! Ось на руйнування її — то інша справа.

Цікаво було б, врешті-решт, довідатися, скільки мільйонів увігнали у зведення пам'ятника на священних горах біля Печерської лаври? Отій валькірії з лютим, неслов'янським поглядом, ликом на схід, з погрозливо здійсненим тевтонським мечем? Чиї амбіції були так щедро оплачені, на чий совісті лежить порушення історичного профілю града Києво-во? Амбіції настільки потужні, що, майже одностайно «заваливши» статую на Ленінську премію, ми — члени комітету — раптом побачили її в списках... лауреатів!

А новий філіал музею В. І. Леніна? Було б святотатством бодай подумки засумніватися в його необхідності. Але чи так уже необхідно було вклинювати музей саме у праслов'янську Володимирську гірку, де кожна п'ядь — священна, адже вона зберігає пам'ять спільного кореневища трьох великих братніх народів? Не зупинило навіть те, що сусідство двох Володимирів — Хрестителя й атеїста — це ж нонсенс у всіх розуміннях: політичному, моральному й історичному!

Останнім часом модно стало, скрушно хитаючи головою й зводячи очі до неба, запитувати: «Куди ми йдемо? Що з нами відбувається?!»

Але кого ми запитуємо? Космос? Бога? Пришельців з інших світів?

Чи не краще запитання сформулювати конкретніше й адресувати його самому собі: «Куди ти йдеш? Що з тобою відбувається?» Тоді й відповідь прозвучить із тоскною точністю: іду я до тієї межі, за якою вже сало пишеться з великої, а Народ — з маленької...

Право на правду і справедливість

(Виступ на I-му з'їзді
народних депутатів СРСР)

Ми лише починаємо осягати азбуку демократії і культури парламентаризму. І все ж мушу зазначити, що в природному прагненні засвідчити активність перед виборцями, які прикипіли до телевізорів, ми в перші дні переважно являли їм не свої одухотворені лица, а, прошу вибачення, спини. До сліз розчулювало, як довірчо повернувшись розпіркою піджака до народних депутатів, а отже, і до всієї нашої та світової громади, ми буквально торкалися чолом плеча глави держави, сповіряючи йому, очевидно, найсокровенніше.

Цю широту нашої натури і простоту звичаїв завважив не лише схвильований вітчизняний, а й приголомшений демократизмом зарубіжний глядач. Ці спостереження я адресую передовсім собі, адже в моєму селі, Зачепилівці, також не було бодай консульства з протокольним відділом. Отож учимося один в одного.

Ясна річ, хотілося б одразу вирішити все. Усвідомлюю, що кожен підзвітний своїм виборцям, які чекають од нас чогось реального, і не справдити їхні сподівання — рівнозначне розписатись у своїй неспроможності. Та, аби не обманути їх, не слід нам самим обманюватися у скороспілому розв'язанні всіх проблем.

Варто взяти кілька конкретних і негайно розв'язати їх, інакше нам тяжко буде дивитися в очі своїм виборцям. Ось, на мій погляд, деякі з них.

Насамперед треба вишукати кошти, навіть шляхом згортання деяких глобально привабливих програм, з тим, щоб хоч трохи збільшити зарплату і пенсії людям, що стоять за межею бідності чи на грані її, аби не згоряти від національної ганьби.

Щонайбільше вузлів зав'язалося у національній проблемі. Давайте твердо, без недомовок скажемо, що розв'язати їх можна тільки за умови неухильного сповідання ідей федералізму, де кожна республіка, і тільки вона, повинна стати і суб'єктом, і сувереном у виправленні нагромаджених деформацій.

І вирішення мовної проблеми в дитячих садках, школах, ПТУ, технікумах, вузах, діловодстві, в науці, коротше, у всіх матеріальних і духовних структурах, належить здійснювати так, щоб мова корінної нації була не згорбленим поденником, а повноправним, гордим господарем у своїй рідній оселі.

Одне слово, я за модель та ідею прибалтійських республік, підтриману прем'єром Казахстану: сильні республіки — сильний центр. Адже коріння живить крону, а не навпаки. Природно, виховуючи національну самосвідомість — святе почуття любові до історії, законів пращурів, — ми такою ж мірою мусимо плекати в собі повагу до всіх народів, бо в цьому взаємопов'язаному і взаємозалежному світі найстрашніше, як зауважив Олесь Гончар, — національна самотність. Але в такій делікатній сфері абсолютно не прийнятні формалізм і зрівнялівка. Звичайно, у нас є і спільні, універсальні біди, і водночас у кожній республіці є й свої специфічні проблеми. Скажімо, на Україні і в Білорусії право вибору батьками мови навчання для своїх дітей не таке вже й ідеальне, як, можливо, для інших республік, уже хоча б тому, що в деяких містах просто нема з чого вибирати — білоруські й українські школи відсутні. У подібних виняткових випадках, поряд із згаданим батьківським, треба обумовити і право нації на самозахист. Ми, наприклад, стоїмо на тому, щоб надати статусу державної українській мові, підкресливши при цьому, що на такому ж державному рівні сприяти розвиткові мов усіх національностей, які живуть на Україні. І, природно, — російській як випробуваному інструменту міжнаціонального спілкування.

Однак останнім часом, не без участі Центрального телебачення, дедалі частіше конвертується думка про надання статусу державної, нарівні з національними, російській мові. Вважаю, що такий крок був би прямим відступом од первісної ідеї, підтриманої більшістю виборців республіки. І, зрештою, чи запитував хто-небудь і коли-небудь: а чи хочуть цього самі росіяни? Певен, що переважна більшість росіян сприйме це за образу недовір'ям їхньої могутньої мови, до якої ось уже впродовж десятиріч добровільно вдаються народи нашої країни як до надійного моста братерства.

Та хіба це не парадокс — великий російський народ сам виявився найуцземлецішим у національному аспекті: не має ні своєї Компартії, ні Академії наук. Більше того, Росія, яка разом з Білорусією, Україною винесла мало не основний тягар Великої Вітчизняної, навіть не репрезентована в Організації Об'єднаних Націй.

Щодо самого терміна «двомовність». Якщо істинне те, що мова — душа народу, то чи не здається вам, що згадане словосполучення мимовільно наштовхує на інше, менш благозвучне? Просив би уряд і Політбюро звернути увагу і палежно покарати тих чиновників, особливо на місцях, котрі чинять запеклий опір перебудові у сфері міжнаціональних взаємин, переслідують, скажемо прямо, членів Товариства української мови імені Тараса Григоровича Шевченка.

Ще про одне. Негоже, побачивши древню символіку скажемо, в Таллінні чи у Львові, одразу хапатися за серце. Адже джерела, які живлять ріку народної історії, не винні, коли цю ріку на якійсь ділянці забруднили потолоччю. Її треба очищати, бо грядущі покоління саме з неї тамуватимуть спрагу в пізнанні, чиїх батьків ми діти.

У прямій сув'язі із зміцненням суверенітету республік — проблеми збереження середовища існування, захист його від нашествия центральних відомств, які безкарно вгніздують АЕС, хімічні монстри, всілякі канали, де їм заманеться. А оскільки свої «возулині дарунки» відомства, як правило, підкидають в обжиті століттями, олюднені культурно-історичні центри, такі, як Київ, Чигирин, Канів, Запоріжжя, Ровно, Хмельницький, оскільки ці міни підсовувалися не лише під національні святині, а й під усю республіку, боротьба проти новоявлених промислових загарбників виходить уже на перший план.

Слід сказати, що в цій, часом нерівній, боротьбі вже є перші перемоги. Всенародну радість на Україні викликало нещодавно опубліковане в республіканській пресі урядове рішення, підписане Миколою Івановичем Рижковим, про припинення будівництва Чигиринської АЕС. А як бути з Кримською? Адже немає жодної АЕС у світі, де було б таке страхітливе поєднання геофізичних небезпек, зокрема можливість землетрусу силою до десяти балів, цунамі,

переміщення великих мас води Азовського моря, рух ґрунту на активних тектонічних розломах, газогрязьовий вулканізм, зсув глинястого купола, на якому височить Кримська АЕС.

Та уже цей перелік дає нам підстави ухвалити рішення про негайне згортання будівництва Кримської АЕС. Тим паче, що всі чотири робочі групи урядової комісії переважною більшістю дійшли висновку, що проектну сейсмічність станції в сім балів неприпустимо знижено. Давайте, товариші, без консультантів іззовні зберемося з духом і в ім'я життя на Землі самі припинимо спорудження КАЕС.

Після чорнобильської трагедії тільки на території Білорусії, не кажучи вже про Україну, зараження радіонуклідами зазнали понад 520 тисяч чоловік. Чорнобильська АЕС і нині — розсадник радіоактивної інфекції непередбаченої дії. Щоб загасити це небезпечне для всього людства джерело, слід уже сьогодні прийняти єдино розумне рішення — остаточно ліквідувати Чорнобильську АЕС.

Маю вам сказати, що радіоактивна обстановка, попри запевнення Мінатоменерго і Міністерства охорони здоров'я, вельми складна. На території, забрудненій понад 15 кюрі на квадратний кілометр, понині живуть люди, а, судячи з карт, опублікованих у «Правде», в Білорусії, в окремих районах Брянщини, забрудненість ще вища. А тому я рішуче підтримую звернення до нинішнього З'їзду колективу Інституту геологічних наук АН республіки, де висловлено, зокрема, вимогу розглянути інформацію про екологічну обстановку, включаючи радіаційну, по кожній області, району, населеному пункту. Припинити практику перегляду відомствами діючих норм у зв'язку з обстановкою, що змінюється, й опублікувати тимчасово допустимі рівні (ТДР) радіоактивного забруднення, прийняті Міністерством охорони здоров'я на післяаварійний період. Зажадати від уряду вишукати кошти й знайти можливості для термінового відселення жителів із зон з жорстким радіаційним режимом.

Виходячи із загальнолюдських принципів гуманізму і милосердя та враховуючи реальну загрозу генофондові України, Білорусії і деяких областей Росії внаслідок аварії, розробити національну про-

граму захисту дітей з обов'язковою організацією лікувально-санаторних комплексів «Матері і дитини» для оздоровлення дітей потерпілих територій.

Розробити і прийняти закон про кримінальну відповідальність посадових осіб, які приховують інформацію про екологічну, зокрема радіаційну, обстановку та її вплив на здоров'я населення, оскільки своїми діями вони грубо нехтують правами людини і піддають загрози саме її існування. До прийняття такого закону розглянути питання про службову відповідність керівних працівників різних відомств і комісій, відповідальних за становище, що склалося.

До мужів, які прийняли клятву Гіппократа, звертаюся: не блюзнірствуйте, звинувачуючи людей у радіофобії. Якщо вона і спостерігається, то передусім од радіо, по якому клятвoporушно обманюють народ, присипляючи його фальшивою інформацією. Це такий само непростимий гріх, які і таємно від людей насаджувати реактори й полігони для поховання небезпечно шкідливих речовин. У цьому зв'язку я б хотів дістати роз'яснення з приводу будівництва нових блоків на Південно-Українській і Ровенській АЕС, де вже і для нині діючих не вистачає води.

Настійно просив би або потвердити, або дезавуювати чутки про споруджувані в тридцятикілометровій зоні завод, а на межі Хмельницької і Вінницької областей — полігон для поховання шкідливих відходів. Звернення жителів Деражнянського району з цього приводу, засвідчене сотнями підписів, я вже передав З'їзду.

Одне слово, усі відомства, включаючи й атомні, повинні, нарешті, зрозуміти, що, перш ніж ставити черговий реактор, потрібно попросити дозволу народу й уряду відповідної суверенної соціалістичної республіки.

Ці й інші, не менш гострі, проблеми ми не розв'яжемо, якщо не повернемо борги селу. А їх багато на сумному рахунку нашої держави. І сплачувати доведеться довго. Але вже сьогодні ми зобов'язані зробити бодай щонайменше — зрівняти селянина з робітником у пенсійному забезпеченні. Селянин, який за свої важкі 70 років так і не пізнав, що таке вихідний, відпустка, будинок відпочинку, тим біль-

ше — санаторій, усе своє життя місив багнюку бездоріжжя, принижено вимолював у начальства в'язку дров, навіть не підозрюючи, що повз його село прокладено труби з газом для міста,— гадаю, що цей безмежно терплячий трудівник заслужив хоча б старість зустріти по-людськи.

Я вже не кажу про вдів війни, котрі зорали на коровах гірке поле, годували всі фронти і тили, зраних калік і власними силами вивели нас, напівсирит, у люди, навчивши жити по совісті, а одержують за все це злиденні копійки,— саме їх, якщо ми не втратили останні крихти совісті, сам бог велів прирівняти за всіма пільгами до фронтовиків.

1989

*Перебудову
слід поглиблювати*

(Виступ на XXXI конференції Київської міської організації Компартії України)

Трагедія у Вірменії крізь чорноту жалоби висвітлила і те благородство «чуття єдиної родини», яке, незважаючи на всі культи, виростив у нас соціалістичний лад.

Водночас біда оголила перед нами і ту пашіль, яка глибоко загнилася в суспільному організмі. На наших очах розсипалися зовні, здавалось би, незрушні будівлі, відкривши, що замість цементу в блоках... пісок.

Погано, коли зводяться замки на піску. Ще гірше, коли на кам'яному плато зводяться палаци з піску.

Погано, коли той цемент крала скорумпована верхівка. Та стократ сумніше, що його ж крали і наші «прості радянські люди». Останнє і є тим найтяжчим гріхом застою, вседозволеності та безкарності, коли «красти» стало синонімом невинного «брати».

Саме це найпереконливіше потверджує, що перебудова — історично необхідний процес, що альтернативи їй немає, оскільки ми стали перед дилемою

«або — або». Або ми й далі повзтимемо вгору по сходах, що ведуть вниз, або вийдемо на хоч і болісний, та все ж перспективний шлях самоочищення.

Показово: оновлення почала саме партія, ще раз довівши, що таки вона є авангардом і рушієм суспільства. Коли бути беззастережно об'єктивним, то мусимо визнати, що за ці роки, незважаючи на всі видатки, збої і недогляди, суспільство йде по висхідній. Звичайно ж, процес оновлення озвався і в роботі партосередку столичної письменницької організації. Нещодавно у нас відбулися звітно-виборні збори, які обрали новий, значно ширший чисельно, аніж раніше, партком. Зібрання це, за всієї гостроти дискусій, ще раз довело, що письменницький організм і морально, й ідейно здоровий, що літератори-комуністи добре усвідомлюють своє місце і завдання на аванпостах оновлення суспільства.

Чим нині клопочеться наша громада?

Я б виділив чотири стратегічних напрямки:

- мовні проблеми,
- екологічні,
- подолання наслідків культу,
- повернення до життя творчості несправедливо забутих та безневинно репресованих письменників.

Щодо мови, то, шановні товариші, цю проблему треба розв'язувати по-ленінськи: вона має повноголосо звучати в дитсадках, школах, технікумах, вузах, театрах, кіно, в офісах. Одне слово, наша мова неповторна, якою захоплюється цивілізований світ, потребує державного захисту, аби ми не червоніли перед тим же цивілізованим світом.

Від цього ніхто нікуди не дінеться. І марні намагання стримувати цей процес. Бо тоді названі проблеми стають предметом купівлі-продажу своєрідних ідеологічних кооперативів, які беруть їх у нас за безцінь, а продають за спекулятивно-політичними цінами.

У нас почали розвиватися протиприродні явища, коли нігілістичне ставлення до свого, рідного видавалося ледве чи не за ознаку суперінтернаціоналізму, широти натури і поглядів. Ще раз уточнимо: безнаціональний інтернаціоналізм — містика, нематеріалістична філософія, міф, який зводить молоду людину на манівці космополітизму, формує психо-

логію легіонера, котрому однаково, в яких країні жити, за кого і супроти кого змагатися, яку суспільно-політичну систему сповідувати — аби добре платили. Ось де проблема, шаповні товариші, коріння якої в безкореневості.

А тому надання українській мові статусу державної буде вищим виявом державної мудрості і лєнінського інтернаціоналізму.

Не меншою мірою клопочуться письменники і про збереження навколишнього середовища. Може, нині ця проблема виходить і на перше місце, бо — не доведи — ще один-два Чорнобилі, і про мову, культуру, історію та пам'ять нікому вже буде клопотатися. А, можливо, ще точніше — обидві ці проблеми органічно взаємопов'язані, оскільки, фігурально кажучи, обміління нами ж понищених рік спричинює обміління душі, і — навпаки.

Дехто з урядовців роздратовано кидає на адресу письменників: мовляв, чому це вони присвоїли собі право критикувати інших, хоча самі теж не безгрішні.

Воістину так. І найбільша наша вина полягає в тому, що ми своєчасно не звернули увагу на виховання морально-етичних якостей у наших командирів промисловості і вчених.

Моделюючи всіх поспіль — і командирів, і міністрів, і вчених — за взірцями безкорисливих подвижників лєвінської гвардії, для котрих кар'єра була десь на останньому місці, ми не завбачили еволюції, яка сталася за період культу і застійних часів, коли втратити кар'єру було рівнозначним розлучитися із усім набутиим, а часом і з життям.

Спохопилися вже тоді, коли конформізм увійшов у генетичний код. Коли виробилася ціла система фраз і жестів, побудованих на лозунгах і плакатах про любов до народу, соціалістичної Вітчизни, за якими приховувалися вузьковідомчі і суто особисті прагматичні інтереси.

І як наслідок — натворили рукотворних морів, під якими поховали не лише золотоносні чорноземи, а й те, чому немає ціни, — могили предків, віковічні гнізда своєї, історичної пам'яті.

Страх за кар'єру штовхнув учених підписати смертний вирок Аральському морю, замислити несприродний поворот рік Сибіру, перекидання кри-

тично забруднених вод Дунаю в Дніпро, він призвів до Чорнобиля, до проектів АЕС у Криму, в Чигирині, промислового вузла в Каневі, біля священної Тарасової гори...

Той же механізм угодиництва і декларативної лояльності до вищих інстанцій водив похливаючою рукою місцевих урядовців, які давали дозвіл на зведення і спорудження в густонаселених краях цих і подібних небезпечних для життя об'єктів.

Отож у Спільці і створена екологічна комісія під гаслом «Зелений світ», яка має контакти з іншими, так званими неформальними осередками цього профілю. Тому літератори беруть участь у мітингах, які, можливо, декого дратують. А що вдієш, коли у відповідь на застереження, заклики до губителів природи схаменутися письменників величали цілим вінком «ізмів».

І при всьому цьому ми не знімаємо з себе вини. Єдиним, але трагічним пом'якшенням нашої вини може слугувати той тяжкий факт, що коли не 4/5, то вже достеменно 2/3 української літератури було або розстріляно, або загнано в сталінські табори, звідки повернулися лише одиниці. Та не ганьбити, а поклонитися треба цій майже розстріляній літературі, яка й під дулом пістолета співала хвалу «чуттю єдиної родини»!

А тому і секретаріат, і партком, і вся спілчанська громада одною з головних програм своєї діяльності вважає змагання за відновлення в правах несправедливо забутих, безневинно репресованих письменників. І не лише періоду культу, а й часів застою.

Усе це я мав повідомити комуністам Києва, аби спростувати обивательські маснуваті чутки, нібито письменники «казяться з жиру», нібито, зокрема, мовна проблема вигадана ними.

Ні, шановні товариші!

Лише у мене особисто зосередилися сотні листів, колективних відозв, де закарбовано до 10 тисяч підписів (я їх можу будь-коли покласти перед вами), в яких трудящі міст і сіл, заводів і наукових закладів, вузів і шахт вимагають надати українській мові державного статусу. Я певен, що переважна більшість наших колег з інших творчих спілок стоїть на тому ж. Отож міськкомові партії треба вже, нарешті скликати спільне зібрання всіх творчих

підрозділів міста, аби скоординувати зусилля на конструктивне розв'язання цього та інших питань.

Ми не вимагаємо від партійних чоловік обніматися з нами, оскільки усвідомлюємо, що — не безгрішні. Ми просто говоримо їм у вічі те, що думаємо, і одержуємо від них таку ж одверту відповідь.

Якщо ми поглибимо цю довіру, то — переконаний — чимало тих неформалів, які намагаються спекулювати на перебудовній хвилі, зостануться без роботи.

А для цього, передовсім, ми потребуємо повної інформації про все, що діється в нашій столиці. І про здоров'я киян, і про екологічний стан, і про Биковню, і про те, скільки міськрада виділила статків на культуру. Бо, за моїми даними, на культуру впало... аж 5 мільйонів карбованців. Валентине Арсентійовичу, батьку наш рідний, але ж побійтеся бога — це ж більше аніж нічого!

Хотілось би нам знати, чи правда, що майже з двох десятків новозапочаткованих театрів-студій, лише один чи одна — українські? Якщо ми з таким «набутком» ідемо до Пленуму ЦК КПРС з національних проблем, де хочемо одержати оцінку нашої діяльності, то для чого пхатися до Москви, коли вже тут, здесь, осьдечки скажемо, що це — прямий саботаж лєнінської національної політики. І розійдемося по домівках.

Оскільки Київ — столиця другої за значимістю республіки в нашому Союзі, та й не останньої серед держав Європи, то маємо пильнувати і свій престиж. Звідси повинні йти імпульси не лише республіканських, а й союзних ініціатив.

Тому саме ми, кияни, маємо поклопотатися про виконання свого сипівського обов'язку — спорудити пам'ятники жертвам голоду 33-го і репресій 37-го. А для виховання в молодого покоління чуття поваги до предтеч украї необхідно потурбуватися про перенесення праху на Україну наших великих земляків Драгоманова і Паращука, що поховані в Болгарії, Олександра Олєся — в Чехословаччині, Кошиця — в Канаді. Коли ж це одразу неможливо, то хоча б оплатити ті місця поховань, бо деякі цвинтарі підлягають реконструкції і, коли ми вчасно не спохопимося, бульдозери довершать справу.

Певне, саме з Києва як столиці чорнозему має

твердо пролунати голос на захист наших хліборобів. Ми з усіх амвонів волаємо про борг селу, одною рукою хрестимося на нього, а другою викреслюємо пропозицію виділити якихось півтора мільярда, аби хоч наблизити колгоспну до робітничої пенсії. Як же ми хочемо повернути любов до землі, навернути до неперспективних сіл його блудних синів, що втекли до міста? І як ми в такому разі мислимо сплатити борг нашим дідам, батькам, матерям, які віддали свою молодість, здоров'я землі, аби нагодувати солдатів Великої Вітчизняної, що врятували і подарували нам цей світ? І коли вже зайшлося про нашу мову, то чи не забули ми, що саме село є її першоджерелом і носієм у криничній чистоті?

Я пропоную, щоб кияни звернулися до Всесоюзного уряду із закликом подолати несправедливу різницю в пенсіях між містом і селом як початок реальної сплати боргів хліборобству.

Так, ми, комуністи, маємо першими ламати стереотипи віджилого, вимітати з нашого дому сміття застою. Маємо прагнути в небеса прогресу, але не забувати поглядати й під ноги, аби, часом, не потоптати могил предків, не підрубати коріння свого соціалістичного родоводу.

А такі намагання проглядаються. Причому — під благородними гаслами перебудови.

Останніми часами пожвавилася спекуляція на національних проблемах. Одначе заробляти собі статки на цьому болючому питанні — все одно, що торгувати своєю матір'ю на політичному базарі.

У спекулянта — майже звірине відчуття кон'юнктури ринку за повної відсутності совісті. Чого можна чекати від людини, яка в годину національного горя, коли ще з-під руїн чуються стогони похованих за життя, вимагає, переступаючи домовини своїх земляків, довершити дискусію... з національного питання?

...Нещодавно в Українському фонді культури побували кореспонденти канадської й американської газет. Один з них кинув: мовляв, у них, за океаном, подекують, що події на Кавказі і в Прибалтиці — то так собі, сплески місцевого значення. От коли прокинеться Україна...

Щось у цьому вчулося до болю знайоме з одвіч-

них мелодій світових політичних гравців, які намагалися перекидатися між собою Україною, мов козирною картою... Ну, та хай собі там, «за бугром», «контра спем сперо», себто без надії сподіваються.

Але насторожило те, що уривки цієї мелодії вчуваються у вигуках деяких доморослих спекулянтів. Мушу сказати ще раз, що торгівля національними болями — непростимий гріх. Він утричі тяжчий, коли в цю гру ангажується політично неоперена молодь. Невже досвідчені гравці, які неоднораз виходили сухими з води, не віддають собі звіт, що, випихаючи наперед недосвідчене юнацтво, вони, по суті, готують йому долю батальйонів необмундированих? У тому-то й суть, що віддають...

Отож і нам, комуністам, треба вже зараз, аби не було пізно, твердо застерегти: провокації, особливо політичні, які заміряються на святая святих — дружбу народів, — суворо караються.

Ми ні на грам не поступимося у своїх змаганнях за мову, культуру, історію і національну самобутність України. Але з такою ж рішучістю дамо відсіч будь-кому і де-будь, «за бугром» чи вдома, хто на цьому захоче погріти нечисті руки, продовбуючи неостриженими нігтями щілини у віковичній дружбі наших народів.

*Мова —
це голос народу*

Доповідь на десятій сесії Верховної Ради
Української РСР

Мова — то не просто звуки, витворені відповідними м'язами відповідних органів. Це — голос народу, неповторного тембру й інтонації, що є одним із чинників спадкового механізму, вирізняючи ту чи ту спільноту у всесвітньому багатоголоссі як самостійну індивідуальність. Втрата слуху веде до втрати тембру, отже, власного голосу, що в кінцевому рахунку нівелює народ як неповторне, оригінальне явище.

Оскільки ж мова як станова ознака самого поняття нації є тією своєрідною перфокартою, в якій закодовано пам'ять усіх поколінь, історію народу, його родовідну анкету, неминущі духовні вартості, закони прапредків, біоритми національного інстинкту, психофізичну структуру національного типу, то, зрозуміло, що втрата мови, з волі чи з неволі, веде до зникнення і самої нації.

На жаль, деформації періоду культу і застійних часів, особливо ж патологічна теорія злиття, деформували ленінську національну політику вільного розвою вільних народів до тієї межі, коли, скажімо, на Україні мова корінного населення звузилася до побутової говірки села, спілкування якоїсь частини інтелігенції міста, часткового функціонування в сільських школах та гуманітарних вузах і майже зовсім була витіснена з наукового ужитку, урядового та партійного справочинства.

Перебудовні преси, зруйнувавши загати культурвських регламентацій, дали можливість освіжити всі застійні ковбані, прилучивши їх до живої води природного поступу. Хвиля оновлення знесла мул, який цілі десятиліття осідав і на національних та міжнаціональних структурах, збудив і загострив самосвідомість усіх народів. Оскільки ж мова — основний генератор почуття самодостатності, то, природно, проблеми її життєздатності та життєдіяльності висунулися на покуття Перебудови.

Так, це наше історичне право — відродити рідну мову і вознести її на рівень, гідний народу, який і в

найупослідженіші часи був щедрий на світові генії Шевченка і Франка, Лесі Українки і Котляревського, Кочубинського і Стефаника. Мову, котрою вперше у світовій науковій практиці започаткована кібернетична енциклопедія. Мову народу, великого передусім своїм талантом на братерство, на уважність і шанобливість до всіх суцих народів на землі, а найперше, до своїх кривних родичів — російського та білоруського.

Отож, стаючи до праці, ми давали собі звіт, що живемо в багатонаціональній країні, що під небом України живе ледве чи не сотня інших національностей, і кожна з них має таке ж історичне право, як і українці, на втолення спраги своїх національних запитів, на вільний розвиток рідних мов.

А відтак, змагаючись за державний статус своєї, ми завбачили, що на такому ж державному рівні маємо сприяти розвою мов усіх без винятку національностей, які живуть і трудяться собі на честь, на славу України. І пильно дбати про досконале знання російської як мови міжнаціонального спілкування, без якої не мислимо себе в нашій різномовній Вітчизні.

Ці ідеї ми поклали наріжним каменем в проект Закону Української РСР про мови, і з повним моральним правом відповідально заявляємо, що він на сьогодні — оптимальний. Підставу для цього оптимістичного твердження дає нам досвід над опрацюванням цього винятково важливого документа.

Як відомо (а все чинилося гласно!), для його підготовки було створено робочу групу, до складу котрої увійшли представники різних національностей, з-поміж них — народні депутати СРСР та Української РСР, робітники, службовці, працівники радянських органів, літератури, вчепі-юристи, співробітники науково-дослідних установ Академії наук республіки.

Робота ця була і нелегкою, і вельми тривалою: над десятком варіантів проекту трудилися майже сім місяців поспіль. За цей час проведено кілька засідань робочої групи. Поданий нею проект неоднораз розглядався на спільному зібранні трьох постійних комісій — законодавчих передбачень, з питань патріотичного та інтернаціонального виховання і міжнаціональних відносин, з освіти й культури, а зго-

дом — і на засіданні Президії Верховної Ради УРСР, де й вирішено винести законопроект на народне обговорення та осмислення.

Підкреслю, що зважувався і виважувався проект на згаданих засіданнях всебічно, глибоко, бескомпромісно, виходячи з відповідних політичних рішень, і передусім — з партійної Платформи, прийнятої вересневим (1989 р.) Пленумом ЦК КПРС, з практики правового розв'язання цієї проблеми в нашій республіці у перші пореволюційні роки і нині чинного законодавства. Враховувалися проекти та прийняті вже на той час Закони про мови в інших союзних республіках, зверталися ми й до зарубіжних аналогів. І, звичайно ж, пильно вивчали та прислухалися до численних листів-порад наших громадян, завдяки чому до проекту Закону внесено цілу низку принципових уточнень та доповнень, що, поза всіляким сумнівом, збагатило і зміст, і форму його.

Аби переконати вас, шановні депутати, наскільки серйозно, доскіпливо, принципово, чесно трудилися і робоча група, і всі підрозділи Верховної Ради республіки, зауважу, що вже самої назви Закону перебрано кільканадцять варіантів. З-поміж них, зосібна, пропонувались і «Закон про українську мову», і «Закон про українську та мови інших народів» і ще чимало. Ми ж зупинилися на пропонованій вам назві «Закон про мови в Українській РСР», уже цим підкреслюючи своє однаково шанобливе ставлення до всіх без винятку національностей нашої славної України. Коли ж додаю, що опублікований у пресі проект — це сімнадцятий варіант, то і найобережніший мусить повірити в чистоту наших намірів.

І навіть цей, сімнадцятий, де, здавалось би, враховано всі нюанси, по його опублікуванні викликав цілу зливу листів з порадами та зауваженнями, які ми ж таки намагалися врахувати в кінцевому, поданому вам проекті.

Та інакше й не могло бути, оскільки мовна проблема — вельми діткливо болюча, і кожен необережний рух, фраза, слово можуть спричинити непередбачене. Тому ми намагалися підкреслити, що державний статус української в жодному разі не пригнічує мов інших національностей, а скорше допоможе їм, спираючись на цей чин, і собі прагнути до якнайповнішого розквіту.

Тим паче, що Закон — це такий Закон, який треба неухильно виконувати. Він має стати началом правового регулювання усієї сукупності суспільних відносин по спіралі відродження, всеохоронного розвитку і розширення сфери використання української та всіх інших братніх мов, гарантом цих процесів; сприяти вихованню у громадян уважливого, шанобливого ставлення до національної гідності людини, культури і мови, благосприятим розвиткові і реалізації всіх її духовних, творчих потенцій. Водночас мовне законодавство має слугувати і збереженню історичних неперехідних вартостей, традицій предків, однаковою мірою як українського, так і всіх народів нашої республіки. Отож тут кожне слово має трактуватися однозначно.

Саме — і передусім — наслідки народного обговорення проекту Закону і визначили стратегію його подальшого опрацювання.

У численних листах і відгуках як законопроект, так і необхідність його реалізації, переважно схвалювались. Щоправда, були й супротивні думки. Одні піддавали сумніву саму потребу законодавчого акту про мови, оскільки його реалізація, мовляв, неминуче призведе до значних матеріальних витрат. Інші й досі вважають нинішнє мовне становище настільки нормальним, що воно не потребує правового врегулювання.

Зрозуміло, що з подібним погодитись абсолютно неможливо, оскільки, як уже зауважувалось, деформації в теорії та практиці останніх майже шести десятиліть однозначно засвідчують пряме відступництво від ленінської національної політики. Внаслідок чого до критичної межі звузилася сфера функціонування української мови в суспільному житті республіки. Занепадають й мови інших національностей, які майже вийшли з ужитку офіційних інстанцій.

Не варто обминати і роль суб'єктивних факторів, що істотно «працюють» на витіснення із багатьох сфер суспільного життя ряду національних мов. З-поміж них і національно-культурний нігілізм та зневага до рідної мови, і свідоме ігнорування народних звичаїв і традицій. Доля цього злощасного «феномена» відлунилась і в бюрократичному підході до розв'язання національних проблем, що гальмувало

розвиток мов, витісняло їх із сфери офіційного вжитку. Внаслідок чого в певній частині населення думка складалася не на користь тих чи інших мов, в тому числі — й української.

Не зайве ще раз нагадати неспростовну істину: мова народу, народності чи їх діаспори — то генетичний код національної культури, запорука самобутності та самозбереження.

Отже, йдеться про стале закріплення української мови у сферах суспільного життя, де вона нині діє, та про відживлення її в тих обширах соціального вжитку, звідки вона, по суті, була витіснена. Те ж стосується й інших національних мов.

Визначити основоположні начала правового врегулювання проблем розвитку української та мов інших національностей, чітко окреслити сфери їхнього офіційного використання, спрямувавши цей процес в єдине русло, — в цьому сенс, покликання радянського законодавства, зокрема, й проекту Закону.

Отже, на нашу адресу випало понад 50 тисяч листів різних прошарків населення, які заторкували практично всі статті проекту.

Крім того, до Президії Верховної Ради Української РСР надійшло чотири альтернативних проекти Закону про мову: від членів Львівської обласної Ради Товариства української мови імені Тараса Шевченка, інтернаціональної групи м. Дніпропетровська, від київських науковців, від жителя Києва Луцька Броніслава Івановича, які теж розглядалися на засіданнях робочої групи і постійних комісій Верховної Ради УРСР.

Аналіз цих та всіх інших пропозицій свідчить: найнеоднозначніше сприйнято положення ч. 1 ст. 2 щодо статусу української мови як державної. Не заперечуючи його в принципі, чимало громадян стало за визнання в республіці і російської мови як державної.

Зустрічі членів робочої групи з активом радянських та партійних органів, з трудівниками міст і сіл дали підстави для висновку про досить своєрідне розуміння згаданими вище авторами державного статусу двох мов. Виразно проглядалося в цій моделі прагнення забезпечити вживання лише однієї з них в регіонах з російськомовним населенням. Що ж до україномовного, то воно має послуговуватись обома,

оскільки російська як мова міжнаціонального спілкування — обов'язкова для всіх. Однак, терпляче пояснювали ми, подібний закон поставив би у нерівноправне становище згадані дві групи населення, оскільки на одну з них покладався б обов'язок володіти обома мовами, на другу ж — лише однією.

З огляду на це осмислимо соціально-правовий статус мов громадян різних національностей.

Нині вже загально визнано, що мова нації, яка дала назву самій республіці, пабуає статусу державної. Це — аксіома. Соціально ж правовий статус мов усіх інших національностей — росіян, білорусів, угорців, молдаван, німців, поляків, євреїв, кримських татар, греків, болгар, гагаузів тощо має бути рівнозначним, що й віддзеркалено в проекті Закону (частина II ст. 3). Російська ж як мова міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР фактично визнана в такій якості усіма республіками за їхнього добровільного об'єднання в союзну багатонаціональну державу. Її призначення — бути з'єднуючою ланкою у взаємовідносинах із Союзом РСР та іншими братніми республіками. Друга сфера її дії — спілкування громадян різних національностей між собою, хоч тут вони вільні обирати й іншу мову.

Крайнощі — завжди небезпечні, а то й згубні для суспільного розвитку, то більше при розв'язанні мовних проблем. Тут варто виходити передусім з інтересу особи. Тому в п'ятій статті Закону і застережено право громадянина користуватися своєю національною чи будь-якою іншою мовою.

Але неприпустимо ігнорувати і невід'ємне право самого народу на свою мову, на її повнокровне функціонування в державних, політичних, економічних, господарських та інших структурах. Саме з цих міркувань проект Закону і стверджує статус державності української мови.

На думку переважної більшості учасників обговорення (це ж підкреслювалося і на засіданнях комісії), законопроект — досить і демократичний, і толерантний. Він передбачає, зокрема, право користуватися в роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, їх своїми рідними мовами. Причому, це положення виділено в окрему, третю,

статтю — «Мова інших національностей в Українській РСР».

Окрім того, надається право вивчати в загальноосвітніх школах національні мови і готувати задля цього у відповідних закладах свої кадри.

Чимало пропозицій стосувалось необхідності уточнити положення в проекті Закону щодо мови навчання й виховання в освітянських, середніх спеціальних, ПТУ та вузівських закладах. Думки з цього приводу, зазначу, суперечливі.

У доповіді на Пленумі ЦК Компартії України, який нещодавно відбувся, наголошувалось на неухильному додержанні права вільного вибору мови навчання. Відповідні статті проекту Закону ґрунтуються саме на цій тезі.

Однак, при всьому цьому різноголоссі, маємо твердо сказати: за будь-яких обставин обов'язкове вивчення в загальноосвітніх школах української мови як державної має стати неодмінним. Чи можна вважати себе справжнім інтернаціоналістом, інтелігентом, зрештою, не володіючи мовою народу, серед якого ти живеш, ростеш і дієш? Незнання навіть основ її може стати морально-психологічною завадою в роботі серед україномовного населення, особливо ж коли посада зобов'язує володіти мовою.

Іноколи посиляються на те, що батьки-українці не бажають посилати дітей до українських шкіл. Подібні факти справді мали і мають місце. Залишимо в спокої дрімучого обивателя, але ж навіть і свідомі батьки не посилають своїх дітей до українських шкіл лише тому, що в деяких кресах їх просто... не існує в природі.

Деякі ж навіть обстоюють право мало не самим абітурієнтам визначати щорічне комплектування груп з тією чи тією мовою навчання. Що вже й справді — нонсенс.

Подібний різнобій ще раз засвідчує, що і в цьому питанні має сповідатись єдина державна політика, яка б ґрунтувалася на врахуванні національних інтересів республіки, кадровому забезпеченні відповідних галузей народного господарства, сфери її культурного життя тощо.

Дискусія зав'язалась і щодо мови роботи, діловодства та документації державних установ, організацій, підприємств. У процесі доопрацювання проекту

внесено положення, які передбачають можливість використання в цій сфері не тільки української, а й національної мови більшості населення тієї чи тієї місцевості.

Аналогічні уточнення внесено і до ст. 15 щодо мови з'їздів, конференцій, інших зібрань органів та організацій, а також мови судочинства і провадження у справах про адміністративні правопорушення. Враховано слушні пропозиції щодо оптимального співіснування української і російської мови при виготовленні технічної та проектної документації.

Водночас з частиною зауважень з цих питань комісії не погодилися. Зокрема, в деяких листах (переважно від працівників радянських і партійних органів) вимагається надати право місцевим Радам народних депутатів самим вирішувати питання про мову роботи, діловодства і документації органів та організацій, які діють на їхній території. Мову конференцій, засідань, зборів, нарад, інших зібрань органів і організацій пропонується теж визначити учасникам згаданих форумів.

Важко однозначно відповісти, що стоїть за подібними пропозиціями, які стратегічні наміри викликаються авторами. Скорше за все — вузькоособистий інтерес: обмежитися в роботі однією, переважно російською, мовою, якою вони сьогодні володіють.

Якщо ж одверто, то мене просто дивує ляк у середовищі деяких керівних товаришів стосовно розширення вжитку української мови. Та при мудрому веденні національної політики жоден з вас не відчує ані найменшого дискомфорту!

Скажіть, чи змінилося щось у вашому житті після того, як тільки у 1989/90 навчальному році додатково відкрито і відновлено понад 200 україномовних шкіл, понад 300 класів з українською мовою навчання в російських школах, а мережа україномовних та двомовних дошкільних закладів лише протягом нинішнього року зросла на 706 одиниць? Більше того, переведено на українську мову навчання частину ПТУ — де б ви думали?! — в Дніпропетровській, Запорізькій, Кримській, Миколаївській, Сумській областях та в самому преславному Києві! Чи так уже спорожніли полиці не вельми щедрих магазинів після того, як у вузах республіки кількість груп з викладанням українською мовою з 32 відсотків у минулому підня-

лася до 42-х — у вищійшому році: після того, як з цього року введено «Історію України», а у всіх вузах читається курс «Українська мова і література» для осіб, які не склали іспитів з української мови. Та чимало з вас навіть не знає про це, оскільки процес іде і йтиме природним чином.

А щоб усе це чинилося гармонійно, особливу увагу слід приділити організації виконання Закону, контролю за реалізацією його положень в практиці суспільних відносин. Головне при цьому — уникнути поквалітивності, перекручень змісту його статей, своєрідного «синдрому звітності».

Майбутня доля законоположень і задумів багато в чому залежатиме від об'єктивного роз'яснення населенню значення Закону для справи відродження, розвитку і розширення сфери вживання української як державної мови республіки, інших національних мов, неупередженої пропаганди його визначальних принципів.

Дехто пропонує передбачити в Законі як конкретні види юридичної відповідальності за порушення тих чи тих його положень, так і санкції. З цього приводу слід одозначно сказати: заторкнуті проблеми вирішуватимуться відповідним законодавством дисциплінарним, адміністративним тощо.

Чимало різночитань і щодо строків введення Закону в дію. Здебільшого йшлося про їх скорочення. Зваживши на те, що для ряду регіонів республіки вони й справді задовгі, в проекті постанови Верховної Ради вчинено уточнення: відповідно — 3—5 і 5—10 років — по зазначених в ньому статтях. На Раду Міністрів УРСР покладається обов'язок конкретизувати ці терміни стосовно районів республіки.

Підкреслимо: увесь цей пакет проблем організаційні, матеріальні, інші гарантії щодо реалізації пропонованого Закону мають бути визначені «Державною програмою розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року», розробку якої мислиться доручити Уряду республіки.

Одне слово, коли ми приймемо цей, історичної ваги Закон, почнеться найскладніше — чорнова, буденна робота по його реалізації. А для цього, щонайперше, маємо ненав'язливо, але цілеспрямовано

роз'яснювати, пропагувати, агітувати за нього, ангажуючи свідомих прихильників його.

Не чекаючи тієї щасливої миті, я вже зараз хочу прихилити вас, шановні депутати, до наданого проекту і закликати одностайно проголосити його Законом.

Запевняю: ви вчините благородний акт, який навіки залишиться у вдячній пам'яті українського народу. Ви здобудете ще глибшу шанобу у своїх дітей і онуків за те, що прилучите їх до української мови — одної із найспівучіших не лише в слов'янстві, а й у всьому світі. Знання її в повднанні з російською та білоруською значно полегшить вашим нащадкам вихід на польську, сербохорватську, болгарську, на всі мови слов'янського люду. Отже, коли ви зичите щастя своїм дітям — проголосуйте за наш проект.

Але — підкреслю: ми не випрошуємо, ми просто користуємося, як будь-який із народів світового співтовариства, наданим нам природою і самою історією правом — писати, говорити, співати і виборювати свої національні інтереси мовою материнською. Відтак посилення на мільйони, а то й мільярди витрат на реалізацію Закону, м'яко кажучи, неспроможне, оскільки є святині, які ні продаються, ні купуються. Хіба ми вимагаємо відшкодування коштів за любов до батька-матері, до своєї пісні, до могил прапредків? Ми просто — любимо.

Насамкінець я хотів би подякувати всім, хто згоджуючись чи не згоджуючись з проектом, взяв активну участь в його осмисленні. А найперше — робочій комісії на чолі з академіком В. І. Шинкаруком, його сподвижникам П. Т. Тронькові, письменникам Юрію Мушкетіку, Дмитрові Павличку, Іванові Дзюбі, скульпторові Валентину Знобі, народному артистові СРСР Миколі Манойлу, академікові В. М. Русанівському, юристам Іванові Тимченку, Володимирі Василенку — одне слово, всім, хто віддав енергію свого серця і таланту задля загального добра.

| *Національна гідність.*
| *I — національне надбання*

Національна гідність, якщо, звичайно, це не просто чванлива фраза, а первісна суть її, — рівнозначна національній самосвідомості й самоповазі. А позаяк особиста гідність оплачується надбанням народу, матеріальним і духовним, що нагромаджувалося у трудах праведних всіма поколіннями, то право репрезентувати націю має лише той, хто вніс і свою частку в скарбницю, сукупно набуту суспільством.

Упродовж десятиріч офіційна пропаганда, зганьбивши благородне гасло інтернаціоналізму «злиттям», утовкмачувала в наші голови й душі, що ледь не головна, кінцева мета «світлого майбутнього» — звести розмаїття до чогось над'єдиного. А коли це, за твердженням культівських ідеологів, — кінцева мета Революції, то щонайменший інтерес до національного атестувався вже не просто як емоційне відхилення, а як пряма контрреволюція.

До якогось часу ця «концепція» була таїною, в яку посвячували лише вельми вузьке коло горішнього поверху влади. Для нижнього ж (читай — для масового вжитку) езуїтськи був підкинутий лозунг «розквіту націй». Так народилися подвійна бухгалтерія, подвійна мораль. Отже, верхній поверх, по суті, провокував невтаємничених, хто наївно повірив у гасло «розквіту», розкриватися у своїй любові до рідного і... щедро поповнювати матеріал для «двійок» і «трійок».

Трагічна іронія долі: цеглини із розваленної «тюрми народів» чудово прислужилися для будівництва... ГУЛАГу.

Здавалося, що ХХ з'їзд, викривши культ, поставив усе на свої місце. Та ба: команда Брежнєва, зупинивши декультизацію, почала поволі реанімувати минуле, а відтак — і «подвійну бухгалтерію» у національному питанні. І знову люди, котрі потрапили на гачок «розквіту націй», заgrimіли етапом.

Ці біди в принципі універсальні для всіх братніх республік. Та водночас у долі кожної з них є й специфічні риси. Маються такі й на Україні. І коли ми хочемо віднайти оптимальні розв'язання національних проблем, то маємо враховувати й «історію питання».

Природа щедро обдарувала наш край усім, чого душа бажає: рахманний, всеплодучий чорнозем, уся таблиця Менделєєва, мальовничі луки, гори, діброви, ліси, долини, ріки на чолі з Дніпром-Славутою. Одне слово, рай земний з помірно континентальним кліматом.

Усе це багатство не лише тішило края, а й манило сусідів, далеких і близьких, то під девізом «од можа до можа», то під тевтонським «lebensraum», то під зеленим стягом прилучення гяурів до правовірних.

Працьовитий, талановитий, добросердий народ, якому, здавалося, сам бог велів обдаровувати світ золотою пшеницею, радувати себе і сусідів неперевершеними ціснями,— навіть за плугом змушений був ходити при мечі. А оскільки напади чужинців тривали без перериву, то вже ополченнями воювати з добре вишколеними військами ставало просто безглуздо. Інстинкт самозахисту породив небувалий в історії тип регулярної армії, своєрідного гвардійського корпусу — Запорозьку Січ.

Це були мужні й талановиті воїни. Добір у Запорозьку Січ проводився елітарно: там були люди, які віртуозно володіли всіма видами зброї, до одчайності вірні побратимству, безмежно віддані своїй землі і народові. Очоловані витязями нерідко з університетською європейською освітою, вони відкрили себе всесвітньою славою і ще за життя увійшли в легенди. Однак, елітарні за добром, вони ніколи не були замкнутою кастою — коріння Запоріжжя живила вся Україна.

Затиснута зусебіч ворогами, потрапивши у вир мусульманських і католицьких стихій, Україна бачила єдиний порятунок у єднанні з російськими братами. За вірою, за єдинокревною зрідненістю і возз'єдналася Україна з Росією під корогвами Богдана Хмельницького. Цей акт сотворений був на федеративній основі, закріплюючи за Україною всі права автономії, аж до прямих виходів на міжнародні дипломатичні зв'язки.

Але імперська, анексіоністська політика царського двору поволі підпилювала корені самостійності України, поступово зводячи її до провінційної околиці Великої Росії. Особливо «постарався» Петро I. Та найжорстокіший і найшідстуніший удар завдала

Катерина II, ліквідувавши вузловий плацдарм самостійності — Запорозьку Січ.

Ясна річ, смалоросіювання здійснювалося не лише любовими атаками. Використовувалися і «ласкаві засоби» підкupu козацької старшини графськими титулами, вельможними даруваннями помість із закріпаченими вчорашніми вільними козаками та іншими приманками.

Але народ, який скуштував солодкого трунку волі, не схилив голови. Пам'ять про героїчне минуле насаждала його волелюбство, яке час од часу вибухало полум'ям повстань та громадянської непокори.

Відтак увесь ідеологічний апарат було кинуте на те, аби позбавити українців насамперед родової пам'яті. Шовіністична пропаганда намагалася вкоренити у свідомості сучасників, що Україна — це всього лише частина «єдиної неділимої», а мова її — просто зіпсоване наріччя російської. Тонко граючи на нищих інстинктах обивателя, вона повсюдно утверджувала думку про те, що, тільки вихрещуючись на правовірного росіянина, малорос може досягти успіхів і в кар'єрі, і в творчості, і в справі воїнській, і в набутті життєвських благ.

Природно, це значною мірою розщеплювало національну самосвідомість. Значною — але все ж не повною. Час збігав, а цих «хохлів-сепаратистів» не убувало. Роздратованість з цього приводу царського двору іноді доходила до тієї межі, коли він, одкинувши камуфляж благодійника народів, поліцейськи-жандармським чином просто «забороняв націю». Чи й знайдеться у світі народ, котрому б державними указами приписувалось не спілкуватися... рідною мовою. А от Україна має і Валувський циркуляр, і Емський указ, якими українська мова просто заборонялася.

Однаке й ці акції, вкупі з досить розгалуженою системою доносительства, не змогли вбити пам'ять. У найзастійніші часи кріпосництва, коли, за Шевченком, «на всіх язиках все мовчить», українці говорили своєю мовою. І не лише селяни, а й та нечисленна інтелігенція, яка і під «всевидящим оком» трималася свого кореня. Більше того, Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка та інші не тільки спілкувалися, а й творили рідною мовою.

Слід визнати, що й цензура іноді крізь пальці дивилася на це: вехай, мовляв, потішаться, не такий уже й великий гріх — побавитися неперспективним наріччям перед його повним зникненням. Але в чому трагічно для себе помилялися апологети шовінізму, — то це в тому, що вони не врахували такого унікального явища, як українська пісня і дума. Коли б українцеві заборонили писати й говорити не тільки своєю, а й усіма мовами світу, він усе одно не забув би рідної, оскільки вона була закодована уже в самих генах пісень і дум, чисельність яких і досі не встановлено: чи то 200, чи то всі 500 тисяч!

Саме з цієї неопалимої купини — пісні й думи — виріс Тарас Шевченко, поет, художник і філософ планетарної величини, який узяв на свої плечі, здавалось би, немислиму для однієї особистості місію відстояти і право на існування свого народу, як рівного серед рівних у світовій спілці, і його національну гідність, співмірну своїй же героїчній історії.

Стражі корони відчували в особі Кобзаря особливу небезпеку для престолу, прагнучи то тюрмою, то солдатчиною вкоротити йому віку. Та, засліплені ідеєю непохитності імперії, вони все ж таки «прогавили» Тараса.

До честі істинних синів Росії, саме вони — зокрема Чернишевський — першими, ще за життя Шевченка, провісно передбачили історичну місію Поета: «Когда у поляков явился Мицкевич, они перестали нуждаться в снисходительных отзывах каких-нибудь французских или немецких критиков: не признать польскую литературу значило бы тогда обнаружить собственную дикость. Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности».

За життя Леніна і ще якийсь час по його смерті ідея соціального та національного визволення в їх органічній єдності сповідувалася не тільки в теорії, а й у практиці. За ці кілька років, при всій руїні, інтервенції, голоді й холоді, народи в своєму національному усвідомленні, в розвитку рідної культури сподіяли більше, аніж за якесь ціле сторіччя.

Яскраве потвердження цього — Україна. Визволена енергія нації буквально спалахнула цілим розмаєм талантів світового масштабу як у літературі та мистецтві, так і в науці. Причастившись з історичних

першоджерел, до яких раніше доступ був кримінально заборонений, народ уперше реально усвідомив себе рівним з-поміж рівних. Виявилось, що і мова українська, яку шовіністи, чужі й рідні, обзивали нариччям, придатним лише для спілкування в побуті чи на пасовиську, чудово слугує не тільки літературі, а й науці у всіх її інстансах.

Та, на лихо, цей період благосприяння був вельми закороткий. Культівська кліка геть-чисто викривила ленінську національну політику. Причому під благородним гаслом пролетарського інтернаціоналізму. «Вождь» ніби повертав нас до істинного — в його розумінні — марксизму, в основі якого закладена лише домішанта класової боротьби. А позаяк інтереси робітничого класу, попри етнічні відмінності, єдині, то національне, мовляв, лише завдякає здійсненню його загальної місії у світовому масштабі.

Отож, починаючи з тридцятих, одним з головних звинувачень проти всіх «ворогів народу», нарівні зі «змовою з імперіалізмом», стало викриття їх у націоналізмі. Оскільки ж Україна була другою за значенням республікою, їй першій довелося відчувати на собі всю жорстокість сталінщини.

Найбезневинніший інтерес до рідної історії, мови, такий природний у нормальному суспільстві, кваліфікувався як лукаве прикриття підступного замислу українських буржуазних націоналістів — відокремлення від Союзу «з метою зруйнувати СРСР». А позаяк компромату явно не вистачало: петлюрівці й махновці були або розстріляні, або посаджені на невизначені строки, або розкаялися, або й зовсім втекли за кордон, — сталінська охрнка вдається до жахливої у своїх наслідках фальшивки — містифікує так звану СВУ (Спілку визволення України).

Нині вже достеменно відомо, що такої не існувало в природі.

Тим же трагічніше, що це «неіснуюче» послужило першим сигналом до масового знищення живих, реальних людей. Після цього коса смерті по Україні пішла гуляти майже три десятиріччя без переночинку. Від СВУ до голоду 33-го, який забрав мільйони життів; від голоду, за наростаючою, до 37-го. А потім — війна...

Не встигли ми відсвяткувати велику Перемогу, як буквально вже наступного дня почалися нові «посад-

ки». Знову ж, за винятком хіба що «космополітів», майже всуціль — під грифом «українського буржуазного націоналізму».

Нарешті пробив благовіст історичного (кажу це не в ширвжитковій інтонації!) XX з'їзду нашої партії, на якому Хрущов мужньо викрив апокаліпсичні злочини культу. На весь світ пророкотала клятва в тому, що подібне ніколи не повториться.

Після тридцятирічного тотального пресингу, коли вже тільки за користування рідною мовою тебе заносили до списків відповідних відомств щонайменш як потенційного націоналіста, від України, здавалось би, зосталась лише назва... Але прорахувалися українофоби! Буквально за кілька літ відлиги, скажімо, тільки література наша явила світові ціле сузір'я талантів, чимало з яких зробили б честь будь-якій цивілізованій нації. Та й письменники старшого покоління, котрі чудом залишилися живими, сказати б, на другому творчому диханні подарували читачеві немало неперехідних духовних вартостей. Подібний ренесанс спостерігався і в історичній науці, і в народознавстві, та й, вважаю, у всіх сферах духовного життя.

Одначе щастя таки недовгим було... Оговтавшись від першого шоку, соратники «вождя» спершу в обхід, а згодом і навірямці почали реставрацію сталінської моделі і передусім — у національному питанні. Знову було витягнуто гасло «злиття націй» як основоположний принцип. І знову щонайменший інтерес до рідної історії, мови стали кваліфікувати як відступництво від «ідеї», простіше кажучи — як націоналізм.

І знову представники вже нового покоління, котрі не встигли ще навіть вбратися в пір'я, заgrimіли етапом у краї далекі.

Ось з таким вантажем прийшов український народ до квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, який провістив епоху гласності, докорінної демократизації і верховенство Закону.

Мабуть, відколи ми себе пам'ятаємо як етнос і націю, Україна вперше здобула такі необмежені, реальні можливості для повної реалізації своєї одвічної мети — бути рівною серед рівних і в родині братніх народів, і в товаристві всіх народів світу.

Віддаючи належне тому, що перебудова почалася з верхів, ми водночас твердо скажемо, що ідею оновлення вистраждали і наближали всі покоління — від легендарних запорожців до зеків ГУЛАГу, загнаних туди лише за те, що вони любили Україну.

Це не риторика. Це правда, освячена іменами Котляревського і Шевченка, Лесі Українки, Франка, істориків Костомарова і Яворницького, лєнінців Скрипника і Хвильового, Миколи Куліша й Олександра Довженка, Сосюри і Яновського, Павла Тичини і Максима Рильського.

Отже, настав час, за найвищого сприяння, засукавши рукави, взятися нарешті за реалізацію вистражданого попередниками. І починати треба було з розв'язання мовної проблеми. Це природно, оскільки мова — один з головних визначальних чинників самої суті нації, а їй, мові себто, відверто кажучи, було відведено роль літературно-етнографічну, роль «національної розради» для письменників, краєзнавців, учителів української мови, та й то переважно в сільських і раймістечкових школах, оскільки у великих містах такі zostалися лише для декору, а в деяких — і зовсім не значилося. В науці, вузах, технікумах, ПТУ, в дошкільних установах, у партійних, радянських та інших серйозних інстанціях, у театрах, кіно, на радіо і телебаченні, в рекламній індустрії, в оголошеннях, у назвах вулиць і діловодстві українську мову було відтіснено на другий, якщо не на третій план.

Розв'язання мовної проблеми органічно повднувалося з ліквідацією «білих плям» чи, скоріше, «чорних дір» у нашій історії та культурі, з поверненням із забуття безневинно репресованих письменників, політичних діячів, учених, майстрів мистецтв, з-поміж яких сяють зірки світової величини.

Органічним складником сюди входило і збереження середовища існування, захист його від нашествия центральних відомств, які безкарно, ігноруючи волю народу, вгніздювали АЕС, хімічні монстри, розмаїті канали, де їм заманеться.

Ось перед яким пакетом проблем, взаємопов'язаних і взаємозалежних, опинилася республіка на порозі перебудови, що проголосила: хай народ бере у свої руки всі проблеми, зокрема й національну, і розв'язує їх, виходячи зі свого історичного досвіду та конструк-

тивних задумів на грядуще, не забуваючи, звичайно ж, про інтереси багатонаціональної держави.

Здавалося б, за такого благосприяння, та ще й з Центру, бери й виводь свою рідну українську мову на гідний її чину державний рівень у всіх без винятку структурах суспільства.

Але те, що на мітингах, у дискусіях, за круглими і квадратними столами, у полеміці на сторінках газет і журналів, у кулуарних і коридорних баталіях видавалося найпростішим — на практиці виявилось вельми й вельми непростим. Уже хоча б тому, що треба було переходити від слів до діла. До чорнової, терплячої, часом виснажливої роботи.

Виявилось ж, що і практики у нас замало, та й не всі квапляться засукати рукави. Одні — тому, що звикли тільки ставити завдання іншим. Другі, заражені ідеєю «злиття», вперто вчепившись за старе, як могли, стримували процес національного відродження. Треті, забувши, чиїх батьків вони діти, споглядали все це обивательськи, ворожо-пустельним поглядом, чюю позицію найбільш «яскраво» висловив один шахтар з Донбасу, заявивши, що коли б знання української мови додало нам хліба, то ми б її всі давно вивчили.

Я — безпосередній свідок вибуху обурення, здетонованого цим «гумором». Та, поклавши руку на серце, запитаймо себе: хіба це вина, а не біда шахтаря? Невже ми настільки наївні, аби не враховувати історичного досвіду? Невже хтось гадав, що багатовічна практика витіснення української мови на околиці життя, зведення її до побутової говірки, цілеспрямована кваліфікація її як неперспективної дасть інші наслідки? Якщо навіть старшина, відробляючи сарновні дарунки від корони, на догоду їй зрадила своє козацьке первородство, тим паче, якщо сама інтелігенція в ім'я ієрархічного просування відмовлялася від рідної мови, то що вже казати про міщанство, яке у всі часи сповідувало і сповідує принцип «своїї сорочки»! А сталінське опромінення страхом одержати за любов до України табір чи кулю... Хіба все це та подібне не вело до переродження духовної тканини?

Не треба святенницьки заплющувати очі й на те, що в процесі «сталінської селекції» добір кадрів на керівні пости здійснювався як за ступенем їх «безмежної відданості вождю всіх часів і народів», так

і — не меншою мірою — ідеї «злиття». Внаслідок цього жорстокого відбору сформувався пластмасово-безкореневий прошарок, якість котрого вважалася тим вищою, чим раніше він затоптував свою родову пам'ять. Стало навіть правилом бонтону в цьому середовищі не тільки облплювати рідне, а й вихрещуватися зі своєї в іншу націю, аби сягти верховин кар'єри. І сягали!

Звичайно, на час горбачовського пленуму цей прошарок, пошарпаний хрущовською відлигою, вже був далеко не на колишній своїй силі, але й не настільки ослаблений, аби здатися без бою.

Взяти хоча б таке. Усі мислячі люди дійшли однозначного висновку: українська мова опинилася в такому становищі, коли вже без державного захисту їй буде вельми і вельми нелегко посісти належне місце в духовних структурах суспільства. Вимоги були найелементарніші: надати мові корінної нації статус державної, обумовивши такий же державний захист мов усіх національностей на терені України.

Здавалося б, це настільки ж природно, як дихати повітрям. Але, виявилось, не для всіх. Авторам ідеї державного статусу приписували найтяжчі гріхи, до речі, робилося це майже в сталінській інтонації. Тут і посилення на Леніна (причому цитати втиналися на вигідному місці), і звинувачення в «самостійності», що, мовляв, призведе до підриву багатонаціональної держави, і сценічно імітований страх перед «примусовою українізацією».

Цей спротив якоюсь мірою послабився лише на початку 1988 року, коли під тиском громадськості ідея державного статусу мови ввійшли спочатку в дискусійний ужиток, а потім і в проекти документів. Нині вже, за поданням двох Постійних комісій Верховної Ради республіки, створено Робочу групу з числа правознавців, представників громадських структур для створення Закону про мову, який належить затвердити на сесії Верховної Ради УРСР.

Звісно, все це відбувається не в тій динаміці, в якій хотілось би. Але ми маємо усвідомлювати, що гальмівна система — прерогатива не лише верхів, а й того, згаданого вже, пластмасово-безкореневого прошарку, який і понині потай голубить надію, що перебудова — це всього лиш епізод, що все вляжеться і винісні поборники «кореневого» одержать свій звичний

ярлик «націоналіст». Більше того, певна частина так званого простого народу і сьогодні ще за інерцією вважає, що до висот благополуччя, гараздів їх і чадо їхнє піднесе лише російська мова, хай і скалічена ними до невпізнання.

І ще про одне, значуще, маємо повсякчас пам'ятати: на Україні, як і в інших республіках, живе поважна кількість представників інших національностей. Деякі з них не на жарт стривожилися: чи не ущемить державний статус корінної мови їхні національні інтереси?

Вище уже мовилося, що ці тривоги безпідставні, бо Закон про мову передбачає конституційні гарантії розвитку всіх національностей, які живуть на Україні. Але оскільки подібні страхи — сумний наслідок не одного дня, а цілих сторіч, нам доведеться терпляче налагоджувати просвітництво в царині культури міжнаціональних взаємин, яка у нас, скажемо прямо, ледь вище нульової позначки. Доведеться переконливо і популярно пояснювати людям некорінної національності, котрі пустили вже вікове коріння в українській землі, але так і не спромоглися вивчити її мову, що це — щонайменшою мірою ознака неповної присутності внутрішньої культури, а щонайбільшою — образлива зневага до землі й народу, який по-братерськи прийняв їх у своє лоно.

У цьому переконуєшся щоденно. На зустріч з трудівниками однієї з донецьких шахт, пояснюючи ненормальне становище з українською мовою, я запитав: «Чи припускаєте ви, щоб, скажімо, в Росії або Франції постало питання, яку мову вибирати для своєї дитини в школі?» І тут трапився ексцес, на перший погляд, незначний, однак сказав він про досить значне. Одна з присутніх кинулася до трибуни і, захлинаючись од гніву, вигукнула: «Та як же ви могли!? Як ви могли... порівняти України з Росією, а тим більше з Францією?!»

Втямлюєте, як глибоко й міцно засів у свідомості багатьох людей стереотип України іще царського карбування — як околиці Великої Росії? І це — на сімдесят другому році Радянської влади!

Я завжди стояв на тому, що істинному росіянину органічно огидний шовінізм. Більше того, вважав і вважаю, що найзавіснлішими великодержавниками були саме «патріоти» не російського походження.

(Для прикладу, Шульгін, котрий мав репутацію еталона українсфобства, — не хто інший, як «наш» єдинокровний поміщик з Волині). А тому на всіх доступних мепі рівнях рішуче протестував і протестуватиму проти наліплювання образливого ярлика «шовініст» людині тільки за те, що вона любить Росію. Адже це органічне, природою дароване почуття — любити рідних, батька-матір!

Та коли вже ми взялися розв'язати складний національний вузол по-ленінськи, то з ленінською прямою зобов'язані сказати, що, в силу об'єктивних обставин, російський народ опинився у двозначному становищі. На своє щастя, не відчувши на собі національного пригнічення, дехто з його представників не завжди усвідомлює, як глибоко і боляче ранить будь-яке, навіть з доброзичливим гуморком сказане щось необережне на адресу народу, який будь-коли зазнав утиску.

Від природи подільчивий, широкий душею (не пошкодує останньої сорочки для свого побратима будь-якої нації), незглибимо талановитий і милосердний росіянин по праву здобув собі глибоку, сердечну повагу всього світу. Але от коли я, приміром, поскаржуся на жалюгідне становище української мови, деякі росіяни навіть з кіл московської інтелігенції, цілком щиро, без жодного лукавства, дивуються: та чи варто, мовляв, так побиватися! Знайшов таку вже велику проблему — російська мова чи українська — адже ми ж слов'яни, розберемося побратерськи.

Цей мимовільний, підсвідомий, своєрідний «державізм» — теж-бо не вина, а біда, наслідок тієї ж деформації ленінських принципів і нашого загального безкультур'я в міжнаціональних стосунках.

Типовий приклад. В опублікованому терік оповіданні зі спадщини чудового російського письменника Володимира Гевдрякова є така фраза: «Улыбающийся добродушно Хрущев — в легком пиджаке, в выпитой *украинской* рубашке, стянутой у шеи цветным шнурком, прозванной в обиходе «антисемиткой» (підкреслення мос. — *Б. О.*).

Сказано такою собі добродушною скоромовкою, побіжно, з веселим підморгуванням. Ну, а якщо «не побіжно», а хоч би на мить зупинитися й подумати: хто ж дав право письменникові, та ще й радянському,

так брутально образити національну гідність одразу двох народів? Причому одному з них приписати навіть не просто, а вже «обиходний» антисемітизм? Народу, на землі якого ще з часів Київської Русі живуть і трудяться євреї, які ділять з українцями по-братерськи і радість, і горе? До речі, я вперше почув подібну атестацію української вишиванки.

Упевнений, що Тендряков це сказав справді побіжно, без якоїсь каверзи, але ж мені від цього не легше. Як не легше і росіянинові, якого той же російський письменник, у тому ж оповіданні двома абзацами вище так само побіжно врізав: «Да, сам по себе Хрущев был безрасчетно, ужасно глуп, глуп с *русским* размахом» (підкреслення моє.— *Б. О.*).

У національному питанні нема дрібниць. І будь-яке, нехай навіть мимохідь кинуте, з легкою посмішечкою чи без такої,— «бандерівець», «власовець», «жид» чи «чучмек» — раниць не тільки особу, а й увесь народ, який вона репрезентує. І, відстоюючи рідну мову, ми повинні відстоювати її насамперед як мову дружби і взаємної поваги, а не як декласоване «арго».

Та чи не найбільший парадокс! Великий народ... сам опинився найуцемленішим у національному аспекті: він не має ні своєї Компартії, ні Академії, та й чимало інших інституцій та утворень, покликаних розв'язувати специфічні національні проблеми, яких у росіянина, думається, не менше, ніж у будь-якого братнього народу, котрий давно здобув згадане вище. Більше того, Росія, яка винесла разом з Білорусією та Україною головний тягар Великої Вітчизняної, навіть не репрезентована в ООН!

Одне слово, поки що ми навіть не на середині, а на початку довгого шляху у розв'язанні національних проблем. А в марафоні, на відміну од спринту, треба вчитися «терпіти» на дистанції. Терпляче, гуртом виробляти культуру міжнаціональних стосунків, стримувати дражливість, пропагувати взірці істинного інтернаціоналізму, простіше кажучи — йти до Леніна.

А вчитися нам є у кого. Першою академією дружби була Київська Русь — родове гніздо трьох братніх народів. Відсічені один від одного монголо-татарами, та й іншими завойовниками, ми ні на мить не забували про своє спільне первородство. І Переяслав-Хмельницький, де звершилося Возз'єднання,— це ж

не випадковий епізод, а історично зумовлений наслідок одвічного прагнення, потягу одне до одного. І навіть імперська політика царського двору, награна за моделлю «розділяй і владарюй», не змогла нас озлобити один супроти одного.

Уже перші роки перебудови, що розпнувала нас від офіційної регламентації, зняла нагляд над патріотичними ініціативами, народили якісно нові зразки національних взаємин.

Цікавий російський письменник, уродженець Росії Сергій Сокуров, який живе у Львові, не тільки досконало вивчив українську мову, а й створив Товариство російськомовних львів'ян сприяння розвитку української культури.

Член президії правління Українського фонду культури, митрополит Вінницький і Брацлавський Агафангел (у миру — Савін Олексій Михайлович), теж корінний росіянин, сам за доброю волею опанував українську мову і навчає паству свою не втрачати національної гідності, не цуратися рідних першоджерел. Чи варто пояснювати, як це важливо в сенсі інтернаціонального виховання!

Особливо перспективною видається мені діяльність Радянського фонду культури — і, передовсім, у царині вироблення культури міжнаціональних стосунків. Так, при Українському фонді вже створені Товариства культури єврейського і тюркомовних народів, при Львівському відділку Фонду — російського, польського, єврейського і вірменського, на Донеччині — грецького, при Кримському — татарського.

Значною подією стало заснування республіканського Товариства української мови імені Тараса Шевченка.

Це вже — воістину народні ініціативи, що йдуть з низів. А як наші «верхи»?

За всіх видатків треба віддати належне і ЦК Компартії України, й Урядові республіки, які розробили цілий комплекс заходів щодо інтернаціонального та патріотичного виховання, щодо сприяння українській мові в усіх без винятку сферах матеріального і духовного життя суспільства. Це не оті чергові «заходи», про які наступного ж дня забували. Вони вже реалізуються на практиці. Шкода тільки, що про це не завжди своєчасно й переконливо інформують гро-

мадськість. У зв'язку з чим інколи на мітингах висуються вимоги, які вже здійснюються.

Але нерідко складається враження, що дехто або не читає, або не хоче читати пресу. Тим часом у всіх газетах, у тому числі в «Правде України» (5.01. 1989 р.), було опубліковано постанову «Про хід виконання постанови ЦК Компартії України «Про заходи щодо реалізації в республіці настанов XXVII з'їзду партії, січневого (1987 р.) Пленуму ЦК КПСР у галузі національних відносин, посилення інтернаціонального і патріотичного виховання населення». В ній чорним по білому значиться, що створюються умови для «...активного функціонування української мови в усіх сферах суспільно-політичного, громадського та культурного життя. У Верховній Раді УРСР розробляються законопроекти про правові гарантії та порядок застосування української, російської, інших мов, якими користується населення республіки». Що лише за останні два роки відкрито з українською мовою навчання і виховання понад 200 шкіл і 130 дитячих садків. Що розширюється дублювання фільмів українською мовою. Що у школах і вузах започатковано понад 450 факультативів по вивченню болгарської, угорської, польської, новогрецької, кримсько-татарської та гагаузької мов; видані кримсько-татарсько-російський, болгарсько-український та чесько-український словники; відкрито радіомовлення болгарською мовою у трьох районах Одещини, новогрецькою — в шести районах Донеччини. Що вже регулярно ведуться передачі молдавською та угорською мовами на Буковині й Закарпатті. Що розпочато підготовку до випуску газетного видання кримсько-татарською мовою.

Багато це чи мало? Звичайно ж, дуже мало. Але ж це визнає і сам ЦК. У постанові гостро засуджується повільність у розширенні мережі дитячих садків з українською мовою навчання і виховання, зокрема на Ворошиловградщині, де таких усього 13 відсотків, а в Криму їх і зовсім немає. Зазначається, що у Ворошиловграді, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Миколаєві, Сумах, Харкові так і не спромоглися відкрити жодної нової української школи. Я б сюди підверстав і Київ, бо нинішня кількість шкіл рідною мовою тут абсолютно не відповідає статусу міста, що є столицею України.

ЦК Компартії республіки визнає, що неправомірно затягується збільшення навчальних курсів, які читаються українською мовою у вузах, що «не налагоджено роботу по підготовці підручників з спеціальних дисциплін для технікумів і вузів українською мовою... не створено належних умов для оволодіння нею громадянами, які постійно живуть у республіці». Зрештою, вказано на найважливіший прорахунок: в інститутах Секції суспільних наук АН УРСР «ще не набуло пріоритетного значення цілісне вивчення *української культури, культур інших народів республіки*» (підкреслення моє.— Б. О.).

Всяляє впевненість у подоланні цих та інших прорахунків насамперед те, що в Постанові конкретно визначено конструктивні шляхи розв'язання національних проблем. Зокрема, настійно рекомендується уже з нинішнього року вести заняття з української мови в дитячих садках, а з наступного — уроки української мови з 1-х класів у російських школах. Особливо важлива настанова, яка вимагає запровадження в професійно-технічних училищах і технікумах викладання ряду предметів українською мовою, а також відновлення вивчення української мови та літератури на підготовчих відділеннях вузів. А рекомендація розпочати вивчення курсів історії та географії України як самостійних дисциплін, з переведення курсу інформатики на українську і в цьому зв'язку розробка відповідних підручників і програм для електронно-обчислювальних машин. А здійснення заходів щодо кадрового забезпечення викладання української мови, а робота по впорядкуванню мовного статусу театрів, розширенню екранізації національної класики, створенню і дублюванню фільмів українською мовою? Хіба ці та інші конкретні цілеспрямовані ініціативи, в яких враховано чимало пропозицій і Спілки письменників, і Українського фонду культури, і Товариства української мови імені Тараса Шевченка, і багатьох неформальних об'єднань, котрі стоять на конструктивних позиціях, — хіба це не свідчить про те, що, тільки працюючи на зустрічних курсах, ми досягнемо бажаних результатів?

Не все йде в тому розгоні, якого хотілось би, але я усвідомлюю, що в делікатній сфері міжнародних стосунків, аби в черговий раз не наламати дров, як ніде, доречно золоте правило «поспішай повільно».

Одначе і гаятися ж не можна, адже будь-яке пригальмування використовується лукавими людьми для всіляких спекуляцій.

От, скажімо, проблема з наданням українській мові статусу державної. Сподіяно вже немало. Створено, як зазначалося вище, Робочу групу. Вже розроблюється план щодо сформулювання відповідних конституційних уточнень і Закону про мову. Про це інформувалася громадськість республіки.

Але в останні місяці створилася своєрідна прогалина в інформації. Я розумію: потрібен певний час, щоб правозаконники вивчили не лише вітчизняні аналоги, а й практику зарубіжних країн, аби виробити найоптимальніший варіант Закону. То чому ж про це не повідомити громадськості бодай сухим, телеграфним стилем? Якщо, скажімо, для мене і моїх колег з Постійних комісій ця пауза зрозуміла, то у невтаємничених — а їх, ясна річ, переважна більшість — така люфт-щілина викликає природну тривогу, породжує всілякі чутки, аж до того, що, мовляв, якісь сили намагаються тишком-нишком поховати саму проблему.

Це затишшя, та й інші подібні пригальмовування тонко використовують не тільки зовнішні, а й наші «рідні» недруги для своїх істерично-гучних вимог.

Склався незбагнений альянс, який поєднав і чесних людей, що вистраждали перебудову, і аутсайдерів суспільства, котрі в усі часи прагнули, за відсутністю таланту, звернути на себе увагу бодай скандалом. Надто ж вражає те, що до них прилучилися й ревні брежнєвці, які вчора ще співали осанну «вірному продовжувачеві», давили інакомислячих, доносили на тих же «націоналістів», з якими вони нині ...вболівають за перебудову. І що найогидніше — серед них бачимо немало колишніх партійних працівників (у тому числі з апарату ЦК), котрі ще кілька років тому проробляли нас за «вузький патріотизм», а тепер (ти ба!) все тим же, добре поставленим баском речуть про «неньку», від якої, не будь перебудови, вони залишили б тільки назву.

Та облишмо жарти! Адже крикуни і спекулянти на першопочатках присмоктались до справжніх борців за перебудову, нині відсувають їх — і небезуспішно — на околицю і, будьмо відверті, навіть перехоплюють ініціативу.

Склалася вражаюча ситуація. Здавалося б, саме для тих, хто боровся, страждав і постраждав за оновлення, — настав зоряний час. Для таких, як Олесь Гончар, який понад два десятиріччя тому своїм романом «Собор» почав перебудову і мало не потрапив за ґрати. Для таких, як Ліна Костенко, Іван Дзюба, Микола Вінграновський, Іван Чендей, Дмитро Павличко, Іван Драч, Роман Іваничук (цей ряд, на щастя, значно довший). За законами соціальної справедливості саме вони та їхні сподвижники в першу чергу мають моральне право на шану і повагу. Та ба! Згадані «перебудовники» розправляються з ними, енергійно висуваючи своїх лідерів — з числа тих, хто ще вчора скоромовкою називався в «утішливих» списках перед традиційним «та інші». Якраз ці — з «утішливих» і з «інших» — нині й прагнуть замовляти музику.

Звичайно ж, час відсіє зерна від цолови і відокремить агіців від козлиськ. Але якщо ми покладатимемося лише на час, можемо дорого заплатити.

Ще Достоевський попереджав прихильників абсолютної рівності про те, що вони забувають про натуру людини. Оскільки вже саме поняття «індивідуум» і означає індивідуальне, неповторне. Не тільки набуте, а й закладене самою природою. Бо за однакових обставин, що рівною мірою впливають на всіх, в одного, скажімо, ідеальний слух, а другому ведмідь на вухо наступив. Коротше, окрім сформованого обставинами, є і щось, дане одвічно.

Звісна річ, правила поведінки, елементарна етика, правові закони і закони пращурів, а також інші, за Тургенєвим, «моральні якорі» тримають нас на плаву життя у вертикальному положенні, не даючи на перший же поклик атавістичних інстинктів стати на чотири. Але цей, нароблений тисячоліттями гумус цивілізованості занадто тонкий. І якщо в спокійні часи еволюційного розвою він більш-менш зрівнював співгромадян різного характеру й успадкованих відмінностей, то за перших же різких поштовхів у суспільно-політичному житті згадана кірка дає тріщини, з яких вириваються гейзери темних інстинктів, що досі гамувалися морально-етичними нормами. І першим заявляє про себе хапальний рефлекс, який у доісторичні, позбавлені моралі часи допоміг вижити людині

як біовиду. А вже за ним — і підсвідомі поклики за-вдрості, «волі до влади» і таке інше.

Здавалося б, наша наука, хоч і вельми притомлена під тягарем усіляких регламентацій, усе ж могла б передбачити, що такі революційні зрушення, як перебудова, висунуть на поверхню не тільки здорові, конструктивні сили, а й спритних спекулянтів та кар'єристів, і просто невдах, озлоблених на всіх і вся. А позаяк ці категорії ніколи не страждали комплексом совісливості і моральності, то, природно, на першопочатках саме вони можуть перехопити ініціативу, бо чесна людина губиться перед відвертим нахабством.

На жаль, філософи і психологи навіть приблизно не змоделювали обстановки, перед якою ми нині розгублено опинилися, коли на трибуни, по чергово змінюючи одне одного, кинулися люди, нечисті на руку. Кинулися в такому режимі й щільності, що розсудливій, відповідально-конструктивній людині буває просто фізично неможливо протиснутися до кафедри гласності. Але ж саме її, за добрими намірами перебудови, передбачалося надавати всім на рівних умовах. Чистісінький ідеалізм!

Всі ці недохопи, помножені на повільність верхів, особливо у розв'язанні національних питань, таять у собі непередбачені наслідки. Вони відкривають людям, у яких немає нічого святого за душею, окрім істеричної фрази, необмежений простір для спекуляцій. Передусім — під прапором атаки на стару бюрократію скидати всіх і вся, і в першу чергу людей вартісних, бо вони створюють для горланів те невідгідне тло, на якому особливо контрастно видно всю їхню неспроможність.

Але це — ще півбіди. Люди, раніше чи пізніше, врешті-решт, розберуться: хто є хто. Головна ж небезпека, що її влекає неспіх у розв'язанні національних вузлів, полягає ось у чому: людям, котрим нічого втрачати (окрім ланцюгів суспільної моралі, які заважають розперезатися вдосталь), нічого не варто екстремістською фразою виманити чесних, але найвпих, найперш молодих людей на черговий «сенатський майдан». Виманити, і за першої ж небезпеки чкурнути в куці, полишивши спровоковану масу віч-на-віч із Законом. А оскільки ми попервах дозволили демонстрації і мітинги, а потім уже тільки по-

чали похашцем формулювати, причому не завжди вдало, регламенти, то вже маємо і трагічні наслідки.

Найтяжчий з них — грузинська трагедія. І першою причиною її криється знову ж таки в нашій вульгарно-соціологічній зрівнялівці, в нашому лисенківському «заматерілому матеріалізмі», що не враховує ні історичного досвіду, ні законів предків, ні національного характеру — в даному разі грузинського народу.

Чи треба бути вже таким глибоким знавцем історії Сакартвело, щоб не відати, в яких битвах і з якими могутніми ворогами цей малий кількістю, але великий своєю мужністю і благородством народ відстояв не лише національну мову, а й право на саме існування своє як народу?! Чи треба бути таким уже глибоким психологом і філософом, щоб визначити і специфічні риси характеру цього доброго, щедрого і гарячого народу?

Хай не прозвучить це блюзнірством, але матерям, братам і сестрам убієнних було б легше перенести невтішне горе, якби це горе не обтяжувалося недовір'ям. Глибшої рани народові, який над усе цінує вірність побратимству, неоднораз доводив її власною кров'ю і на полі Бородинському, і на бранних полях Великої Вітчизняної, — тяжчої образи грузинові, аніж образа недовір'ям, та ще в «образі» танків — годі знайти!

І якщо вже ми твердо вирішили розв'язати всі без винятку вузли в національному питанні, то найпершою передумовою успіху в цій многотрудній роботі може стати тільки повна довіра народу до народу, і не меншою мірою — віра, по вертикалі й горизонталі, в мудрість кожного народу.

А що нашим народам можна і треба довіряти безоглядно, свідчать не лише будні та свята, а й трагедії, зокібна вірменська і чорнобильська, коли не за командою, а за природним порухом серця всі народи нашої багатонаціональної країни кинулися на допомогу потерпілим братам. Я вже не кажу про грузинський народ, який знайшов у собі мужність стійко витримати страшну біду, не припинившись до помсти.

Треба вірити і довіряти. Скажімо, українці, як і білоруси, опинившись в особливому становищі щодо рідної мови, неоднораз піддавали сумніву право вибору батьками мови навчання для своїх дітей. В ідеа-

лі — це непорушне, міжнародне право, одна з основних складових свобод особи. Ну, а якщо врахувати той факт, що в багатьох містах України та Білорусії школи рідною мовою майже або й зовсім відсутні? З чого ж тоді, пробачайте, вибирати? Певне, в подібних — особливих! — випадках, нарівні з правом особи, варто не забувати і про право нації на самозахист.

Останнім часом у республіці пішли чутки, що, мовляв, конвентується пропозиція надати статус державної двом мовам — українській і російській. Значною мірою ці чутки підігріваються й телепередачами про національні взаємини (зокрема, про мову), де проскакують подібні ватайки.

Я вважаю, що насамперед на Україні та Білорусії, в силу відомих об'єктивних причин, ця модель була б відступом од первісного задуму і, знову ж таки, образою, недовір'ям. Адже надання статусу державній мові корінної нації в умовах України та Білорусії — це передусім державний захист наших калинових мов, які — будьмо відверті! — опинилися на межі побутової говірки в селі, на кону деяких театрів та ще почасти у творчих спілках. Невже хтось міг засумніватися в щирості твердження, що на такому ж державному рівні буде забезпечено державний розвиток мов усіх національностей, які живуть на Україні, і, природно, російської мови, як випробуваного інструмента міжнаціональних взаємин? Навіщо ж ображати недовір'ям тих же українців та білорусів, для яких російська мова стала другою після рідної? І, нарешті, чи хтось запитував: а чи хочуть росіяни, щоб їхню прекрасну мову нав'язували як державну в інших республіках? Упевнений, що істинний росіянин сприйняв би це також за образу недовір'ям його могутньої мови, яка ось уже впродовж багатьох десятиріч добровільно використовується народами нашої країни як надійний міст національного єднання.

...Що й казати, складні вузли зав'язало нам життя, та й ми самі собі. Але розв'язати їх треба негайно, причому «на миру», за повної гласності й інформованості.

У цьому контексті дозволю собі зауважити, що не завжди ми достеменно знаємо, як іде підготовка до майбутнього Пленуму ЦК КПРС. Перекований, що до такої важливої, історичної події партія готується з належною ґрунтовністю. Тоді чому ж, хоч би в стилі

хроніки, але постійно не інформувати громадськість про те, що відбувається? Бо нечисті на руку знову ж використовують будь-яку люфт-щілину для збурювання, насамперед, молоді, чутками про те, що мовлявся та підготовлювана «таємно» акція, по суті, нічого не змінить.

Причетні і до нелегкої багаторічної роботи щодо самої постановки мовної проблеми, і до вже ділової реалізації її, ми, звичайно ж, знаємо, що позитивні, істотні, кардинальні зміни грядуть. Але треба, щоб про цю роботу сповна знав кожен громадянин країни.

Тільки всім суспільством, без метушні, але не зволікаючи, реально розв'язуючи назрілі проблеми, ми «роздягнемо» спекулянтів і виставимо їх, у чім мати спородила, перед громадськістю. Тільки реальні справи й істинний, а не штучно створений груповий «талант» відокремлять робітних людей перебудови од поліпів, що поприлипали до вих.

Не жонглерам фрази, а людям діла вірить народ. А тому я беззастережно вірю Олесю Гончару, який віддав усю енергію свого потужного таланту в ім'я високої мети — бачити Україну в повному розквіті, сповненою національної гідності, воістину рівною серед рівних у нашому Союзі, шанованою всім світом.

Я з глибокою повагою ставлюся до Ліни Костенко, Івана Дзюби, Миколи Вінграновського, котрі у пайсіріші часи застою, ігноруючи небезпечні рифи, що часом загрожували життєвими катастрофами, обстоювали і рідну історію, і мову нашу пречудову. З такою ж щирою шанобою ставлюся до многотрудної, подвижницької діяльності чудового поета Дмитра Павличка, який не розводився щодо створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка, а здійснив усю чорнову роботу по його організації і заснуванню. Гідна щонайглибшої поваги динамічна діяльність Ростислава Братуня, який захистив од усіляких «наклейок» благородні починання неформальних молодіжних об'єднань (зокрема, завдяки йому молоді львів'яни, об'єднавшись у «Товариство Лева», стали активними сподвижниками Українського фонду культури). По праву високий авторитет борця проти засилля атомників, за збереження навколишнього середовища здобув собі серйозний учений, відомий письменник Юрій Щербак. І, звісно ж, схи-

ляюся перед стійкістю талановитого романіста Юрія Мушкетика, який у силу свого, особливо на нинішні часи невдячного становища «письменницького начальника» прийняв на себе немало ударів і не похитнувся у станових принципах.

Ці та інші, хай і не названі, але не менш авторитетні люди визначають реальну якість перебудови. Саме вони починали її ще задовго до квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, що провістив оновлення суспільства, справді вистраждали гласність і демократію. Саме їх і рівних їм, попри іноді надмірну емоційність і окремі тактичні «огріхи», покликана підтримати Партія і всі наявні засоби інформації. Підтримати на противагу тим, хто виринув звідкись на середині дистанції і, не маючи на те підстав, прагне пожати ним не сіяне. Що ж, такі були, є і ще будуть у всі часи. І тут нема нічого виняткового ...за винятком одного: посередність нині вперто пнеться вгору і, хоч як це не дивно, часом бере верх, «вимиваючи» людей вартісних.

Надто многотрудно, з непоправними втратами у своїх лавах пробивалася партія до ідеї оновлення, щоб, вистраждавши перебудову, віддати ініціативу тим, кому нічого не варто заради задоволення особистих і корпоративних амбіцій підтягти її при корені. А тому найневідпорнішим ударом по спекулянтах будуть її випереджаючі ініціативи у всіх життєво важливих сферах.

Упевнений, що одностайну підтримку громадськості зустріли б, скажімо, пропозиції від ЦК Компартії України та уряду республіки відкрити постійні представництва чи консульства УРСР у тих зарубіжних країнах, де компактно живуть українці. Це питання давно визріло, і позитивне розв'язання його ще вище піднесло б не тільки авторитет республіки, а й усього Радянського Союзу.

Не менш важливим фактором для консолідації громадськості у боротьбі за перебудову стало б возведення Канева в місто прямого республіканського підпорядкування, з виділенням цільових коштів для розвитку всієї його інфраструктури, оголошення і самого міста, і околиць його Національним парком, куди б не ступала нога жодного промвузла. Зрештою, необхідно відновити довоєнний Постійний Шевченківський комітет, який би щоденно займався і спадщи-

пою Поета, і пильнував за належним збереженням усього, до чого доторкався його геній.

Цікаві, динамічні і, як ніколи, складні процеси відбуваються в нашому суспільстві. Уже наявні ті набутки, які однозначно свідчать про необоротність перебудови. Це радує і живить найоптимістичніші надії.

Але в цій радості не слід забувати, що у всі часи в нового, сильного і перспективного завжди були не менш сильні супротивники. Не забувати, що демократія повинна вміти захищатися. Тим паче, що останнім часом після деяких «розмислів», які тиражуються різними капалами інформації (і не тільки чужими), створюється враження, що окремі «мислителі» недалеко від того, аби організувати другий — уже ідеологічний — замах на Леніна. А відтак — і на ленінську національну політику.

Звичайно, можна б, продовживши метафору, як у недавно минулі часи, втішатися: мовляв, вчиняють замах лише на живих, отже, Ленін «и теперь живее всех живых», а справа його безсмертна.

Заманливо, але небезпечно. За безсмертя Леніна треба боротися. Боротися повсякчасно. Боротися всім разом, залучаючи до своїх лав і ті неформальні рухи, які щиро жадають брати участь в оновленні. Залучати й координувати їхні дії з тим, аби струмки ініціатив злилися в єдину ріку всенародного руху за Перебудову.

Більш ніж переконаний: кожен чесний українець, обстоюючи свою національну гідність, з такою ж послідовністю і рішучістю, як зіницю ока, берегтиме й примножуватиме наше спільне радянське надбання — ленінське чуття єдиної родини. Адже сама історія всім своїм незаперечним авторитетом свідчить, що найнадійнішим гарантом справді вільного розвитку кожної нації є Братерство народів.

Зміст

Публіцистика Бориса Олійника. <i>Володимир Біленко</i>	3
Не випадати з ріки часу (<i>Розмову веде журналіст Анатолій Гатненко</i>)	15
Воістину народний	33
Силове поле безсмертя	37
Пророцтво Шевченка збулося	43
Слово поета єднає народи (<i>Виступ на урочистому вечорі, присвяченому 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка</i>)	45
Випробування словом (<i>Виступ на VIII з'їзді письменників СРСР</i>)	52
Віра проти безвір'я (<i>Діалог</i>)	57
Від кореня народного	66
Задля духовної суті життя	80
Прийшов, щоб не розлучатись	83
Вітер часу не остудить... (<i>До 50-річчя з дня народження Василя Симоненка</i>)	90
Тривожні дзвони Івана Драча	98
Зеніт творчості	106
Одна нас пісня окриля	110
Світлоносна планета Пушкіна	113
Співець радянської епохи	117
Всеочисний вогонь пам'яті	125
Слово про побратима	135
Ми всі одна сім'я...	139
Обличчям до народу	140
Поет родом з Аштарака	145
Крилата пісня про людину	147
Духовний профіль митця (<i>Андрієві Луначу — 75 літ</i>)	151
Співати своїм голосом	154
Випробування істиною (<i>Виступ на XIX Все-союзній конференції Комуністичної партії Радянського Союзу</i>)	167
З істиною не може бути торгу... (<i>З виступу на з'їзді товариства «Знання»</i>)	171
Право на критику (<i>Бесіда про демократію</i>)	176
Криниці моралі та духовна посуха	179
Чи відають, що творять	191
Джерела вічної мудрості	195

Зв'язок часів (<i>Бесіду веде Михайло Одинець</i>)	205
Таке покликання	215
Пишучи «сало» із заголовної (<i>Про якорі совісливості та витівки деяких відомств</i>)	220
Право на правду і справедливість (<i>Виступ на I з'їзді народних депутатів СРСР</i>)	232
Перебудову слід поглиблювати (<i>Виступ на XXXI конференції Київської міської організації Компартії України</i>)	237
Мова — це голос народу (<i>Доповідь на десятій сесії Верховної Ради Української РСР</i>)	244
Національна гідність. I — національне надбання	254

Литературно-художественное издание

ОЛЕЙНИК БОРИС ИЛЬИЧ

Родники морали и духовная засуха

Статьи, выступления,
публицистические размышления,
интервью

Киев, издательство «Радянський письменник»

На украинском языке

Художні оформлення О. І. Яцуна

Художній редактор О. О. Стеценко

Технічний редактор Л. М. Бобир

Коректор А. О. Холоша

ИБ № 3149

Здано на виробництво 07.03.90. Підписано до друку 02.07.90.
Формаг 84×100^{1/32}. Папір друкарський № 1. Гарнітура звичайна нова. Друк високий, 13,65 умовн. друк. арк., 14,04 умовн. фарбовідб., 14,65 обл.-вид. арк. Тираж 15 000 пр. Зам. № 101. Ціна 95 к.

Видавництво «Радянський письменник».
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.

Харківська книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе,
310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

В новую книжку известного украинского поэта и общественного деятеля, лауреата Государственной премии СССР и Государственной премии Украинской ССР им. Т. Г. Шевченко академика АН УССР Бориса Олейника вошли статьи, рецензии, публицистические размышления, интервью на актуальные темы литературной и общественной жизни. Проблемы национальной политики, сохранения языка, экологической и духовной среды, защиты завоеваний демократии — таков тематический диапазон книги. Сюда вошли его выступления на XIX партконференции, на съезде народных депутатов СССР, получившие огромный резонанс в республике и стране.

Олійник Б. І.

О-54 Крилиці моралі та духовна посуха: Статті, виступи, публіцистичні роздуми, інтерв'ю.— К.: Рад. письменник, 1990.—278 с.

ISBN 5-333-00628-8

До нової книжки відомого українського поета і громадського діяча, лауреата Державної премії СРСР та Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка академіка АН УРСР Бориса Олійника увійшли статті, рецензії, публіцистичні роздуми, інтерв'ю на актуальні теми літературного і суспільного життя. Проблеми національної політики, збереження мови, екологічного і духовного середовища, захисту завоювань демократії — такий тематичний діапазон книги. Сюди увійшли його виступи на XIX партконференції, на з'їзді народних депутатів СРСР, що одержали великий резонанс в республіці і країні.

О 4702640204-131
М223(04)-90 БЗ.31.27.89

ББК 83.3Ук7+66.017.88

БОРНО ОМІВАНІ

